

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

آستان مقدس حضرت عیساؑ

درگذشته و حال

مطب

اصغر کاندان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام در گذشته و حال

نویسنده:

اصغر قائدان

ناشر چاپی:

موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۵	آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام در گذشته و حال
۱۵	مشخصات کتاب
۱۵	اشاره
۱۹	مقدمه کنگره
۲۹	مقدمه مؤلف
۳۱	فصل اول: ری در پهنه تاریخ
۳۱	اشاره
۳۳	وجه تسمیه ری
۳۴	بنای و بنای ری
۳۶	تاریخ سیاسی ری (قبل از اسلام)
۴۰	تاریخ سیاسی ری (عصر اسلامی)
۴۰	ری از ورود اسلام تا عصر قاجار
۵۴	مدح و توصیف ری از دیدگاه مورخان و جهان گردان
۵۵	مذمت ری
۵۸	فصل دوم: شرح حال امام زادگان معزز آستان
۵۸	اشاره
۶۰	الف: حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام
۶۰	۱ شرح نسب و اجداد
۶۰	اشاره
۶۱	۱/۱ عبدالله بن علی
۶۱	۲/۱ علی بن حسن
۶۲	۳/۱ حسن بن زید
۶۲	۴/۱ زید بن حسن علیه السلام

۶۳	۲ حیات سیاسی و معنوی
۷۰	رساله صاحب بن عباد در توصیف جایگاه معنوی حضرت عبدالعظیم
۷۱	۳ حیات و جایگاه علمی
۷۱	اشاره
۷۲	۳ ۱ استادان و مشایخ عبدالعظیم حسنی
۷۵	۳ ۲ نمونه ای از احادیث عبدالعظیم حسنی از ائمه معصومین علیهم السلام
۷۵	اشاره
۷۶	الف احادیث عبدالعظیم حسنی با واسطه از امام رضا علیه السلام
۷۸	ب احادیث عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام
۷۸	ج احادیث عبدالعظیم حسنی از امام هادی علیه السلام
۸۰	۴ وفات و محل دفن حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام
۸۳	۵ ثواب زیارت حضرت عبدالعظیم علیه السلام
۸۵	ب شرح حال و نسب امامزاده حمزه بن موسی علیه السلام
۸۹	ج شرح حال و نسب امامزاده طاهر بن محمد علیه السلام
۹۲	فصل سوم: تاریخچه آستان حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام
۹۲	اشاره
۹۴	۱ موقعیت تاریخی آستان در دوره های مختلف
۹۴	الف بنای نخستین آستان
۹۶	ب آستان در عصر آل بویه
۹۷	ج آستان از عصر سلجوقی تا عصر صفوی
۱۰۰	د آستان در عصر صفوی
۱۰۲	ه آستان در عصر قاجار
۱۰۳	آستان از دیدگاه سیاحان در عصر قاجار
۱۰۶	۲ آثار و توصیف بنای آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام
۱۰۶	الف آثار تاریخی
۱۰۶	۱ صندوق عتیق

- ۱۱۰ ۲ ضریح مطهر
- ۱۱۱ ۳ گنبد
- ۱۱۴ ۴ مناره ها
- ۱۱۵ ۵ حرم مطهر
- ۱۱۶ ۶ درهای حرم
- ۱۱۹ ۷ صحن ها
- ۱۱۹ ۱۷ صحن عتیق (شمالی)
- ۱۲۰ ۲۷ صحن باغ طوطی (شمال غربی)
- ۱۲۱ ۳۷ صحن ناصری (غربی)
- ۱۲۱ ۴۷ صحن باغچه علی جان (شمال شرقی)
- ۱۲۲ ۵۷ صحن امامزاده حمزه (جنوبی)
- ۱۲۲ ۸ ایوان ها
- ۱۲۲ ۱۸ ایوان جنوبی
- ۱۲۲ ۲۸ ایوان شمالی
- ۱۲۳ ۹ رواق ها
- ۱۲۳ ۱۹ رواق شرقی
- ۱۲۳ ۲۹ رواق شمالی
- ۱۲۳ ۳۹ رواق غربی = رواق بالاسر
- ۱۲۶ ۳ مجموعه آستان و متعلقات آن
- ۱۲۶ الف کتابخانه
- ۱۲۸ قرآن های خطی و نفیس
- ۱۲۹ ب مدرسه و حوزه علمیه
- ۱۲۹ ۱ مدرسه علمیه برهان
- ۱۲۹ ۲ مدرسه علمیه امینیه
- ۱۳۰ ج مسجد جامع
- ۱۳۰ د موزه

- فصل چهارم: تولیت آستان (از ابتدا تا انقلاب اسلامی) ۱۳۳
- تولیت آستان (از ابتدا تا انقلاب اسلامی) ۱۳۳
- الف تولیت آستان از عصر سلجوقیان تا عصر صفوی (دوران شاه طهماسب) ۱۳۳
- ۱ سید شرف الدین محمد بن علی ۱۳۳
- ۲ سید علی شاه ۱۳۸
- ۳ امیر عنایت الله ۱۳۸
- ۴ امیر خلیل الله ۱۳۸
- ۵ امیر هدایت الله ۱۳۹
- ۶ نظام الدین علی شاه ۱۳۹
- ۷ امیر حسام الدین ابراهیم ۱۳۹
- ۸ امیر نورالله ۱۴۰
- ۹ امیر مجدالدین ۱۴۰
- ب تولیت آستان از عصر صفوی (شاه طهماسب) تا عصر قاجار ۱۴۰
- ۱۰ سید حسین خاتم المجتهدین ۱۴۰
- ۱۱ میرزا حبیب الله ۱۴۲
- ۱۲ میرزا ابراهیم شیخ الاسلام ۱۴۲
- ۱۳ میرزا محمد علی الحسینی ۱۴۲
- ج تولیت آستان از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی ۱۴۳
- ۱۴ میرسید علی الحسینی ۱۴۳
- ۱۵ میرزا ابوالحسن متولی باشی ۱۴۳
- ۱۶ میرزا سید علی (میرزا بزرگ) ۱۴۴
- ۱۷ ابوالحسن آقامیر (متولی باشی) ۱۴۴
- ۱۸ میرزا هدایت الله ۱۴۶
- ۱۹ سید احمد هدایتی ۱۴۶
- ۲۰ محمد علی هدایتی ۱۴۶
- سلسله نسب میرسید حسین خاتم المجتهدین ۱۴۷

۱۴۹	د تولیت آستان پس از انقلاب اسلامی
۱۵۳	فصل پنجم: آستان مقدس حضرت عبدالعظیم علیه السلام در عصر حاضر
۱۵۳	اشاره
۱۵۵	آستان در دوران تولیت آقای محمّد محمّدی ری شهری
۱۵۸	اجرای طرح عظیم ملی و مذهبی توسعه آستان
۱۵۸	اشاره
۱۵۹	۱ برنامه ها و اهداف طرح توسعه
۱۵۹	اشاره
۱۶۱	الف: پروژه های اصلی
۱۶۲	ب: پروژه های فرعی
۱۶۲	ج: پروژه های خارج از شهر ری
۱۶۳	۲ نگاهی کلی و مختصر به مراحل اجرایی طرح توسعه از ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰ش
۱۶۹	۳ طرح تفصیلی و تشریح عملیات اجرایی توسعه حرم
۱۶۹	الف بخش اول: احداث و توسعه اماکن زیارتی و عبادی
۱۶۹	۱ احداث رواق ها و شبستان های جدید
۱۶۹	اشاره
۱۷۰	۱ ۱ رواق بین الحرمین
۱۷۱	۱ ۲ رواق امامزاده حمزه علیه السلام
۱۷۲	۱ ۳ رواق امامزاده طاهر علیه السلام
۱۷۳	ضریح جدید امامزاده طاهر علیه السلام
۱۷۴	۱ ۴ رواق اسماعیل رضایی
۱۷۴	۲ بست های جنوبی و شمالی
۱۷۴	۲ ۱ بست جنوبی و نگارخانه عترت
۱۷۵	۲ ۲ بست شمالی
۱۷۶	۳ صحن های جدید
۱۷۶	۳ ۱ صحن مصلی

- ۱۷۸ ۲ ۳ سخن امامزاده حمزه علیه السلام
- ۱۷۸ ۳ ۳ سخن امامزاده طاهر علیه السلام
- ۱۷۹ ۴ ۳ حیات شیخ ابوالفتوح رازی
- ۱۷۹ ۴ مصلاى بزرگ
- ۱۸۲ ۵ تخت گاه ها و راهروها
- ۱۸۳ ۶ حسینیه اثنی عشری
- ۱۸۳ ۷ موقعیت مقبره ها و مزارات مجموعه آستان در توسعه جدید
- ۱۸۳ اشاره
- ۱۸۴ الف قبور رواق ابوالفتوح رازی
- ۱۸۶ ب قبور رواق آیت الله کاشانی (بالاسر ناصری)
- ۱۸۸ ج قبور رواق حاج اسماعیل رضایی
- ۱۸۹ د قبور رواق امامزاده حمزه
- ۱۸۹ ه ورودی رواق عتیق
- ۱۸۹ و قبور صحن مصلى
- ۱۹۰ ز صحن باغ طوطی
- ۱۹۰ ب بخش دوم: ایجاد و احداث مراکز فرهنگی و علمی
- ۱۹۰ اشاره
- ۱۹۱ ۱ دانشکده علوم حدیث
- ۱۹۲ لوح افتتاحیه دانشکده حدیث
- ۱۹۲ اشاره
- ۱۹۳ ۱ ۱ امکانات آموزشی و پژوهشی
- ۱۹۳ الف بخش آموزش (معاونت آموزش)
- ۱۹۴ ظرفیت پذیرش دانشجو و کادر هیأت علمی
- ۱۹۵ ب بخش پژوهش (معاونت پژوهشی)
- ۱۹۵ امکانات پژوهشی و تحقیقاتی
- ۱۹۸ ج بخش فرهنگی رفاهی (معاونت فرهنگی دانشجویی)

- ۲ تالار شیخ صدوق و شیخ کلینی ۱۹۹
- ۳ موزه جدید ۲۰۰
- ۴ مرکز فرهنگی جوانان ۲۰۱
- ۵ حوزه علمیه برهان ۲۰۲
- ۶ کتابخانه جدید ۲۰۲
- ۷ مجتمع آموزشی حضرت عبدالعظیم علیه السلام ۲۰۴
- ۸ دار القرآن الکریم ۲۰۴
- ج بخش سوم: احداث مراکز اداری و خدمات رفاهی ۲۰۵
- ۱ احداث دارالتولیه ۲۰۵
- ۲ دارالضیافه (میهمان سرا) ۲۰۶
- ۳ تجهیز و انتقال درمانگاه قدیم ۲۰۶
- ۴ احداث دار الشفای حضرت زهرا علیها السلام (کوثر) ۲۰۷
- ۵ بازار بزرگ ری ۲۰۸
- ۶ احداث فضاهای سبز و خیابان ها ۲۰۹
- ۷ قرض الحسنه ۲۱۰
- ۸ سایر خدمات اجتماعی و رفاهی ۲۱۰
- د بخش چهارم: ایجاد مراکز و امکانات تأسیساتی و زیربنایی ۲۱۱
- ۱ سیستم های تأسیساتی ۲۱۱
- ۲ پشتیبانی طرح توسعه ۲۱۳
- ه بخش پنجم: آشنایی با تشکیلات اداری آستان و متصدیان طرح توسعه ۲۱۴
- ۱ معاونت عمرانی ۲۱۴
- واحد معماری و دفتر فنی ۲۱۵
- نوع معماری و سبک های سنتی طرح توسعه ۲۱۶
- ۲ معاونت اقتصادی ۲۱۷
- ۳ معاونت هماهنگی و امور اجرایی ۲۱۸
- اشاره ۲۱۸

- ۱ اداره کل امور حقوقی و قراردادها ۲۱۹
- ۲ اداره کل موقوفات ۲۲۰
- ۳ اداره کل املاک و مستغلات ۲۲۲
- ۱/۳ واحد موقوفات تجاری ۲۲۳
- ۲/۳ واحد موقوفات مسکونی ۲۲۳
- فعالیت‌های اقتصادی ۲۲۳
- موقوفات آستان در گذشته و حال ۲۲۵
- اشاره ۲۲۵
- ۱ مزرعه ایرین ۲۲۶
- ۲ مزرعه سید عبدالله ابیض ۲۲۶
- ۳ مزرعه عین آباد ۲۲۶
- ۴ مزرعه سینک و ده «واریز» ۲۲۷
- ۵ مزرعه مافتان ۲۲۷
- ۶ مزرعه استروهه ۲۲۷
- ۷ باغچه ای در «وسفنارد» ۲۲۸
- ۸ مزرعه علائین ۲۲۸
- ۹ چهار هرز (چاله هرز) و بالغ آباد ۲۲۹
- ۱۰ مزرعه «آبه غار» (ده خیر) ۲۲۹
- ۱۱ مزرعه «مبارک آباد» (خیرآباد) ۲۲۹
- ۱۲ مزرعه «بندگردان» ۲۳۰
- ۱۳ مزرعه شرقی «چشمه شاهی» ۲۳۰
- ۱۴ مزرعه هوسنه بهنام ۲۳۰
- ۱۵ مزرعه ایلمان ۲۳۰
- ۱۶ مزرعه «دز» ۲۳۱
- ۱۷ مزرعه «خوارذیل» ۲۳۱
- ۱۸ قنات مقصودآباد ۲۳۱

- ۲۳۲ ۱۹ قریه عمادآور غار ری.
- ۲۳۲ ۲۰ مزرعه بهشتی غار ری.
- ۲۳۲ ۲۱ مزرعه بی بی مریم.
- ۲۳۲ ۲۲ مزرعه جلال آباد.
- ۲۳۴ ۴ معاونت اداری و مالی.
- ۲۳۴ ۵ معاونت فرهنگی.
- ۲۳۶ ۶ معاونت اماکن متبرکه.
- ۲۳۶ ۷ معاونت بهداشتی و درمانی.
- ۲۳۶ ۸ معاونت روابط عمومی و بین الملل.
- ۲۳۷ ۹ اداره کل حراست و گزینش.
- ۲۳۷ بخش ششم: پروژه های خارج از شهر ری.
- ۲۳۷ مؤسسه فرهنگی دار الحدیث.
- ۲۳۸ ۱/۱ مرکز تحقیقات دار الحدیث.
- ۲۳۸ ۱/۱ ۱ گروه موسوعه نگاری (دائرة المعارف نویسی).
- ۲۳۹ ۱/۱ ۲ گروه احیا و تصحیح.
- ۲۳۹ ۱/۱ ۳ گروه ترجمه و تدوین.
- ۲۴۰ ۱/۱ ۴ گروه رجال.
- ۲۴۰ ۱/۱ ۵ گروه تاریخ و مصطلح الحدیث.
- ۲۴۱ ۱/۱ ۶ گروه فقه الحدیث.
- ۲۴۱ ۲/۱ فعالیت های فرهنگی و پژوهشی دارالحدیث.
- ۲۴۱ ۲/۱ ۱ فصل نامه علوم حدیث.
- ۲۴۲ ۲/۱ ۲ میراث حدیث شیعه.
- ۲۴۲ ۲/۱ ۳ نشریه زندگی.
- ۲۴۳ ۲/۱ ۴ کتابخانه تخصصی حدیث.
- ۲۴۳ ۲/۱ ۵ معاونت اطلاع رسانی حدیث.
- ۲۴۳ ۲/۱ ۶ مرکز چاپ و نشر.

۲ دانشگاه علوم حدیث در قم ۲۴۴

۳ مجتمع فرهنگی، تفریحی کوثر ۲۴۴

۴ زائر سرای حضرت عبدالعظیم در مشهد مقدّس ۲۴۵

بازدید مقام های عالی رتبه نظام از طرح توسعه ۲۴۶

فهرست منابع و مآخذ ۲۵۱

تصاویر ۲۶۱

درباره مرکز ۳۲۲

آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام در گذشته و حال

مشخصات کتاب

شماره کتابشناسی ملی : ۱۹۱۶۶۴۰

عنوان و نام پدیدآور : آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در گذشته و حال / اصغر قائدان

مشخصات نشر : قم: دارالحدیث، ۱۳۸۲.

مشخصات ظاهری : ۲۴۰، ۳۰۳ص.

وضعیت فهرست نویسی : در انتظار فهرست نویسی (اطلاعات ثبت)

ص: ۱

اشاره

مقدمه کنگره

بسم الله الرحمن الرحيم تاریخ بشر را همواره ستارگانِ فروزانی مشعلدار بوده اند، تا آدمی بر جهالت و تاریکی فائق آید و بتواند ودیعه خداوندی نهفته در درونش را بپرورد و خویشتن را از نادانی، درنده خویی و پستی برهاند. طلایه داران این منظومه فروزان، پیامبران الهی و جانشینان پاک نهاد و معصوم آنان اند و در صف بعد، دست پروردگان آنها، یعنی عالمان دین، محدثان، مفسران و... که در دانش و سلوک، پای در جای پای آنان نهادند. شهر ری به عنوان یکی از پایگاههای کهن تشیع، مهید رشد و بالندگی عالمانی از این تبار (چون ثقه الاسلام کلینی، شیخ صدوق، ابوالفتح رازی و...) بوده است، و حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام را می توان پایه گذار این مهید و حرکت علمی و فرهنگی دانست. آستان حضرت عبدالعظیم و مؤسسه فرهنگی دارالحدیث (دانشکده، پژوهشکده، انتشارات)، طرحی را با عنوان «گرامیداشت بزرگان و عالمان ری» در دست گرفت تا در پرتو شناساندن این چهره های ماندگار، برخی فعالیت های پژوهشی و فرهنگی نیز سامان یابد. در این طرح، نخست چهار تن از بزرگان و عالمان ری انتخاب شدند که در صدر آنان حضرت عبدالعظیم علیه السلام جای می گیرد. حضرت عبدالعظیم علیه السلام مشعل فروزانی است که از دوران حیات خویشتن تاکنون بر تاریخ تشیع و ایران، پرتو افکنده و بر معنویت، دانش و فرهنگ شیعه در این مرز و بوم، تأثیرگذار بوده است. از این رو، نخستین گام در اجرای طرح، کنگره بزرگداشت ایشان خواهد بود. اهدافی که برگزاری این کنگره دنبال می کند، عبارت است از: ۱. معرفی و بزرگداشت شخصیت علمی و معنوی حضرت عبدالعظیم علیه السلام؛ ۲. ترویج معارف حدیثی اهل بیت علیه السلام؛ ۳. تحقیق و پژوهش در میراث حدیثی حضرت عبدالعظیم علیه السلام؛ ۴. شناخت جایگاه آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام و تأثیر آن بر تحولات تاریخ تشیع در ایران.

این طرح، در آبان ماه ۱۳۸۰ در نخستین جلسه شورای سیاستگذاری که از عالمان و فرزانشان و نخبگان فرهنگی اند به تصویب رسید و کمیته علمی کنگره از خرداد ۱۳۸۱ کار خود را آغاز کرد. کمیته علمی با فرصت اندکی که در اختیار داشت، برنامه های خود را در پنج حوزه ساماندهی کرد: ۱. تألیف، تصحیح و گردآوری آثار مربوط به حضرت عبدالعظیم و شهر ری (کتاب و مقاله). ۲. سفارش و فراخوان نگارش مقاله. ۳. سفارش انتشار ویژه نامه هایی از سوی نشریات، همزمان با برگزاری کنگره. ۴. انتشار لوح فشرده (CD) تولیدات علمی کنگره. ۵. انتشار خبرنامه. با یاری خداوند و مدد قدسی روح حضرت عبدالعظیم علیه السلام، در حوزه نخست، بیش از بیست و دو جلد کتاب آماده شد که همزمان با برگزاری کنگره، توزیع می گردد. همچنین مقالات منتخب و تأیید شده علمی در سه جلد، عرضه خواهند شد. دو ویژه نامه از سوی مجلات علمی و نیز خبرنامه کنگره در پنج شماره عرضه خواهد شد. همه این آثار، علاوه بر نشر مکتوب، بر روی یک لوح فشرده (CD) تا هنگام برپایی کنگره در اختیار علاقه مندان قرار می گیرد. گفتنی است با فرصت اندک و حجم گسترده برنامه های علمی، وجود نقایص، امری طبیعی است که اهل فضل و دانش آن را بر ما خواهند بخشید و ما را از نصایح عالمانه خویش بهره مند خواهند ساخت. امید است این مجموعه، مقبول در گاه الهی و مورد عنایت روح بزرگ و قدسی حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام قرار گیرد و در گسترش و بالندگی فرهنگ و معارف تشیع، سودمند افتد. در پایان از همه کسانی که در به ثمر رسیدن این برنامه ها سهم وافر داشتند؛ تولید محترم آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام و ریاست محترم مؤسسه فرهنگی دارالحدیث، شورای عالی سیاستگذاری، مدیران محترم آستان حضرت عبدالعظیم و مؤسسه فرهنگی دارالحدیث و به ویژه فاضل گرانقدر جناب آقای علی اکبر زمانی نژاد که بار عمده بر دوش ایشان بود سپاسگزاری می شود. مهدی مهریزی

دبیر کمیته علمی بهار ۱۳۸۲

ص: ٧

..

ص: ٨

..

ص: ٩

..

ص: ۱۱

..

مقدمه مؤلف

مقدمهاز دیرباز تا کنون آرامگاه و مقابر امامان و فرزندان پاک آنان در تمامی سرزمین های اسلامی، ملجأ و پناهگاه دوست داران و ارادتمندان آنان بوده است تا در پرتو انوار نورانی آنان، به تذهیب درون و تسلی روح و جسم خود پردازند، دردها و آلام خود را در پناه آنان درمان، بر آمدن نیازها و حاجات خود را در دستهای گشاده و خان پربرکت ایشان بینند و از چشمه جوشان معنویت آنان سیراب شوند؛ وجود آن بزرگواران چون شمعی، همواره دلهای تاریک و نیازمند را با نور خود روشن و عاشقان را از دور و نزدیک به سوی خود می کشاند. مرقد و آستان مطهر سه امام زاده واجب التکریم در ری، یعنی حضرت عبدالعظیم حسنی، امام زاده حمزه بن موسی علیه السلام، و امامزاده طاهر بن محمد علیه السلام، قرن ها است که پذیرای سیل ارادتمندان و شیعیان است. به ویژه آن که زیارت یکی از آنان نیز با زیارت امام حسین علیه السلام برابر دانسته شده است؛ «من زار عبدالعظیم الحسنی بری، کَمین زار الحسین بکربلاء». به سبب اهمیت و جایگاه معنوی این سلاله پاک ائمه، همواره حکومت گران و دولت مردان و رجال نیکوکار و پرتلاش در آبادنی و عمران و ترمیم این بقاع متبرکه همت گماشته و آنها را همواره پررونق و باشکوه در تاریخ، راست قامت ساخته اند. در

این جا برآینم تا تلاشهای تمامی آن شیفتگان و ارادتمندان را در بستر تاریخ از ابتدا تا عصر حاضر بیان کنیم تا نام و یاد آنان در تاریخ زنده و جاویدان بماند. نوشتار حاضر نگاه مختصری ابتدا به تاریخچه شهر ری دارد و سپس به شرح احوال و شخصیت و جایگاه علمی و معنوی آن سه امامزاده واجب التکریم می پردازد. آثار و ابنیه تاریخی متعلق به آستان و مجموعه حرم مطهر و سیر تحولات آن به تفکیک دوره های تاریخی از دیگر مباحثی است که به تفصیل به آن پرداخته ایم. در فصلی مستقل، ابعاد طرح عظیم ملی و مذهبی توسعه آستان که در دهه اخیر به همت و تلاش تولیت محترم کنونی آستان جناب آقای محمّدی ری شهری و سایر همکاران ایشان به انجام رسیده است تشریح خواهد شد. در اینجا لازم است از کسانی که مقدمات چاپ این اثر را به مناسبت کنگره بزرگداشت مقام علمی و معنوی حضرت عبدالعظیم فراهم ساخته اند و نیز معاونت ها و مدیران محترم تشکیلات آستان که اطلاعات مورد نیاز را در خصوص روند طرح توسعه در اختیار اینجانب نهادند و سرانجام کسانی که حروفچینی، نمونه خوانی و نهایتاً چاپ اثر را بر عهده داشتند تشکر می کنم و از حضرت ربوبی خدمت بیشتر آنان به خاندان وحی و نبوت را خواهان گردم. اصغر قائدان

ص: ۱۷

فصل اول: ری در پهنه تاریخ

اشاره

فصل اول: ری در پهنه تاریخ

وجه تسمیه ریری از آن جا که جزو قدیمی ترین و کهن ترین شهرهای جهان است، در متون باستانی و کهن مورد توجه قرار گرفته و برای آن اسامی متعدد و مختلفی گفته اند. نخستین نامی که از آن در متون دیده می شود «راکسا» یارغه است (۱)(۲) که در اوستا ذکر شده است. (۳) نام این شهر را در تورات «راگز» (۴)، در بیستون «راگا» و «راگ کا آن» (۵) در کتاب توبیت «راکس»، در کتاب ژودیت «راگو»، در زبان ارمنی «ری» و در زبان پهلوی «ری رگ راگا» (۶) و در بعضی متون «راژس»، که محرف «راز» است ثبت کرده اند. (۷) برخی در اشتقاق این نام ها مطالبی را ذکر کرده اند؛ از جمله آن را از کلمه «راج» سانسکریت مشتق دانسته و «مشعشع» ترجمه کرده اند؛ چنان که «راج» و مصغر آن «راجه» که برای پادشاهان هندی علم بود به همین معنا است. (۸)

۱- حسین مؤذنی، آشنایی با موقوفات آستان مقدس حضرت عبدالعظیم، گزارش منتشر نشده، ص ۱۱.

۲- rax.

۳- احسان بهرامی، فرهنگ واژه های اوستایی بر پایه فرهنگ کانگا و نگرش به فرهنگ های دیگر، دفتر سوم، ۱۳۶۹، ص ۱۲۰۶.

۴- Encyclopedia of Islam, brill, leiden ۱۹۸۷ P. ۱۱۰۵.

۵- محمد حسن خان اعتمادالسلطنه، تطبیق لغات جغرافیایی قدیم و جدید ایران، صص ۵۸ ۵۹.

۶- حسین کریمان، ایران باستان، تهران، انجمن آثار ملی، ج ۱، ص ۶۷.

۷- اعتمادالسلطنه، درالتیجان فی تاریخ بنی الاشکان، به کوشش نعمت احمدی، ص ۸۱۴.

۸- همان جا.

وجه تسمیه ری

به نظر می‌رسد از آن جا که سانسکریت زبان متون مقدس هندیان و از شعب زبان های هندی و ایرانی و مشترک در متون و داهای هندی و اوستا است، این اشتقاق باید علمی و قابل اعتنا بوده باشد؛ به ویژه آن که نام ری نیز در اوستا ذکر شده است. در برخی از متون دیگر نیز اسامی و تلفظ های گوناگونی، البته در اعصار تاریخی مختلف دیده می‌شود از جمله در عصر هخامنشیان «راژس»، «راک» در دوره اشکانی «آرساسیا» و «آرساکیا»، (۱) در دوران ساسانیان «راژس» یا «راز» در زبان یونانی و در عصر اسکندر مقدونی «راگو»، راگه، راکیا، اوروپوس (۲) و در عصر اسلامی ری و راژس (۳) است. اسامی دیگری برای ری ذکر کرده اند از جمله «ماه جان»، «رام فیروز» و «ری اردشیر» (۴)، که در عصر ساسانی به آن معروف بود؛ «محمدیه» و «هاشمیه»، که در عصر مهدی عباسی نامیده شد. القابی هم برای ری در عصر اسلامی ثبت کرده اند، از جمله «ام البلاد»، «شیخ البلاد»، (۵) «باب الابواب»، «سوق العالم»، «بلده البلاد». (۶)

بانی و بنای ریراساس شواهد باستان شناسی، قدمت ری به حدود قرن های هفتم و هشتم قبل از میلاد می‌رسد. در کتاب وندیداد، ری دوازدهمین کشور «بانزهد» است که اهورامزدا

-
- ۱- اعتمادالسلطنه، همان، ۸۱۴؛ یعنی شهر آرساس یا آرساک که همان اشک باشد.
 - ۲- کریمان، «تاریخچه ری در عصر باستان»، بررسی های تاریخی، ۲، س دوازدهم، خرداد تیر ۱۳۵۶، ص ۱۱۴؛ اورپوس یا اورپوس نام یکی از شهرهای مقدونیه بود وقتی اسکندر ایران را فتح کرد، شهری را که شبیه همان اورپوس بود به آن نام خواند (اعتمادالسلطنه، درر التیجان، ۸۱۴).
 - ۳- دایره المعارف الاسلامیه، ج ۱۰، صص ۲۸۵ ۲۸۶؛ ری را به معنای نیکویی نیز گرفته اند.
 - ۴- محمد بن ابی طالب انصاری دمشقی، نخبه الدهر فی عجایب البر و البحر، ترجمه حمید طیبیان، بنیاد فرهنگستان ایران، ۱۳۵۷ش، ص ۲۱۳
 - ۵- اعتمادالسلطنه، در رالتیجان، ص ۸۱۴
 - ۶- شاردن، سیاحتنامه، ج ۳، ص ۵۵

بنای و بنای ری

آن را با نام «رغه» با سه نژاد آفریده و «اهریمن، پسر مرگ بر ضد آن آفت بی اعتمادی پدید آورد. (۱) «اهورامزدا گوید دوازدهمین سرزمین در کشور نیکی که من آفریدم ری بود که سه رده در آن فرمانروایند.» (۲) بعضی «ری» و «راز» را دو برادر می دانند که با کمک یکدیگر این شهر را ساختند و شهر به نام یکی از آن ها ری و اهالی شهر به نام دیگری، یعنی رازی نامیده شد تا هیچ یک بی نام نمانند. (۳) برخی گفته اند آن را شیث، نیره نوح علیه السلام بنا کرد و نخستین سنگ بنا را به طالع عقرب نهاد. کسانی نیز معتقدند هوشنگ پیشدادی (۴) آن را بنا کرد و منوچهر، پنجمین پادشاه پیشدادی، پس از او به توسعه آن همت گماشت. (۵) کسان دیگری آن را به «راز بن اصفهان بن فلوج» و برخی به «راز بن خراسان» منسوب ساخته اند. (۶) ابن کلبی گوید: ری را به نام «روی» از فرزندان بیلان بن اصفهان بن فلوج بن سام بن نوح خوانده اند. (۷) آن جا، بوستانی بوده است؛ روزی دختر «روی» به آن جا وارد شد و تذروی (قرقاولی) دید که انجیر می خورد. آن دختر گفت بورانجیر، یعنی تذرو، انجیر می خورد. بدین گونه بعدها شهری که در آن جا ساخته شد را «بورانجیر» خواندند؛ اما ساکنان ری آن نام را تغییر داده و «بهرزیر» خواندند. (۸) برخی دیگر بنای شهر ری را به «بن آدم علیه السلام» نسبت داده اند که هوشنگ پیشدادی

۱- وندیداد، ترجمه داعی الاسلام، ص ۱۲

۲- جلیل دوستخواه، اوستا، تهران، مروارید، ۱۳۷۰، ص ۶۶۱

۳- مجمل التواریخ و القصص، تصحیح ملک الشعراء بهار، تهران، کلاله خاور ۱۳۱۸، ص ۴۳

۴- هوشنگ پیشدادی دومین سلطان اسطوره ای ایران از سلسله پیشدادیان است که براساس افسانه ها، آنان نخستین فرمانروایان ایران زمین بوده اند.

۵- شاردن، سیاحتنامه، ۵۵

۶- امین احمد رازی، هفت اقلیم، تصحیح و تعلیق جواد فاضل، تهران، علی اکبر علمی (بی تا)، ج ۳، ص ۳

۷- محمد بن محمود بن احمد طوسی، عجایب المخلوقات، به اهتمام منوچهر ستوده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر، ۱۳۴۵،

۸- ابن فقیه همدانی ابوبکر احمد بن محمد بن اسحاق، کتاب البلدان، لیدن، بریل ۱۳۰۳ش، ۲۶۸

آن را توسعه داد و منوچهر بن ایرج بن فریدون آن را پس از خراب شدن، تجدید بنا کرد. (۱) او بسیاری از گل ها و شکوفه ها را از کوه ها و صحراها به شهر آورد، آن ها را کاشت و دستور داد تا گرد آن دیواری کشیدند. چون آن گل ها بشکفت و بوی خوش یافت آن را «بوستان» نام نهاد، چاه ها و نه‌های آن را که افراسیاب خراب کرده بود همه را ترمیم و قلعه ها ساخت و آن را مستحکم کرد. (۲)

تاریخ سیاسی ری (قبل از اسلام) شهرری قدمتی به دیرینه تاریخ دارد، اگرچه کاوش های باستان شناسی از تمدنی شش هزار ساله حکایت می کند، اما آن چه به لحاظ تاریخی روشن است این که ری یکی از شهرهای مهم و مستقل و بزرگ ماد (۳) بوده است. این شهر در آن عصر به لحاظ موقعیت جغرافیایی از دامنه کوهستان البرز آغاز می شد و زمینی به وسعت بیش از دو کیلومتر، از شمال تا جنوب و نزدیک ۵/۲ کیلومتر از شرق تا غرب را دربرمی گرفت. (۴) ری، در عصر مادها، مهد و پایگاه مغان یا روحانیان مذهبی بود (۵) و تقریباً نوعی حکومت دینی مثل حکومت پاپ در واتیکان به وسیله موبد موبدان با عنوان «زرتوشرتمه» (همانند زرتشت) در آن شهر بنا نهاده شد. مورخان، این شهر را محل تولد «زرتشت» دانسته اند، اما صحیح تر آن است که محل تولد مادرش «دوغدو» بوده است. (۶) بنابراین، دین اولیه مردم آن را باید زرتشتی دانست که قبل از زرتشت، مغان در آن می

۱- حمدالله مستوفی، نزهه القلوب، ص ۵۷

۲- مجمل التواریخ و القصص، ص ۴۳

۳- مادها در مناطق غرب و شمال غرب ایران یعنی در همدان و کردستان و کرمانشاه امروزی از پایان قرن هشتم قبل از میلاد تا نیمه قرن ششم قبل از میلاد حکومت داشتند.

۴- مادام کارلاسرنا، سفرنامه کارلاسرنا، ص ۲۵۴

۵- دیاکونوف، تاریخ ماد، ص ۴۸۰

۶- فرهنگ واژه های اوستایی بر پایه فرهنگ کانگه و نگرش به فرهنگ های دیگر، ص ۱۲۰۶

تاریخ سیاسی ری (قبل از اسلام)

زیسته اند. آتشکده بزرگی که هنوز بقایای آن پابرجاست از عهد ماد و هخامنشی، بیانگر اعتقاد مردم این منطقه به تقدیس آتش است. در دوره آشور، این سرزمین یکی از ایالات آن بود و یهودیان قدیم ری از سوی آشوریان در آن مورد ایذا قرار داشتند. برخی گفته اند نام ری در تورات به عنوان «باب من ابواب الارض» آمده است و این نشان از قدمت زیاد آن دارد. (۱)

از آن جا که ری در عصر هخامنشیان جزو ماد بوده و ماد نیز زیر سلطه هخامنشیان درآمد، لذا از توابع آن امپراطوری شد و کوروش حکومت ماد را، که آن شهر نیز جزو آن بود، به یکی از فرزندانش سپرد. داریوش نیز، شورش فرورتیش را که یاغی شد و به ری پناه برد درهم کوبید و آن شهر را مطیع و منقاد ساخت. (۲) در کتیبه های عصر هخامنشی، از ری چنان که گفته شد، به صورت «رگا»، به عنوان یکی از ایالات و شهرهای مهم نام برده شده است؛ از جمله داریوش در کتیبه بیستون از وقایع مربوط به این شهر سخن گفته است. هنگامی که اسکندر، برای تسخیر ایران به تعقیب داریوش سوم، آخرین پادشاه هخامنشی، پرداخت، چند روزی را در ری سپری کرد. دینوری گوید این شهر در آن موقع هنوز ساخته نشده و تنها یک منطقه بود و بعدها آن را در دوره پادشاهی فیروز پسر یزدگرد بنیاد نهادند. (۳) گفته اند مردم ری از اسکندر استقبال کرده و حتی سپاهیان به کمک او فرستادند تا او را علیه هخامنشیان یاری کنند. (۴) فردوسی این کمک را در ابیات زیر مطرح ساخته است: همان از ری آمد سپاه اندکی که شد با سپاه سکندر یکی میان ها بستند با رومیان گرفتند ناگاه تخت کیان (۵)

۱- ابن فقیه همدانی، همان، ص ۲۷۰

۲- پیرنیا، تاریخ ایران باستان، ص ۶۶؛ دیاکونف؛ همان، ۵۳۳

۳- دینوری، اخبار الطوال، ترجمه مهدوی دامغانی، تهران، نشرنی، ۱۳۶۴، ص ۶۳

۴- اعتمادالسلطنه، درر التیجان فی تاریخ بنی الاشکان، ۱/۱۴۱

۵- شاهنامه، ج ۹، ص ۲۶۹۶

اسکندر برای جلوگیری از تجاوزات مردمان شمالی، قلعه‌هایی در ری ساخت. (۱) ری در عصر سلوکیان بر اثر زلزله ای مهیب خراب شد و سلوکوس اول در ۳۰۰ ق م آن را بازسازی کرد و نام موطن خود «اورپس» (۲) را بر آن نهاد. (۳) ری در عصر اشکانیان اهمیت زیادی یافت. در این عصر، جزو قلمرو ارشک فرزند دارا قرار گرفت و پس از چندی در دوران اردوان، پایتخت اشکانیان شد (۴) که آن را «ارشکیه» نامیدند. (۵) آنان در مقابل بابل، پایتخت زمستانی خود، این شهر را پایتخت بهاره قرار دادند. (۶) ری در دوران فرهاد اول (اشک پنجم) به تصرف اشکانیان درآمد و تا پایان حکومت آنان هم چنان در اختیار ایشان بود. (۷) ارشکیه نام ری و نیز نام‌های برخی از محله‌های ری از جمله محله «باب بلیسان» بود که از بلاش نام یکی از پادشاهان اشکانی گرفته شده و نیز دژ «رشکان» و نهر «سورینی» مربوط به این دوران است. (۸) شاهان اشکانی بناهای متعددی را در ری ساختند که مهم‌ترین آن‌ها قصر یا کاخ اشکانیان بود که امروز بقایای آن موجود است. (۹) اما آخرین درگیری اشکانیان به رهبری اردوان پنجم با نخستین پادشاه ساسانی یعنی اردشیر اول در منطقه ری رخ داد و با شکست اردوان، اردشیر به کاخ یادشده اشکانی وارد شد.

۱- پیرنیا، همان، ص ۱۱۹

۲- Eurpes.

۳- Encyclopedia of Islam, p. ۱۱۰۶.

۴- حسین کریمان، ری باستان، ج ۱، ص ۷۵

۵- غیاث الدین بن همام، خواند میر، حبیب السیر فی اخبار البشر، تصحیح محمد دبیر سیاقی، تهران، خیام، بی تا، ج ۱، ص ۲۲۲

۶- کریمان، همان، ج ۱، ص ۷۶.

۷- پیرنیا، همان، ۱۲۲؛ مادام کارلاسرنا، همان، ص ۲۵۶

۸- اعتمادالسلطنه، همان، ج ۲، ص ۳۳.

۹- کریمان، همان، ج ۱، صص ۲۷۴، ۲۰۸ و ۲۸۳

از هنگام جلوس اردشیر ساسانی به تخت سلطنت، دین زرتشت، دین رسمی کشور شد؛ بدیهی بود که شهر ری، چنان که قبلاً اشاره کردیم، به عنوان یکی از شهرهای مقدس و مذهبی آیین زرتشت محسوب و محل تجمع و حضور مغان گردد. در این دوران خاندان مهران بر امور ری مسلط شدند و مرزبانی آن را برعهده گرفتند. (۱) براساس روایتی دیگر، شهرری در دوران پادشاهی فیروز فرزند یزدگرد ساخته شد و او آن را «رام فیروز» نام نهاد. (۲) بر این اساس باید گفت ری تنها به عنوان تختگاه اشکانیان استفاده می شد و در عصر ساسانی به صورت شهر درآمد و در کشمکش ها و درگیری های آخرین شاهان ساسانی، ری همواره مرکز این درگیری ها بود. (۳) خسروانوشیروان، بت های آتشکده ری را بیرون ریخت و آتش آن را به تپه میل کنونی منتقل کرد. (۴) بهرام چوبین که علیه خسرو عیسان کرده بود، مدتی در ری حاکم شد و سکه هایی در آن جا ضرب و بین مردم شهر پخش کرد. (۵) (تصویر شماره ۱ و ۲) به هنگام هجوم مسلمانان به ایران در سال هفتم هجری، یزدگرد که از پیروزی مسلمانان در جولای- خبر یافت، بخشی از سپاه را در حلوان گذاشت و خود به سوی ری رفت (۶) و پس از برداشتن آتش مقدس آتشکده به خراسان گریخت. (۷) چو منزل به منزل بیامد به ری برآسود یک چند با دود و می زری سوی گرگان برآمد چو باد همی بود یک چند ناشاد و شاد (۸)

۱- کریستن سن، ایران در زمان ساسانیان، ص ۱۴۰

۲- دینوری، اخبار الطوال، ص ۶۳، p.۱۱۰۶، Encyclopedia of Islam

۳- خواند میر، حبیب السیر، ص ۴۸۳.

۴- مسعودی، مروج الذهب و معادن الجواهر، تحقیق اسعد داغر، بیروت، دارالاندلس، ج ۱، ص ۲۹۴

۵- دینوری، همان، ص ۸۹؛ مسعودی، همان، ج ۱، ص ۲۹۹

۶- خواند میر، همان؛ یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۲۹؛ طبری، تاریخ طبری، تحقیق ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دار

سویدان، ج ۴، ص ۱۸۵

۷- طبری، همان، ج ۴، ص ۲۶۳

۸- شاهنامه، ج ۹، ص ۲۹۸۳

تاریخ سیاسی ری (عصر اسلامی)

ری از ورود اسلام تا عصر قاجار

تاریخ سیاسی ری (عصر اسلامی) ری از ورود اسلام تا عصر قاجار منابع تاریخی ورود اسلام به ری و درحقیقت فتح این شهر را دوماه پس از جنگ نهاوند، یعنی در دوران خلافت خلیفه دوم ذکر کرده اند. خلیفه در این هنگام به عمار بن یاسر که عامل او بر کوفه بود نامه نوشت و از او خواست تا «عروه بن زید الخلیل الطایی» را با هشت هزار نفر به سوی ری فرستد. عمار نیز عروه را با همان تعداد نیرو به سوی ری اعزام داشت. او با دیلمیان و مردم ری جنگ کرد و به پیروزی رسید. (۱) در مورد فاتح ری اختلاف است (۲) برخی عروه و برخی قرظه بن کعب انصاری دانسته اند. (۳) که هر دو در عصر خلیفه دوم این شهر را گشودند. برخی نیز ابوموسی اشعری را نخستین فاتح دانسته اند که خلیفه سوم پس از آغاز خلافتش، سپاهی به فرماندهی او به سوی ری فرستاد. (۴) مطلب اخیر به هیچ رو به سبب عدم اتفاق منابع، مقرون به صحت نیست و باید گفت ری در ۲۳ هجری در اواخر خلافت عمر بن خطاب به دست (۵) نعیم

۱- قدامه بن جعفر، الخراج و صنعه الکتابه، تحقیق محمد حسین الزبیدی، بغداد، دارالرشید، ۱۹۷۱م، ۳۷۴.

۲- ابن فقیه همدانی، کتاب البلدان، ص ۱۰۵، بلاذری، فتوح البلدان، ۳۲۵. برخی نیز ذکر کرده اند که شهرری به زور گشوده نشد بلکه پس از جنگ اولیه، بسیاری از مردم در قلعه فرخان متحصن شدند و سپس با قبول جزیه و خراج به کیش و آیین خود باقی ماندند و آتشکده آنان نیز همچنان پابرجا ماند. جزیه ای که برای آنان مقرر شد ۵۰۰ هزار درهم بود (قدامه بن جعفر، الخراج، ص ۳۷۴) ولی به مرور زمان بسیاری از زرتشتیان دین جدید را پذیرفته و روزبه روز بر جمعیت مسلمانان این شهر افزوده می شد.

۳- یعقوبی، کتاب البلدان، ص ۵۱

۴- ابن قتیبه، المعارف، ص ۱۹۴؛ ابوسعید عبدالحی بن ضحاک گردیزی، زین الاخبار، تصحیح سعید نفیسی، تهران، ۱۳۳۳ش، [بی تا].

۵- طبری، تاریخ الطبری، ج ۴، ص ۱۵۱

ابن مقرن فتح شده است؛ زیرا براساس روایت بلاذری، در دوران عمر، مغیره بن شعبه، والی کوفه، کثیر بن شهاب حارثی را ولایت ری و دشت پی (میان ری و همدان) داد و او مردم ری، که عهد خود را شکسته بودند دوباره مطیع ساخت. (۱) این امر نشان می دهد که ری قبلاً فتح شده بود. باید گفت آن چه که در عصر عثمان گشوده شد، ابهر بود که سپاهی از ری به فرماندهی براء بن عازب حاکم ری به سوی ابهر و قزوین اعزام شد. (۲) در هر حال ری فتح شد و غنایم بی شماری به اندازه غنایم جنگ مدائن به دست مسلمانان افتاد. (۳) برخی فتح آن را با صلح نیز گفته اند از جمله طبری گوید این شهر با میانجی گری فردی به نام زینبیدی به صلح گشوده شد و براساس قراردادی که مردم ری با مسلمانان بستند متعهد شدند سالانه جزیه ای بپردازند و دست به شورش و طغیان نزنند؛ مرزبانی ری نیز به زینبیدی سپرده شد. (۴) برخی نیز گفته اند در عصر عثمان قرطه بن کعب انصاری از سوی والی کوفه، ابوموسی اشعری برای سرکوبی شورش مردم ری به آن ناحیه اعزام و آن جا را به کنترل درآورد و نهایتاً خود در عصر امام علی (ع) والی کوفه شد. (۵) به هنگام محاصره منزل خلیفه عثمان، والی ری سعید بن قیس بود که به هنگام بیعت با امام علی علیه السلام از سوی آن حضرت عزل و قرطه بن کعب به حکومت آن جا گماشته شد. (۶) به روایتی دیگر یزید بن قیس ارحبی را به ولایت ری، همدان و اصفهان گمارد، (۷) که این روایت صحیح تر می نماید زیرا امام در نامه های خود به والیانش توصیه هایی به والی ری یعنی یزید بن قیس ارحبی دارد. به هنگام جنگ صفین، چندتن از صحابه که در حقانیت این جنگ به شک و تردید افتاده بودند نزد امام علی علیه السلام آمدند و گفتند با این که ما به

۱- بلاذری، فتوح البلدان، ص ۳۱۸

۲- یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۰۵.

۳- ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۲، ص ۴۲۹

۴- همان، ج ۴، صص ۱۵۳، ۱۵۴

۵- بلاذری، همان، ص ۳۱۹.

۶- طاهر بن مطهر مقدسی، البدء و التاریخ، ۱۹۴۰

۷- ابن هشام کلبی، ابوالمنذر محمد بن سائب، نسب معدو الیمن الکبیر، ج ۲، ص ۲۵۴

فضل شما معتقدیم اما در این جنگ به شک و تردید افتاده ایم، شما از گروهی مسلمانان که با مشرکان جنگ کنند بی نیاز نیستید، بهتر است ما را برای جنگ با مشرکان در مرزها گسیل فرمایید تا آن جا جهاد کنیم. امام علیه السلام نیز آنان یعنی عبدالله بن مسعود، ربیع بن خثیم، عبیده سمعانی را به همراه چهارتن از قاریان و یاران آنان به مرزبانی ری و قزوین فرستاد و ربیع بن خثیم را فرمانده آنان کرد. (۱) امام علی پس از یزید بن قیس، یزید بن حجیه را والی ری و دشت پی کرد، اما چون در آن شهر بخشی از خراج دریافتی را اختلاس کرد، آن حضرت یزید را به زندان افکند. برخورد امام با او و شاید گرایش او را به معاویه باعث شد تا پس از آزادی از زندان به معاویه بپیوندد. (۲) فرار او باید در ۳۷ هجری و پس از ولایت یزید بن قیس ارحبی بوده باشد. در دوران معاویه، زیاد بن ابیه والی چند شهر از جمله بصره، خراسان و ری بود و در ۵۱ق حکومت آن شهر به فرزندش عبیدالله بن زیاد واگذار شد. البته مدتی از طرف زیاد، کثیر بن شهاب، که قبلاً در عصر عثمان حاکم ری بود. بر آن شهر ولایت یافت. (۳) عبیدالله بن زیاد، عمر بن سعد بن ابی وقاص و شمر بن ذی الجوشن را به طمع حکومت ری فریفت و آن دو، نواده رسول خدا صلی الله علیه و آله و بهترین خلق روی زمین را برای به دست آوردن حکومت این شهر به شهادت رسانیدند. عمر بن سعد ابتدا فرمانی از عبیدالله برای حکومت ری دریافت کرد و با سپاهی چهارهزارنفره عازم آن سرزمین شد؛ (۴) اما شرط ورود او به ری سرکوب و یا مطیع ساختن امام حسین علیه السلام بود. عمر بن سعد، که شک و تردید در ریختن خون نواده رسول خدا صلی الله علیه و آله وجود او را فراگرفت چند بیت شعر در این خصوص سرود که تکلیف خود را در آن روشن ساخت. *أَتْرُكُ مَلِكَ الرِّیِّ وَ الرِّیُّ مُنِیَّیْ أُمِّ أَرْجُحٍ مِیْذَمُومًا بِقَتْلِ حُسَیْنِ وَ فِی قَتْلِهِ النَّارُ التِّیْ لَیْسَ دُونَهَا حِجَابٌ وَ مُلْکُ الرِّیِّ قُرَّةٌ عَیْنِی* (۵) [آیا حکومت ری را که آرزو و هدف من است رها کنم یا با نگوهرش و سرزنش در ریختن خون حسین علیه السلام بازگردم، که در قتل او آتشی است بی پرده و عیان ولی ملک ری نور چشم من است.] عبدالله بن مطیع به عمر بن سعد گفت آیا حکومت ری و همدان را با کشتن پسرعمویت انتخاب کردی؟ عمر بن سعد پاسخ داد برخی امور از آسمان رقم می خورند و من قبل از آن واقعه به نزد پسرعمویم عذرآوردم اما او از آن چه می خواستم پرهیز کرد؛ (۶) با این حال این آرزوی عمر بن سعد هرگز محقق نشد. با مرگ یزید، ری عصیان کرد و عامل خلیفه از آن جا رانده شد. مختار پس از پیروزی خود، هنگامی که بخش عمده ای از مناطق تحت سلطه امویان را به تصرف درآورد، والیانی برای آن مناطق فرستاد، از جمله یزید بن ابونجبه فزاری را بر ری و دشت پی گماشت. (۷) مختار در حمله ای به کوفه، در منزل عمر بن سعد او را با دخترش به قتل رسانید. (۸) در این هنگام ری شاهد حضور خوارج بود. قطری بن فجاءه از سران خوارج به ری رفت. (۹) حجاج، سفیان ابرد و به روایتی مالک بن ابی حیان اسدی را به تعقیب وی فرستاد و او به ری آمد. فرماندار ری در این هنگام اسحاق بن اشعث بود که همراه صد سوار از سپاه خود همراه سفیان ابرد به تعقیب قطری رفت ولی او به طبرستان گریخت. (۱۰) در دوران عبدالملک بن مروان یعنی به سال ۸۳ هجری قتیبه بن مسلم باهلی از سوی

۱- دینوری، اخبار الطوال، ترجمه، ص ۲۰۵

۲- بلاذری، همان، ص ۳۱۹.

- ٣- .پيشين، ص ٣٠٨؛ ابن سعد، الطبقات الكبرى، ج ٦، ص ١٤٩.
- ٤- .دينورى، اخبار الطوال، ص ٢٢٩.
- ٥- .ياقوت حموى، معجم البلدان، رى، مقدسى، احسن التقاسيم فى معرفه الأقاليم، ص ٢٩٦.
- ٦- .ابن سعد، الطبقات الكبرى، ج ٥، ص ١٤٨.
- ٧- .دينورى، همان، ص ٢٣٧.
- ٨- .ابن سعد، همان جا.
- ٩- .ابن اثير، الكامل فى التاريخ، ج ٣، ص ٢٨٦.
- ١٠- .همان، ص ٣٢٥؛ ابن هشام كلبى، نسب معدو اليمن الكبير، ج ٢، ص ٢٥٦.

حجاج والی ری شد (۱) و پس از او یزید بن مهلب و آن گاه جراح بن عبدالله حکمی و نصر بن سیار تا پایان خلافت بنی امیه به حکومت خراسان و ری و عراق منصوب شدند. (۲) به هنگام دعوت عباسی، قحطبه بن شیبب از سرداران عباسی فرزندش حسن را برای فتح ری به آن سو گسیل داشت و او در سال ۱۳۱ به آن شهر وارد شد و آن جا را بدون جنگ از سلطه بنی امیه خارج ساخت. (۳) پس از آن که حسن، ری را فتح کرد منتظر ماند تا پدرش قحطبه آمد. قحطبه به سبب همکاری بیشتر مردم ری با بنی امیه، املاکشان را مصادره در حق آنان اجحاف فراوانی کرد که البته به دستور سفاح دوباره به آن ها بازگردانده شد. با قتل قحطبه در یکی از جنگ ها، سفاح عباسی، نصر بن عبدالعزیز خزاعی را به ولایت ری گمارد ولی پس از چندی به دستور منصور کشته شد. (۴) در دوران خلافت منصور، سرزمین های اسلامی شاهد چندین قیام به خون خواهی ابومسلم خراسانی بود، که به دست منصور کشته شده بود. یکی از خون خواهان ابومسلم، سنباد گبر، در دوران ابومسلم سپه سالار او بود. وی ابتدا با سپاهیان و طرفدارانش به ری رفت و ابو عبیده حاکم آن جا را بیرون و خزائن و اموال آن شهر را تصرف کرد. (۵) خلیفه منصور، جهور بن مرار را به جنگ او فرستاد. وی به ری آمد و در حدود بیابانی به نام جرجینانی، دولشکر با یکدیگر جنگیدند؛ بسیاری از یاران سنباد که شصت هزار نفر گفته شده اند را کشتند و او نیز پس از شکست به سوی طبرستان گریخت و به اسپهبد طبرستان پناهنده شد، (۶) اما اسپهبد به سبب غرور و نخوت سنباد او را به قتل

-
- ۱- یعقوبی، البلدان، ترجمه آیتی، ص ۷۶؛ طاهر بن مطهر مقدسی، البدء و التاریخ، تصحیح کلیمان هوار، پاریس ۱۹۱۹، ج ۶، ص ۳۷.
 - ۲- یعقوبی، تاریخ الیعقوبی، ج ۳، ص ۳۹.
 - ۳- دینوری، همان، ص ۴۰۶؛ طاهر بن مطهر مقدسی، همان، ص ۶۴.
 - ۴- یاقوت حموی، همان، ج ۴، ص ۷۸۶.
 - ۵- خواجه نظام الملک طوسی، سیرالملوک، ص ۲۷۹؛ مقدسی، طاهر بن مطهر، همان، ص ۸۲.
 - ۶- ابن اسفندیار، تاریخ طبرستان، ج ۱، ص ۱۷۴.

رسانید. (۱) پس از چندی، جهور بن مرار، فاتح ری، خود سر به عصیان برداشت و خلیفه منصور را از خلافت عزل و اموال آن جا را به نفع خود مصادره کرد. خلیفه محمد بن اشعث را با لشکری فراوان به جنگ او فرستاد. جهور ری را ترک و به اصفهان و آذربایجان گریخت و سرانجام کشته شد. دوران مهدی عباسی یکی از دوران های مهم و قابل توجه برای ری است. او که ولیعهد خلیفه منصور عباسی بود، در آن شهر مقیم شد (۲) و به آبادانی آن همت گماشت. وی آن قدر به آبادانی این شهر پرداخت که بسیاری او را بانی ری دانسته اند. در آن دوران این شهر به نام او یعنی محمد، «محمدیه» مشهور می شد. ۳ گویند مهدی عباسی در این شهر، سه هزار مسجد و ۲۷۵۰ مناره ساخت که البته اغراق آمیز به نظر می رسد. او دیواری بر گرد شهر کشید که دوازده هزار قدم بود و شهر را بسیار توسعه داد. (۳) بر گرد بخشی از نیمه شرقی شهر و جنوب کوه بی بی شهربانو نیز خندقی حفر کرد و مسجد جامعی به دست عمار بن ابی الخطیب در آن بنا نهاد که نام او را بر دیوار مسجد نگاشتند (۴). قلعه ای نیز ساخت که خندقی اطراف آن بود (۵) و این مجموعه را «محمدیه» نامید. مردم ری آن بخش از شهر را مدینه یا شارسن و قلعه را کهندژ می خواندند. مهدی، عمارت و آبادانی شهر را در ۱۵۸ هجری به پایان رسانید. (۶) دژ زینبندی در داخل شهر بود و مهدی فرمان داد تا آن را مرمت کنند. این دژ بر جامع دارالاماره مهدی مشرف بود که آن جا بعدها به زندان تبدیل و سپس

۱- مسعودی، همان، ج ۲، ص ۱۸۶.

۲- طاهر بن مطهر مقدسی، همان، ص ۱۰۸.

۳- مستوفی، همان، ص ۵۷.

۴- قدامه بن جعفر، الخراج و صنعه الکتابه، ص ۳۷۵؛ یاقوت حموی، همان، ج ۴، ص ۶۵.

۵- این قلعه را قلعه فرخان و برخی محمدیه نیز گفته اند (اعتمادالسلطنه، همان، ص ۸۱۵).

۶- ابن فقیه، همان، ۱۰۵ ۱۰۶؛ بلاذری، همان، ص ۳۱۵.

ویران شد؛ رافع بن هرثمه در ۲۷۸ هجری آن را تعمیر ولی مردم دوباره آن را ویران کردند. (۱) مهدی برای تأمین مخارج عمارت و آبادانی شهر، به دبیر خود ابو عبیدالله اجازه داده بود که هر گونه بخواهد در بیت المال تصرف و مداخله کند و آن را به مصرف برساند. او اموال زیادی را برای توسعه و بازسازی ری هزینه کرد. یحیی بن خالد برمکی نیز در این امور مهدی را کمک می‌رساند. (۲) شاردن، سیاح فرانسوی شهر را در دوره مهدی عباسی بدین گونه توصیف می‌کند. «ری به ۹۶ بخش و ناحیه تقسیم می‌شد، در هر بخش ۴۶ خیابان و در هر خیابان ۴۰۰ خانه و ده باب مسجد ۶۴۰۰ باب مدرسه و ۱۶۶۰۰ باب حمام، ۱۵۰۰۰ مناره مسجد، ۱۲۰۰۰ آسیاب، ۱۷۰۰ رشته آب چشم، ۱۳۰۰۰ باب کاروانسرا در آن وجود داشته است. جغرافی دانان اروپایی و نیز مورخان عرب این موضوع را تأیید می‌کنند و متفقند که ری پرجمعیت‌ترین شهرهای آسیا در این دوران بوده است. آنان مدعی هستند در روی زمین، غیر از بابل، هیچ شهری از لحاظ کثرت ثروت، مکتب و تقدس این قدر معتبر و بزرگ نبوده است. (۳) از این رو بدون سبب نگفته‌اند که «ری عروس دنیا است». (۴) هادی ملقب به موسی در حیات پدر به ری آمد و دیه موسی آباد را در آن شهر ساخت. (۵) هارون الرشید فرزند مهدی نیز در همین شهر به دنیا آمد. (۶) در دوران خلافت وی، شهر ری به همراه شهرهای خراسان، سیستان، گرگان، طبرستان و رویان تحت سلطه

۱- ابن فقیه، همان جا.

۲- ابو عبدالله محمد بن عبدوس جهشیاری، الوزراء و الکتاب، ترجمه ابوالفضل طباطبایی، ص ۱۶۸

۳- شاردن، سیاحتنامه، ترجمه محمد عباسی، ج ۳، ص ۵۴؛ اورسل، سفرنامه اورسل، ۲۲۲.

۴- یعقوبی، البلدان، ص ۵۱

۵- بلاذری، فتوح البلدان، ۳۲۳

۶- ابن فقیه همدانی، کتاب البلدان، ۱۳۰۲ ش، ص ۳۵؛ ابی الحسن علی بن محمد الشاهبشتی، الدیارات، تحقیق کورکیس عواد،

بیروت، دارالرائد، ۱۴۰۶ ه. ق، ص ۲۲۷

فرزندش مأمون قرار گرفت (۱) و فضل بن یحیی نیز رسماً ولایت ری را برعهده داشت. به هنگام درگیری بین امین و مأمون، سپاهیان دوطرف در نزدیکی ری با یکدیگر درگیر شدند. فرمانده سپاه امین، علی بن عیسی بن ماهان و فرمانده سپاه مأمون طاهر ذوالیمینین بود. سرانجام با پیروزی سپاه مأمون، ری جزو متصرفات مأمون شد که ولایت آن را با چند منطقه دیگر به فضل بن سهل سپرد. (۲) پس از چندی ری تحت سلطه طاهریان، که اینک استقلال یافته بودند، درآمد. در این دوران خراج ری برای دستگاه خلافت بالاترین رقم یعنی ده هزار درهم بوده است. (۳) در ۲۵۰ ه. ق. ری تحت تصرف داعی کبیر، حسن بن زید علوی درآمد. مدتی نیز در تصرف صفاریان بود و دوباره به دست علویان افتاد و در آن هنگام بود که شیعه در ری نفوذ یافت. (۴) پس از چندی در اواخر قرن سوم، اسماعیل بن احمد سامانی مؤسس سلسله سامانیان ری را به زیر سلطه سامانیان درآورد و برادرزاده اش ابوصالح منصور را به ولایت آن جا گمارد. وی همان کسی است که کتاب معروف طب منصورى تألیف زکریای رازی به نام او تألیف شد. در قرن سوم هجری، این شهر آبادی فراوانی یافته و در عالم مشهور شد، که آن را «باب الابواب الارض» و «سوق العالم»، نامیدند. (۵) در ۲۷۵ق، احمد بن حسن مارانی بر ری غلبه یافت و آیین تشیع را در آن جا آشکار ساخت. (۶) در دوران سامانیان به ری توجه خاصی شد. و با برافتادن سامانیان به دست زیاریان، این شهر به دست زیاریان افتاد. (۷) منتصر عباسی،

-
- ۱- حمزه بن حسن اصفهانی، تاریخ پیامبران و شاهان (سنن ملوک الارض و الانبیاء)، ترجمه جعفر شعار، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۷، ص ۲۰۰ ۲۰۷: مسعودی، التنبیه و الاشراف، لیدن، بریل، ۱۸۹۳، ص ۳۴۵
 - ۲- ابن خردادبه، المسالک و الممالک، ص ۴۲
 - ۳- دینوری، اخبار الطوال، ص ۴۳۸
 - ۴- یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۹۰۱؛ بنگرید رسول جعفریان، تاریخ گسترش تشیع در ری، تهران. نشر آستانه حضرت عبدالعظیم ۱۳۷۱.
 - ۵- اورسل، سفرنامه، ص ۲۲۲
 - ۶- یاقوت حموی، همان، ج ۳، ص ۱۲۱
 - ۷- عبدالجبار عتبی، ترجمه تاریخ یمینی، به اهتمام جعفر شعار، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۷۵ش، ص ۲۴۴

قابوس بن وشمگیر زیاری را با سپاهی فراوان به آن سرزمین فرستاد. پس از آن مرداویج و اسفار، ری را به تصرف درآوردند. (۱) مرداویج در مشرق ری، جیلاباد (۲) را ساخت و در آن جا بناها و ایوان ها، باغ ها و برکه های شگفت آور ایجاد کرد و کوشید معماری و هنر عصر ساسانی را احیا کند و نیز زندانی در آن جا ساخت که اطراف آن دریایی از آب بود و کسی قدرت گریختن از آن را نداشت. (۳) پس از قتل مرداویج که به روایتی جنازه او را در ری دفن کردند، که همان گنبد مرداویج زیاری و رکن الدوله باشد، ری به دست برادرش وشمگیر افتاد و سپس با به قدرت رسیدن آل بویه، به تصرف فرزند بویه یعنی حسن بن علی در آمد که او وشمگیر را در ری شکست داد. در این هنگام ری از حیطة قدرت خلفا بیرون شد و زیر سلطه شاهان آل بویه قرار گرفت. (۴) این شهر در قرن پنجم، یعنی هنگام سلطه آل بویه، دارای دو بخش مجزا از هم بود. بخش نخستین آن ری باستانی در جنوب چشمه علی، میان باروی عظیمی قرار داشت، (۵) که قبل از اسلام ساخته شده و به آن «ری برین» یا «ری علیا» می گفتند. بخش دوم که «ری جدید» باشد در جنوب شرقی بخش اول و دامنه جنوبی کوه بی بی شهربانو پی افکنده شده بود که به آن «ری زیرین» یا «ری سفلی» می گفتند. (۶) (تصویر شماره ۳ و ۴)

-
- ۱- همان، ص ۱۸۷؛ ابن اسفندیار کاتب، تاریخ طبرستان، به تصحیح عباس اقبال، تهران، پدیده، خاور ۱۳۶۶ش، ص ۶۱؛ ابوعلی مسکویه، تجارب الامم و تعاقب الهمم، ص ۱۶۲
 - ۲- جیلاباد یا جلیل آباد مرداویج، در مشرق ری واقع و در حدود امین آباد فعلی و اراضی جنوبی آن بوده است.
 - ۳- سفرنامه ابودلف در ایران (در سال ۳۴۱ هجری) تصحیح و تعلیق ولادیمیر مینورسکی، ترجمه ابوالفضل طباطبایی، تهران، ۱۳۴۲، ص ۷۲
 - ۴- اصطخری، مسالک و ممالک، ترجمه جعفر شعار، ص ۱۶۲
 - ۵- کریمان، همان، ج ۱، ص ۱۶۷
 - ۶- این دیوار براساس گفته ابن حوقل چند دروازه داشت از جمله دروازه باطن که از آن به جبال و عراق و دروازه بلیسان که از آن به قزوین و دروازه کوهک، از آن به طبرستان و دروازه هشام، از آن به قومس و خراسان و دروازه سین که از آن به قم بیرون می رفته اند (ابن حوقل، صورة الارض، ص ۱۲۰).

شاهان آل بویه از جمله رکن الدوله و بهاءالدوله، هریک در ری اقدامات عمرانی زیادی انجام دادند. فخرالدوله در ری، فخرآباد را که همان دژ زرشکان یا دژ خراب شده عهد ساسانی بود تعمیر و بازسازی کرد، (۱) کاخ ها و خزائن بزرگ در آن بنیاد نهاد و آن را استحکام بخشید و سلاح های زیادی در آن جا نگهداری کرد. صاحب بن عباد نیز سرای بزرگی برای خود و کتابخانه باشکوهی، که گفته اند هر گاه وی به جایی می رفت چهارهزار شتر فقط کتاب های او را حمل می کردند ساخت. قصر سیدآباد نیز از آثار اوست. فخرالدوله در ۳۸۷ ه.ق از دنیا رفت و او را در مکانی که امروزه به نام خود وی به گنبد فخرالدوله، مشهور است در کنار سایر شاهان آل بویه از جمله رکن الدوله و مجدالدوله دفن کردند. پس از مرگ فخرالدوله سیده شیرین همسرش به کفالت فرزند، ری را اداره می کرد. (۲) او در ۳۹۴ ق قصر و دهی ساخت که به سیدآباد مشهور شد و صاحب بن عباد وزیر دانشمند او نیز در این کار به وی کمک کرد. (۳) بوعلی سینا حکیم و فیلسوف مشهور ایرانی به دعوت سیده و فرزندش مجدالدوله به شهر ری آمد و در کتابخانه آن جا مشغول تحقیق شد. این شهر در دوران آل بویه مهد تمدن و فرهنگ شیعی گشت و علما و بزرگان و فقهای شیعی در آن سامان درخشیدند. (۴) ری پس از اندکی به تسخیر سلطان محمود غزنوی درآمد و مجدالدوله حاکم شهر به اسارت درآمد. محمود اموال و ثروت های بی شماری را از این شهر به تصرف خود درآورد، بسیاری از شیعیان آن را به اتهام قرمطی و باطنی از دم شمشیر گذراند و خون های بسیار ریخت و طی نامه ای به خلیفه عباسی با افتخار از این حادثه یاد کرد. (۵) محمود غزنوی که خود حنفی و اشعری متعصبی بود کارها

۱- برخی این دژ را به هرثمه بن اعین، سردار عرب خراسانی مأمون نسبت داده اند (سفرنامه ابودلف در ایران، ص ۷۲).

۲- عتبی، ترجمه تاریخ یمنی، ص ۲۵۷

۳- کریمان، همان، ج ۱، ص ۴۵۴

۴- بنگرید رسول جعفریان، تاریخ گسترش تشیع در ری.

۵- ابن کثیر دمشقی، البدایه و النهایه، ج ۱۲، ص ۲۶

را به دست حنفی‌ها سپرد و معتزله را نیز از ری تبعید کرد و هر آن چه از کتاب‌های کتابخانه صاحب بن عباد در فلسفه و مبانی نظری معتزله و اسماعیلیه بود سوزاند و بقیه را به خراسان فرستاد. (۱) پس از محمود، فرزندش مسعود، ری را به تصرف درآورد و آن را از سلطه دیلمیان و آل بویه خارج کرد. پس از آن که مسعود غزنوی در نبرد دندانه‌ان از طغرل سلجوقی شکست خورد، ری در ۲۳۴ق به تصرف سلاجقه درآمد. طغرل بیگ در شهر آبادانی بسیار کرد، از جمله مسجد جامعی ساخت که به نام خود او اشتهار یافت. این مسجد براساس معماری عربی ساخته شد. (۲) او قصر و عمارت‌های دیگری نیز برپا کرد. خاتون همسر طغرل وقتی از دنیا رفت، جنازه‌اش را از زنجان به ری آورده و به خاک سپردند. اما طغرل در تجریش از دنیا رفت که در آن جا قصری بیلاقی داشت، (۳) آن گاه جنازه او را به ری آوردند و در گورخانه‌ای باشکوه دفن کردند. برج طغرل فعلی ظاهراً بخشی از بقایای آن است. (۴) در کنار او چند تن از پادشاهان سلجوقی به خاک سپرده شدند؛ از جمله تتش بن الب ارسلان، طغرل بن الب ارسلان یا طغرل سوم. این مکان بعدها به «دخمه طغرل» و «نقاره خانه ری» مشهور گردید. (تصویر شماره ۵) در این دوران ری با آشوب و بحران رو به رو بود، به ویژه به لحاظ مذهبی بین مذهب شیعه، حنفی و شافعی آتش کینه زبانه می‌کشید. (۵) ری پس از طغرل محل درگیری جانشینان او بود. (۶) آل ارسلان از پادشاهان بزرگ سلجوقی، ری را تصرف کرد و به

۱- ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی، تاریخ بیهقی، تصحیح علی اکبر فیاض، مشهد، ۱۳۵۶؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۷، ص ۳۳۵

۲- Encyclopedia of word art, newyork, london v.g.p.۲۳۸.

۳- راوندی، راحه الصدور و آیه السرور فی تاریخ آل سلجوق، ص ۱۱۱

۴- کریمان، همان، ج ۲، ص ۱۸۲

۵- نجم الدین دایه رازی، مرصادالعباد، به اهتمام محمد امین ریاحی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۳۵۲، ص ۱۸

۶- بغدادی اصفهانی، زبده النصر و نخبه العصر، ترجمه محمد حسین جلیلی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ص ۵۶

نبردی مهم با پادشاه روم پرداخت. رومانوس پادشاه روم چون از سوی آلب ارسلان به صلح فراخوانده شد، گفت «صلح نخواهم کرد مگر در ری» که این اهمیت ری را می‌رساند. در دوران جانشینی ملکشاه، ری بر آبادانی اش افزوده شد. (۱) مدارس و خانقاه‌های متعددی در آن ساختند و به لحاظ فرهنگ و تمدن رشد قابل توجهی یافت. همسر وی زبیده خاتون، که فرزندش برکیارق در ری به تخت نشست، توسط وزیر دیگر فرزندش کشته شد؛ او را در آن جا به خاک سپردند (۲) و بقعه‌ای بر مزار وی ساختند که به «بی بی زبیده خاتون» معروف گشت. امروزه این مکان را زنان زیارت می‌کنند. در مجموع اگرچه سلاجقه حاکمان سنی مذهب بودند، اما وزرا و دولتمردان شیعی در دستگاه آنان به نشر تشیع در ری و سایر نقاط می‌پرداختند که از جمله می‌توان به مجدالملک براستانی اشاره کرد. ری زادگاه حسن صباح داعی اسماعیلیه نزاری در ایران بود و بسیاری از مردم شهر پیرو او شدند. این شهر را مغول، دست خوش تاخت و تاز بی رحمانه خود قرار داد. (۳) نجم‌الدین دایه که شاهد این تهاجم خونین بوده است از عمق آن فاجعه سخن گفته و آن را به تصویر کشانده است. او که در ری به دنیا آمده و رشد کرده است می‌گوید «مغول در ری حدود پانصد هزار نفر را به قتل رسانیده و اسیر کردند.» (۴) ری که عروس شهرهای دنیا بود در فاجعه مغول چنان ضربتی خورد که دیگر هیچ گاه نتوانست اعتبار قبلی خود را بازیابد. البته در عصر ایلخانان و جانشینان چنگیز به ویژه غازان خان، بخشی از ویرانی‌ها جبران و ری و قلعه طبرک نیز بازسازی شد (۵)؛ اما برخی از آن چه آباد شده بود دوباره با هجوم

۱- راوندی، همان، ۱۰۴

۲- عطاء‌الدین عطاء‌الملک جوینی، تاریخ جهانگشای جوینی، تصحیح محمد بن عبدالوهاب قزوینی، بریل، لیدن ۱۹۷۵، ص ۱۸۷ ۲۰۱.

۳- Encyclopedia of Islam, p.۱۱۰۷.

۴- همو، مرصادالعباد، ص ۲۱

۵- حمدالله مستوفی، نزهة القلوب، ص ۵۷

تیمور لنگ رو به ویرانی رفت. (۱) به گفته اورسل، «از آن همه شکوه و عظمت دیرینه این شهر بزرگ اینک جز خرابه ای بدریخت چیز دیگری برجای نمانده است. کاخ ها، حمام ها، پرستشگاه ها، مساجد، خانه ها همه یکسر به تل خاک و خرابه های غم انگیزی بدل شده است که گاهی از میان آنها قنات نیمه پری عبور می کند.» (۲) ری در آغاز عصر صفوی ویرانه ای بیش نبود. شاردن سیاح فرانسوی عهد صفویه که از ری در آن عصر بازدید کرده گوید «آخرین خرابی این شهر در نتیجه جنگ های داخلی، در دوره اسلامی، حمله مغول و تاتار صورت گرفته است.» (۳) شاه طهماسب صفوی در ۹۴۴ق به تهران آمد و توجه او به تهران، ری را از رونق انداخت و دیگر کسی به آبادانی و توسعه آن همت نگماشت. پس از چندی با توسعه تهران و حتی پایتخت شدن آن، ری جزوی از تهران شد. شاه عباس صفوی هنگامی که برای سرکوبی ازبکان از قزوین به سمت خراسان حرکت کرد، در طهران بیمار شد. او پنجاه روز بستری بود و چون از معالجه پزشکان ناامید گشت به شهری رفت و به آستان حضرت عبدالعظیم پناهنده شد و بهبود یافت. (۴) ری از آن پس چندان در منابع مورد توجه نیست و عمدتاً تهران به عنوان یکی از شهرهای عمده و به ویژه پایتخت دولت قاجار مطرح است و ری تنها به مکانی تبدیل شد که تکریم آن صرفاً به سبب وجود آستان حضرت عبدالعظیم واجب می گشت. این آستان در عصر قاجار به ویژه در دوران انقلاب مشروطه اهمیتی ویژه یافت. آن جا ملجأ و پناه آزادی خواهانی شد که برای تحقق آرمان های خود در آن متحصن

-
- ۱- بنگرید ابن عربشاه، عجایب المقدور فی اخبار تیمور، ترجمه محمدعلی نجاتی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۲۹، ص ۳۶؛ نظام الدین شامی، ظفرنامه، تاریخ فتوحات امیر تیمور گورکانی، به کوشش پناهی سمنانی، ص ۹۶
 - ۲- سفرنامه اورسل، ص ۲۲۲.
 - ۳- همو، سیاحتنامه شاردن، ج ۳، ص ۵۶.
 - ۴- اعتمادالسلطنه، مرآت البلدان، ج ۱، ص ۵۱۳

گشتند. توجّه روحانیان و مشروطه خواهان به این مکان، به سبب آن بود که یکی از مکان های مذهبی محسوب می شد و در نزدیکی تهران قرار داشت. آنان در دو نوبت به همراه سایر اقشار آزادی خواه در آن جا بست نشستند. در نوبت اول، آزادی خواهان خواستار ایجاد عدلیه بودند و در دومین بست نشینی، مرحوم شیخ فضل الله نوری و هوادارانش، که خواهان مشروطه مشروعه بودند، برای تحقق اهداف خود برای حفظ شریعت در کنار مشروطه، در آن حرم بست نشست و لوایح و دیدگاه های خود را در آن مکان مقدس منتشر و بیان کرد. ری در طول دوران قاجار و پهلوی، به سبب وجود این مرقد و مکان همواره از سوی حکام و فرمانروایان محترم شمرده شده و توجه خاصی به آن مبذول می گشت که در بخش های بعدی از آن سخن خواهیم گفت.

مدح و توصیف ری از دیدگاه مورخان و جهان گردان

مدح و توصیف ری از دیدگاه مورخان و جهان گردانبسیاری از مورخان، سیاحان و جهان گردانی که از ری بازدید کرده اند، عمدتاً آن را ستوده و به ذکر عظمت و بزرگی آن پرداخته اند و البته بعضی نیز در مذمت آن چیزهایی گفته اند. مؤلف گمنام حدودالعالم که تألیف خود را در اواخر قرن چهارم نگاشته است می گوید: «ری شهری است عظیم و آبادان و با خواسته و مردم و بازرگانان بسیار و مقرّ پادشاه جبال...» (۱). جیهانی در قرن پنجم آن را چنین توصیف می کند: «بزرگتر شهری که از شهرهای دیالمه است ری، شهری است که چون از عراق بگذری تا آخر اسلام بیرون از نیشابور هیچ شهری بزرگتر و معمورتر و بامال تر و نعمت دارتر از آن نیست، اما عمارت آن به یکدیگر نزدیک و دهات و سواد ری بیشتر است. درازی شهر یک فرسنگ باشد و مانند آن در پهنا. بناهای آن از گچ و خشت پخته باشد و آن را دروازه های معروف است...» (۲).

۱- حدودالعالم من المشرق الی المغرب، بکوشش منوچهر ستوده، ۱۹۸۳، ص ۱۴۲.

۲- ابوالقاسم احمد بن جیهانی، اشکال العالم، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، ص ۱۴۶

مذمت ری

و این گفته ابن حوقل، توصیف ری را کامل می کند: «در مشرق، پس از بغداد شهری آبادتر از ری نیست و نیشابور همه پهناور و وسیع است ولی در آبادی و داشتن بناهای بسیار، توانگری مردمان و فراخی به پایه ری نمی رسد.» (۱) مقدسی نیز پا را از آن فراتر نهاده و گوید «بهترین زمین خلق شده، ری است» (۲) او در توصیف ری گوید: «ری سرزمینی بزرگ با میوه های فراوان و بازارهایی وسیع و کاروان سراها و حمام های فراوان پاکیزه، آب های فراوان، سودمند برای تجارت، دارای اندیشمندان بافضل و مردم زیرک و زنان بافهم و درک و عقل و جمال و در آن محله های زیبا و نظیف، مدارس و مساجد است که هیچ مردی در آن از فقه و هیچ بزرگی در آن از علم و هیچ محتسبی در آن از شکوه و هیچ خطیبی از ادب خالی نیست. این شهر یکی از مفاخر اسلام و مادر سرزمین ها است.» (۳)

مذمت ریاما برخی نیز در مذمت ری سخن ها گفته اند و عمده این مذمت ها به سبب کشته شدن امام حسین علیه السلام به طمع ملک ری است. امین احمد رازی در مذمت ری به نقل اشعار خاقانی پرداخته است که وی به هنگام عبور از ری دچار بیماری شده است. خاک سیاه بر سر آب و هوای ری دور از مجاوران مکارم نمای ری در خون نشسته ام که چرا چون نشسته اند این خوانندگان خلد به دوزخ سرای ری ری نیک بد و لیک صدورش تمام نیک من شاکر صدور و شکایت نمای ری عقرب نهند طالع ری من ندانم آن دانم که عقرب تن من شد لقای ری سر دست زهر عقرب و از بخت بد مرا شب های گرم زاد زهر جفای ری از خاص و عام ری همه انصاف دیده ام جور نیست ز آب و گل جان گزای ری دیدم سحرگهی ملک الموت را به پای بی کفش می دوید هم از دست و پای ری (۴) مؤلف تاریخ قم نیز نجات ری را به سبب قم و ساکنانش می داند: «و اما ری، وای بر ری از هر دو بال و طرف، آن چه امن و سلامتی آن به سبب قم و اهل قم است. گفتند یا ابا عبدالله دو جناح و طرف ری کدام اند، فرمود یکی بغداد و دیگری خراسان، به تحقیق شمشیرهای خراسان و شمشیرهای بغداد در ری به یکدیگر می رسند. خداوند عقوبت برایشان تعجیل فرماید و ایشان را هلاک کند. پس اهل ری از این سبب پناه به مردم قم بردند.» (۵) بعضی نیز پا را فراتر برده و ری را شهری شوم و خاک آن را لعنت شده دانسته اند که از پذیرش حق سرباز می زند. (۶) این امر صرفاً به خاطر همان مسأله طمع عمر بن سعد در حکومت این شهر است.

۱- ابن حوقل، صوره الارض، ترجمه جعفر شعار، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ص ۱۱۵

۲- مطهر بن طاهر مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ص ۲۱۰

۳- همان، ص ۲۹۹

۴- همو، هفت اقلیم، ص ۶ و ۵

۵- حسن بن محمد القمی، تاریخ قم، ترجمه حسن بن علی قمی، تصحیح سید جلال الدین طهرانی، چاپخانه مجلس، ص ۹۴

۶- مطهر بن طاهر مقدسی، همان، ص ۲۹۶

فصل دوم: شرح حال امام زادگان معزز آستان

اشاره

فصل دوم: شرح حال امام زادگان معزز آستانالف: حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلامب: حضرت حمزه بن موسی علیه السلامج: حضرت طاهر بن محمد علیه السلام

الف: حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام

۱ شرح نسب و اجداد

اشاره

الف: حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام ۱ شرح نسب و اجداد عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن علیهم السلام بن علی بن ابی طالب علیهم السلام، (۱) معروف به «شاه عبدالعظیم» (۲) و «سیدالکریم»، نسبش با چهار واسطه به امام مجتبی علیه السلام می رسد. کنیه او همسان رسول خدا صلی الله علیه و آله ابوالقاسم بود و امام جواد علیه السلام و هادی علیه السلام نیز او را به همین کنیه خطاب می کردند. (۳) کنیه نه چندان معروف دیگر او ابوالفتح بود (۴) که روشن نیست برچه اساسی چنین مُکَنّی شده است. مادر بزرگوارش ام ولدی به نام فاطمه بنت عقبه بن قیس حمیدی (۵) و پدرش عبدالله فرزند علی سدید، بود. از تاریخ دقیق تولد ایشان اطلاع روشنی در دست نیست اما باید در سال ۱۷۳ ق. در مدینه دیده به جهان گشوده باشد. (۶) این در حالی بود که هشت برادر دیگر به نام های احمد ابراهیم

۱- ابن عنبه، جمال الدین احمد بن علی، عمدہ الطالب فی انساب آل ابی طالب، بیروت، منشورات دار مکتبه الحیاه [بی تا]، ص ۹۰

۲- خوانساری، محمدباقر، روضات الجنات فی اوصاف العلماء و السادات، ۳۵۳.

۳- کجوری مازندرانی، ملا محمدباقر، جنه النعیم و العیش السلیم، چاپ سنگی، ۱۳۸۵ق، ص ۱۱۱.

۴- همان جا.

۵- ابی طباطبا، منتقله الطالیبه، ۱۵۷.

۶- جواد بن مهدی لاریجانی، الخصایص العظیمه، قم [بی تا]؛ کجوری مازندرانی، همان، ص ۱۱۰

۱/۱ عبدالله بن علی

۲/۱ علی بن حسن

حسن زید علی اکبر علی اصغر قاسم و محمد داشت. حضرت عبدالعظیم در عنفوان جوانی با دختر عموی پدرش، خدیجه دختر قاسم بن حسن بن زید بن حسن، همان که امروزه به روایتی امامزاده قاسم تجریش است ازدواج کرد. (۱) ماحصل این ازدواج فرزند زاهد و عابدی به نام محمد بود که بدون عقب از دنیا رفت. (۲) بنابراین عبدالعظیم از جانب فرزند پسر عقبی، برجانگذاشت و اعقاب او تنها از جانب دخترش ام سلمه باقی مانده اند. اما در این جا به اختصار به شرح حال پدر و اجداد بزرگوارش اشاره می کنیم:

۱/۱ عبدالله بن علیاو فرزند علی ملقب به «سدید» یا «شدید» (۳) بود. مادرش، ام ولدی به نام «هیفاء» عبدالله را پس از درگذشت پدر به دنیا آورد؛ لذا جدش حسن الامیر کفالت او را برعهده گرفت. پس از مدتی که به سن رشد و بلوغ عقلی و جسمی رسید، در کنار جدش، که دستی در حکومت داشت، قواعد حکومت داری آموخت و در آن راه مجرب شد به گونه ای که دیری نپایید از جانب او به حکومت قافه در حجاز منصوب، و از این رو به قافه ملقب گشت. (۴)

۲/۱ علی بن حسنعلی سدید (۵)، مکنی به ابوالحسن، فرزند حسن الامیر از مادری ام ولد به دنیا آمد. او بسیار عظیم المنزله و جلیل المرتبه و از مبارزان علوی در عصر عباسی بود. به همراه

۱- کلباسی، تذکره العظیمه، [بی تا] [بی نا]، ص ۳۸؛ شیخ عباس قمی، سفینه البحار، ۲/۱۲۱، شیخ عباس قمی در منتهی الامال (۱/۱۷۹) گفته است با دختر عمویش که قطعاً صحیح نیست؛ زیرا قاسم با علی که پدر بزرگ عبدالعظیم است برادر و از فرزندان حسن بن زید بوده اند.

۲- ابن عنبه، همان، ص ۹۰

۳- ابن عنبه، همان جا، فخر رازی، الشجره المبارکه فی انساب الطالبیه، ۴۶.

۴- ابن عنبه، همان جا.

۵- ابن عنبه، همان جا.

۳/۱ حسن بن زید

۴/۱ زید بن حسن علیه السلام

عمویش عبدالله محض، پدر محمد نفس زکیه، در زندان منصور عباسی به شهادت رسید. (۱) براساس روایتی از امام حسن عسکری علیه السلام، حرمت و جایگاه علی شدید به اعتبار وجود عبدالعظیم در نسل اوست: «لولا عبدالعظیم حسنی لقلنا ما اعقب علی الشدید» [اگر عبدالعظیم حسنی در نسل علی شدید نبود بی گمان می گفتیم که او عقیم بود و اولادی نداشت].

(۲)

۳/۱ حسن بن زید حسن بن زید، معروف به حسن الامیر و مکنی به ابومحمد، جدّ دوم عبدالعظیم است. او نخستین علوی بود که در دستگاه حکومت بنی عباس منصب گرفت و به خدمت آنان درآمد، زیرا با ایشان خویشی و نسبت داشت، یعنی پسرعمه سفاح، نخستین خلیفه عباسی بود. حسن بن زید، هم چون عباسیان، لباس سیاه، که نشانه آنان بود، می پوشید و به مدت پنج سال از طرف منصور عباسی حاکم مدینه و مکه شد؛ (۳) اما پس از چندی مغضوب خلیفه گردید و به زندان افتاد. سبب آن چنین بود که حسن الامیر در طی دوران حکومتش در مکه و مدینه به عدالت حکم راند و با کژی ها و ناراستی ها مبارزه کرد، او از علویان، اگرچه به طور غیرعلنی، حمایت می کرد و همین مسائل باعث بدبینی خلیفه نسبت به وی شد. او مدتی طولانی در زندان بود. حسن الامیر عمری دراز داشت به گونه ای که خلافت منصور، مهدی، هادی و هارون عباسی را درک کرد و سرانجام در سن ۸۵ سالگی به سال ۱۶۸ ق در مدینه وفات یافت. (۴)

۴/۱ زید بن حسن علیه السلامزید بن حسن علیه السلام فرزند امام حسن مجتبی، جدّ اول حضرت عبدالعظیم حسنی، میان

۱- شریف رازی، اختران فروزان ری و تهران، قم، مکتبه الزهراء [بی تا]، ص ۲۱

۲- کجوری مازندرانی، جنه النعیم و العیش السلیم، ص ۱۰۹؛ شریف رازی، همان جا.

۳- ابن عنبه، همان جا.

۴- ابن عنبه، همان جا؛ شریف رازی، همان جا.

۲ حیات سیاسی و معنوی

پانزده فرزند امام حسن علیه السلام مسن ترین بود که با لبابه دختر عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب و همسر حضرت ابوالفضل علیه السلام، که در کربلا به شهادت رسید، وصلت کرد و از این طریق با جدّ عباسیان خویشی یافت. در دوران بنی امیه، مردم مدینه به سبب شرافت نسب و سبب به او توجه می کردند و مدتی نیز از سوی برخی از خلفای بنی امیه، مسؤولیت امور صدقات پیامبر صلی الله علیه و آله را برعهده گرفت؛ اما وقتی سلیمان بن عبدالملک به خلافت رسید او را از آن منصب برکنار کرد. (۱) زید بن حسن دو فرزند از خود برجا گذاشت، یکی نامش نفیسه و از زنان متقی و عارفه بود و گویند همسر اسحاق مؤتمن فرزند امام صادق علیه السلام شد که البته صحیح نمی نماید زیرا به لحاظ زمانی فاصله زیادی با یکدیگر دارند. برای نفیسه که در قاهره ساکن بود، امروزه ضریح و گنبد و بارگاه باشکوهی ساخته اند. مردم آن شهر که عمدتاً شافعی هستند به زیارت «سته نفیسه» می روند و به او التجا و توسل می جویند و او را مستجاب الدعوه می دانند. زید بن حسن علیه السلام عمری دراز یافت و در ۹۰ سالگی، در حالی که به شریف بنی هاشم معروف بود از دنیا رفت. (۲)

۲ حیات سیاسی و معنوی براساس اتفاق نسابان و مورخان، عبدالعظیم حسنی در عصر امام موسی بن جعفر علیه السلام کودکی خردسال یا نوجوانی ده ساله بیش نبوده است. نخستین زمانی که از او در متون و منابع به عنوان یکی از مصاحبان ائمه و راویان حدیث آنان یاد می شود، که البته در مورد آن نیز شواهد متقن و قابل اعتمادی در دست نیست، دوران امام رضا علیه السلام است. از او در این هنگام که کمتر از ۲۵ سال سن داشته به عنوان رابط آن امام و شیعیانش یاد شده است. (۳)

۱- ابن عنبه، همان جا.

۲- ابن عنبه، همان، ۹۱.

۳- عطاردی، راویان امام رضا در مسند الرضا علیه السلام، کنگره جهانی امام رضا علیه السلام، ۱۳۶۷.

چون در این هنگام حدیثی را از امام رضا علیه السلام نقل کرده به همین سبب او را در زمره اصحاب و راویان امام رضا علیه السلام شمرده اند، این در حالی است که (۱) در رجال طوسی نام او در میان اصحاب امام رضا علیه السلام و حتی امام جواد علیهما السلام نیز قید نشده و تنها در زمره اصحاب و راویان امام هادی علیه السلام و امام عسکری علیه السلام قرار گرفته است؛ (۲) البته باید گفت امام عسکری علیه السلام را نیز فقط قبل از امامتشان درک کرده و نمی توانسته به عنوان اصحاب او باشد زیرا چنان که خواهیم گفت وی در حیات امام هادی علیه السلام از دنیا رفته است. حدیثی را که ایشان از امام رضا علیه السلام نقل کرده و بسیاری پنداشته اند از اصحاب آن حضرت بوده در الاختصاص شیخ مفید و جاهای دیگر بدین گونه آمده است: «یا عبدالعظیم ابلغ عنی اولیائی السلام و قل لهم ان لا يجعلوا للشیطان... الخ» (۳). برخی گفته اند محتمل است این خطاب از جانب ابوالحسن ثالث یعنی امام هادی باشد که کسانی اشتباهاً آن را ابوالحسن

۱- شیخ مفید، ابو عبدالله محمد بن نعمان، الاختصاص، قم، مکتبه الزهراء، ۱۴۰۲ق، ص ۲۴۷

۲- ابی جعفر، محمد بن الحسن طوسی، رجال الطوسی، تحقیق جواد القیومی، قم مؤسسه النشر الاسلامی لجامعه مدرسین بقم، ص ۴۱۵

۳- ای عبدالعظیم سلام ما را به دوستانم برسان و به آنان بگو که برای نفوذ شیطان در خویش راهی را بازنگذارند، آنان را به راستگویی در سخن و امانت داری و اداری کن و به آنان دستور ده تا در مسایل دین بیهوده بحث و جدل نکنند و سکوت پیشه سازند، به هم نزدیک شوند و از تفرقه پرهیزند و به معاشرت با هم انس گیرند زیرا این عمل موجب تقرب و محبوبیت نزد من می گردد. ای عبدالعظیم، دوستان و یاران من نباید وقت خود را صرف مخالفت و سرکوبی یکدیگر کنند و من با خود عهد کرده ام هر کس مرتکب این گونه اعمال مخرب و هستی برانداز شود و حتی یکی از دوستانم را مورد خشم و ناراحتی قرار دهد از خدا بخواهم او را در دنیا گرفتار سخت ترین عذاب ها کند و در آخرت نیز از زیانکاران باشد. به آنان گوشزد کن خداوند نیکوکاران آنان را آمرزیده و از بدکارانشان در گذشته است. به جز کسانی که شرک آورده یا موجب تجاوز و اذیت به یکی از دوستان من شده یا عداوت و کینه آنان را در دل داشته باشند. [زیرا چنین گناهی را خداوند نمی آمرزد مگر آن که از کار زشت خود پشیمان شده و آن را جبران کنند و گرنه روح ایمان از قلب آنان زائل می شود و از دایره ولایت ما خارج گردند و از آن بی بهره مانند. و من از آثار شوم چنین گناهان و لغزش های خطرناک به خدا پناه می برم.] (شیخ مفید، الاختصاص، ۲۴۱ ۲۴۷).

علی الرضا تصور کرده اند. (۱) این نظر قطعاً صحیح می نماید زیرا او در زمان امام رضا علیه السلام حدود بیست و اندی سال بیشتر نداشته و بعید است در این سن کم واسطه امام و شیعیانش باشد، علاوه بر آن مضمون این خطاب نشان می دهد که امام رضا علیه السلام در مدینه بوده و چون عبدالعظیم هم در آن دوران هنوز در مدینه بوده است، لذا رساندن پیام امام رضا علیه السلام برای شیعیان او در مدینه بی معنا است. چون امام رضا علیه السلام خود حضور دارند. ابلاغ پیام وقتی معنا می یابد که فاصله مکانی وجود داشته باشد؛ پس بدیهی است وقتی عبدالعظیم حسنی در دوران امامت امام هادی علیه السلام یعنی در نیمه اول قرن سوم هجری به ایران مهاجرت می کند، از جانب ایشان می تواند پیام رسان او برای شیعیانش در ایران باشد. علاوه بر آن، برخی از رجال شناسان از جمله آیت الله خویی و علامه شبستری او را از اصحاب امام رضا علیه السلام نمی دانند. (۲) عبدالعظیم حسنی، احادیث زیادی را از امام هادی علیه السلام نقل کرده است (۳) و به سبب کثرت علم و نقل احادیث فراوان از ائمه مذکور (۴) در برخی از متون از او به عنوان «محدث» یاد شده است. «هو المحدث الزاهد صاحب المشهد فی الشجره بالری و قبره یزار»، (۵) محدث یعنی کسی که سخن گو، ناقل و راوی حدیث است و آن امامزاده قابل تکریم ظاهراً به این عنوان نیز اشتها دارد، زیرا در زیات نامه ایشان نیز قید شده است «السلام علیک ایها المحدث الکریم». مرحوم شریف رازی از آیت الله آشتیانی رئیس حوزه علمیه مشهد، نقل می کند که

۱- خویی، ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث، ۱۱/۵۳.

۲- خویی، معجم رجال الحدیث، ۱۱/۵۳؛ شبستری، محمدتقی، قاموس الرجال ۶/۱۹۳.

۳- اردبیلی غروی، محمدبن علی، جامع الرواه و ازاحه الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، بیروت، دارالاضواء ۱۴۰۳ ق، ص ۴۶۰؛ شیخ صدوق، الامالی، ص ۳۸؛ عزیزالله عطاردی، مسند امام هادی علیه السلام، ص ۳۴۵.

۴- در مورد نمونه هایی از آن احادیث بنگرید به نوشتار حاضر.

۵- ابن طباطبا، منتقله الطالبيه، ص ۱۵۷.

پس از دوازده معصوم، سه تن دیگر، از محدثان هستند ۱ حضرت صدیقه طاهره علیهاالسلام ۲ سلمان فارسی ۳ عبدالعظیم حسنی که امام هادی مسائل را به سوی اوارجاع می فرمود. (۱) در هر حال آن چه همه نسابان و رجالیان بر آن متفق هستند این که عبدالعظیم حسنی یکی از راویان امام جواد علیه السلام و امام هادی علیه السلام بوده و در زمره یاران و خواص آن دو امام قرار دارد. امام جواد علیه السلام به وی اعتماد کامل و علاقه فراوان داشتند و فرزند گرامی شان امام هادی علیه السلام نیز او را از صحابه و یاران معتمد خود می دانستند که جمله «یا ابالقاسم انت ولینا حقا» از امام هادی علیه السلام حکایت از این امر دارد. (۲) این اعتماد تا جایی است که اباحماد رازی نقل می کند «وقتی از سامراء به محضر امام هادی علیه السلام رسیدم، از ایشان مسائلی از حلال و حرام پرسیدم که مرا پاسخ داد، چون خواستم محضر او را ترک کنم، فرمود: ای اباحماد هر اشکالی در امر دین داشتی از عبدالعظیم بن عبدالله حسنی در ری بپرس و سلام مرا به او برسان. (۳) این توصیه بدان سبب بود که وقتی عبدالعظیم در مدینه و سامراء خدمت امام هادی علیه السلام بود، طی جلسات متعددی در محضر آن امام همام، اعتقادات و اندیشه های دینی و مذهبی خود را عرضه داشت و همه آن ها از سوی ایشان تصدیق و تأیید شد. (۴) این نکته از زبان عبدالعظیم حسنی به این صورت نقل شده است. [بر امام خویش علی بن محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی علیه السلام در آمدم، چون مرا دید فرمود، ای ابالقاسم تو به حق دوست مایی، گفتم ای پسر رسول خدا صلی الله علیه و آله می خواهم دینم را بر تو عرضه کنم که اگر تصدیق فرمایی بر آن استوار باشم تا به دیدار خدایم بشتابم، چون عقیده خود عرضه کردم فرمود: «ای ابالقاسم به

۱- شریف رازی، محمد، اختران فروزان ری در تهران، ص ۳۶.

۲- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ص ۲؛ میرداماد، الرواشح اسماویه، ص ۵۰.

۳- ابن عنبه: عمده الطالب فی انساب آل ابی طالب، ص ۱۱۲؛ خوانساری، محمدباقر، روضات الجنات، ۴/۲۰۸.

۴- برای آگاهی از اعتقادات و اندیشه های حضرت عبدالعظیم و نحوه عرضه آن به محضر امام هادی ر.ک: به کجوری مازندرانی، جنبه النعیم و العیش السلیم، صص ۳۱۹-۳۴۰.

خدا سوگند این دین خدایی است که نسبت به بندگانش در آن مورد راضی است پس بر آن استوار باش که خداوند تو را به گفتار ثابت در دنیا و آخرت استوار گرداند.» (۱) شیخ طوسی علاوه بر آن، وی را از اصحاب امام حسن عسکری علیه السلام نیز دانسته است. (۲) که اگر آن حدیث امام هادی علیه السلام در خصوص ثواب زیارت عبدالعظیم درست باشد، باید گفت وی امامت امام یازدهم را درک نکرده است. عبدالعظیم حسنی در دورانی که در مدینه می زیست به سبب ارتباط زیاد با ائمه شیعه و سعایت بدگویان، سوء ظن متوکل را برانگیخت، و لذا به دستور وی، او را از مدینه به سامرا منتقل کردند. (۳) مدتی در آن جا به شدت تحت نظر عمال خلیفه زندگی کرد و سپس به فرمان امام علی نقی علیه السلام در دوران خلافت المعتز بالله یا به روایتی متوکل، او هراسان و ترسان از خلیفه ستمگر به ری مهاجرت کرد. حدیث و سخن یادشده از امام هادی علیه السلام خطاب به اباحماد رازی مربوط به زمانی است که عبدالعظیم حسنی از سامراء به ری رفته و در آن جا به طور مخفی می زیسته است. اباحماد رازی نیز از شیعیان آن امام در آن هنگام ساکن ری بوده و برای دیدار امام به سامرا رفته بود. (۴) اما مهاجرت عبدالعظیم حسنی به ری عوامل مختلفی داشته است. براساس گفته احمد بن محمد بن خالد برقی، نخستین علت، ترس از سلطان وقت (متوکل عباسی) بوده است. (۵) البته باید گفت این دستگاه خلافت عباسی بوده که از وی واهمه داشته و به دنبال حبس و محدود کردن فعالیت های او برآمده است، قطعاً این ترس حکومت از او

-
- ۱- مجلسی، بحارلأنوار، ج ۳، ص ۴۱؛ شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، صص ۳۷۹-۳۸۰؛ کجوری مازندرانی، همان، ۳۱۹؛ صافی گلپایگانی، حدیث عرض دین، قم، نشر معصومه ۱۳۷۶ ش.
 - ۲- همو، رجال، ج ۱، ص ۲۸۷.
 - ۳- مسعودی، مروج الذهب، ج ۲، ص ۱۱.
 - ۴- ابن عنبه، عمده الطالب فی انساب آل ابی طالب، ص ۱۱۲؛ نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۲۶۱.
 - ۵- نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی بن احمد بن عباس، رجال النجاشی، قم مؤسسه النشر الاسلامی لجماعه المدرسین بقم، ۱۴۰۷، ص ۲۴۸؛ بعضی نیز به جای متوکل، المعتز را نام برده اند (کجوری مازندرانی، همان، ص ۳۰۲).

نمی تواند صرفاً به خاطر آن باشد که عبدالعظیم فردی زاهد و محدث بوده است؛ زیرا این مسائل برای حکومت ایجاد مشکلی نمی کرد بنابراین باید علت اصلی آن را در فعالیت های سیاسی و مخالفت های او با بنی عباس جستجو کرد. او نیز چون دیگر رجال و بزرگان شیعی و مجاهدان راه حق برای تمسک به امام عادل و معرفی و حمایت از او تلاش فراوانی داشته است. (۱)

در ۲۲۴ ق، که امام هادی علیه السلام را تحت نظر به سامرا بردند، عبدالعظیم حسنی با ایشان مذاکراتی داشته است، در حالی که متوکل به کسی اجازه ملاقات با امام را نمی داد. وقتی خبر ملاقات عبدالعظیم با آن حضرت برای خلیفه گزارش شد، او دستور دستگیری وی را صادر کرد. امام هادی که از مقصود و هدف خلیفه وقت برای دستگیری وی مطلع شد، به ایشان فرمود تا از شهر خارج شود و خود را از خطر خلیفه برهاند (۲) «وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ». (۳) علت دیگری که علاوه بر فرار و گریز از ستم خلیفه و عاملانش مطرح است؛ نشر و بسط معارف اهل بیت و شیعه امامیه در سرزمینی است که مردم آن نسبت به آل محمد خلوص و دوستی و محبت داشتند. (۴) علاوه بر آن وجود امنیت از عوامل قابل اعتنا است که در این میان ایران و مناطق مرکزی آن، خاصه ری جایگاه و مکان مطمئن و مناسبی بوده است. به گفته استاد حکیمی چه بسا عبدالعظیم حسنی از سوی امام هادی علیه السلام برای این کار به نوعی مأموریت داشته است: «زیرا نمی شود با این قدر و منزلت و دیانت و تقوی، کسی که حتی عقاید خود را بر امام عرضه می کند تا از درست بودن آن اطمینان یابد، اعمال او به ویژه، اعمال اجتماعی و سیاسی او برخلاف نظر و رضای امام باشد، حال

۱- محمد رضا حکیمی، امام در عینیت جامعه، ص ۷۲

۲- کجوری مازندرانی، جنة النعیم، ص ۳۲۸

۳- نساء، آیه ۱۰۰.

۴- معارف اسلامی، نشریه سازمان اوقاف، ش ۲۶، ۱۳۵۶، ص ۸۷؛ علی اکبر شهابی، تاریخچه وقف در اسلام، ص ۶۷

چه به این رضایت تصریح شده یا خود حضرت عبدالعظیم با فرهنگ دینی و فقه سیاسی بدان رسیده باشد.» (۱) در حال عبدالعظیم حسنی علیه السلام به طور مخفیانه از سامرا خارج و پس از گذر از شهرها و دیه ها و قصبات مختلف که البته همه به صورت مخفی انجام می شد از جمله طبرستان به شهری آمد. (۲) او در سرداب منزل یکی از شیعیان در محله ساربانان یا ساربان (۳) ساکن شد و در آن زیرزمین به عبادت و ریاضت پرداخت. روزها روزه می گرفت و شب ها را به نماز می ایستاد و گاهی مخفیانه از آن منزل بیرون می آمد و قبری را که مقابل در سرداب بود، زیارت می کرد و می فرمود این قبر یکی از فرزندان موسی بن جعفر علیه السلام است؛ (۴) مقصود او کسی جز امامزاده موسی بن جعفر علیه السلام نبوده است. حضور او در ری اگرچه مخفی بود ولی از چشمان تیزبین علاقه مندان و شیعیان ائمه اطهار علیها السلام پنهان نماند؛ خبر سکونت او در این مکان به زودی در شهر شایع شد. از آن هنگام سیل علاقه مندان برای دیدار ایشان به آن نقطه سرازیر شد. (۵) حدیث اباحماد از امام هادی علیه السلام مربوط به همین هنگام است که به او فرمود سلام مرا در ری به عبدالعظیم برسان و اگر مشکلاتی در امور دین داشتی از او بپرس. (۶) حضور عبدالعظیم حسنی در ری چندان به طول نینجامید و اندکی بعد، یعنی حدود دو سال قبل از رحلت امام هادی علیه السلام در سال ۲۵۲ ه. ق. چشم از جهان فرو بست. (۷) از او

-
- ۱- محمد رضا حکیمی، همان جا، ص ۷
 - ۲- منتقله الطالیه، ص ۱۵۷، کجوری، همان، ص ۳۲۸
 - ۳- به گفته مقدسی بهترین زمین خلق شده ری است که در آن محله سربان (ساربان) وجود دارد (مقدسی احسن التعلیم فی معرفه الاقالیم، تصحیح محمد محزوم، بیروت، ۱۹۸۷م).
 - ۴- نجاشی، رجال، ص ۲۴۸؛ کجوری مازندرانی، همان، ص ۳۹۹
 - ۵- اردبیل غروی حائری، جامع الرواه و ازاحه الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، ص ۴۶۱.
 - ۶- ابن عنبه، عمده الطالب فی انساب آل ابی طالب، ص ۱۱۲؛ نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۶۱۲
 - ۷- کجوری مازندرانی، همان، ص ۴۰۲ به روایتی او در ۲۵۰ ه. ق. یعنی چهار سال قبل از وفات امام هادی علیه السلام از دنیا رفته است (کجوری، همان جا).

رساله صاحب بن عباد در توصیف جایگاه معنوی حضرت عبدالعظیم

به روایتی تنها یک دختر با لقب ام سلم از خدیجه بنت قاسم بن حسن بن زید بن حسن علیه السلام به جا مانده که نسل ایشان از همین دختر است. ام سلم با محمد بن ابراهیم بن حسن ازدواج کرد و سه پسر باقی گذاشت. (۱) چنان که گفتیم عبدالعظیم حسنی علیه السلام پسری نیز به نام محمد داشت که بسیار باورع و زاهد و عابد بود ولی در زمان حیات پدر از دنیا رفت و فرزندی نیز برجا نگذاشت، لذا نسل و اعقاب عبدالعظیم حسنی علیه السلام تنها از دخترش مانده است. (۲)

۲۱ رساله صاحب بن عباد در توصیف جایگاه معنوی حضرت عبدالعظیمصاحب بن عباد وزیر دانشمند و گرانمایه فخرالدوله دیلمی، از سلاطین آل بویه، که خود از شیعیان و دوستداران اهل بیت و صاحب تألیفات و رسالات فراوانی است، حضرت عبدالعظیم را در یک رساله کوتاهی توصیف کرده و جایگاه و منزلت او را به خوبی تشریح ساخته است. متن این رساله را برخی از مورخان و محدثان نقل کرده اند. قدیمی ترین نسخه این رساله در ۵۱۶ ه. ق. به رشته تحریر درآمده است که آن را از مستدرک الوسایل (۳) نقل می کنیم. «... از من نسب عبدالعظیم حسنی را که در مقبره شجره مدفون است پرسیدی و خواستی که تو را از حالات، عقاید، دانش، فضل، کمال و زهد او مطلع کنم. من اکنون به توفیق الهی به طور اختصار درباره او مطالبی را یادآوری می کنم. وی ابوالقاسم عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام است. او صاحب تقوی و پرهیزکاری و مذهب و اعتقاد پاک و روشن و صحیح بود و از اهل عبادت به شمار می رفت و به امانت و درستکاری و صداقت معروف بود. عبدالعظیم در امور دین آگاه و مطلع، و به مسائل مذهبی و کلام قرآن به خوبی آشنا بود و حقایق دینی را درک می کرد؛ به عدل و توحید، که مذهب اهل حق است، اعتقاد داشت. احادیث زیادی

۱- ابن عنبه، عمده الطالب فی انساب ابی طالب؛ ص ۴۹.

۲- همان، ص ۴۹

۳- شرح نهج البلاغه: ۴۱/۲۰، تاریخ الطبری: ۴/۴۸۲، البدایه والنهایه: ۷/۲۳۶.

از حضرت جواد علیه السلام و ابوالحسن هادی علیه السلام روایت کرده است. آن دو بزرگوار مراسلات و توقیعاتی برای او نوشته اند. او از جماعتی از اصحاب حضرت موسی بن جعفر علیه السلام و حضرت رضا علیه السلام نقل حدیث کرده است. عبدالعظیم حسنی کتب و تألیفاتی هم دارد که از آن جمله کتابی است به نام «یوم و ليله». عده ای از بزرگان شیعه و مشایخ حدیث و روایت، از جمله احمد بن عبدالله برقی و ابوتراب راویانی از وی اخذ حدیث کرده اند. (۱) متن رساله صاحب بن عباد از آن پس به شرح سبب هجرت و نحوه ورود ایشان به ری و اقامت او در محله ساربانان و سرانجام به خاک سپاری او در باغی اختصاص دارد. (۲)

۳ حیات و جایگاه علمیه عبدالعظیم حسنی به لحاظ علمی، دارای مکانت و اشتهار خاصی بوده است. علمای رجال و نسابه او را مؤلف دو کتاب خطب امیرالمؤمنین علیه السلام و «یوم و ليله» ذکر کرده اند. (۳) کتاب خطب امیرالمؤمنین او اگرچه از بین رفته، اما دو خطبه آن موجود است، یکی گفتگوی امام با شریح قاضی در مورد منزلی که خریده بود؛ این گفتگو در نهج البلاغه نامه سوم موجود است و دیگری حدیثی در مذمت دنیای فانی و عدم اعتنا به لذت های این جهانی است که در امالی از عبدالعظیم روایت شده است. این خطبه در نهج البلاغه نیست. کتاب «یوم و ليله» او نیز در رساله صاحب بن عباد یاد شده که پیرامون اعمال عبادی یک مسلمان در شب و روز نگاشته شده است. (۴) عبدالعظیم حسنی علاوه بر آن، روایات متعددی از امام جواد و امام هادی علیه السلام نقل کرده است و علمای رجال و فقهای نامداری چون شیخ صدوق، شیخ طوسی، ابن داوود حلی و دیگران روایات او را ثقه و معتبر

۱- محدث نوری، همان، ج ۳، ص ۶۱۴؛ کجوری مازندرانی، همان، ص ۳۹.

۲- محدث نوری، مستدرک الوسائل، ص ۶۱۴، کجوری مازندرانی، همان، ص ۳۹۰.

۳- نجاشی، همان، ص ۲۴۷، علامه حلی، حسن بن یوسف، خلاصه الاقوال، ص ۱۳۰؛ آقابزرگ تهرانی، الذریعه.

۴- محدث نوری، همان، ج ۳، ص ۶۱۳؛ در این مورد بنگرید به کجوری مازندرانی، همان جا.

۳۱ استادان و مشایخ عبدالعظیم حسنی

دانسته اند و به نقل احادیث او پرداخته اند. (۱) از جمله هم چنین احمد بن محمد بن خالد برقی احادیث صحیح ایشان را در کتاب خود ذکر کرده و او را ستوده و گفته است «و کان عبدالعظیم مرضیاً». (۲) شیخ صدوق نیز به نقل روایتی شاذ و نادر از او پرداخته و با این حال اعتماد خود را نسبت به آن روایت بیان کرده است. (۳) مرحوم محدث نوری نیز از او به عنوان برجستگان سادات و سادات برجسته یاد می کند. (۴)

۳۱ استادان و مشایخ عبدالعظیم حسنی عبدالعظیم، مشایخ و استادان زیادی داشته که هر یک از آن ها دارای شأن و مکانتی بزرگ بوده اند. یکی از مشایخ آن بزرگوار، که از خاندان عصمت و طهارت بوده و در میان این شجره مبارکه پرورش یافته است، فرزند بزرگوار امام صادق علیه السلام و برادر امام موسی بن جعفر علیه السلام یعنی علی بن موسی مشهور به «علی عریضی» است. او از راویان شیعه و از زهاد عصر خود بوده که ولایت برادر و برادرزاد گانش را تا امام دهم بر خود پذیرفته است. نقل کرده اند با وجود کثرت سن، ارادت و خضوع خاصی به امام جواد علیه السلام داشته است. او، از پدر، برادر و از برادرزاده اش امام رضا علیه السلام روایت کرده است. علی عریضی در منطقه ای که به همین نام در مدینه مشهور شد به خاک سپرده شد. یکی دیگر از مشایخ عبدالعظیم، هشام بن حکم از محدثان بزرگ و متکلمان و اندیشمندان شیعه است. او که در کوفه به دنیا آمد، در واسط رشد کرد و در ۱۹۹ق به بغداد

-
- ۱- ابن داوود حلی، تقی الدین حسن بن علی، رجال؛ تحقیق محمد صادق آل بحر العلوم، نجف، مطبعه الحیدریه، ۱۳۹۲ ه. ق ، ص ۱۳۰ شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۸۰؛ طوسی، ابی جعفر، رجال الطوسی، ص ۴۱۵.
 - ۲- همو، محاسن، ص ۹۲؛ شیخ صدوق، عقاب الاعمال، ص ۹۲؛ خویی، معجم رجال الحدیث، ج ۱۱، ص ۵۲.
 - ۳- همو، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۸۰، همو، عقاب الاعمال، ص ۹۲.
 - ۴- همو، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۶۱۳.

رفت و در آن جا وفات یافت. (۱) هشام از شاگردان جوان امام صادق علیه السلام و مورد اعتماد او بود. نخستین کسی است که به لحاظ علمی کلامی مباحث امامت را مطرح ساخته و با مخالفان اهل بیت به احتجاج نشسته است. ده ها کتاب تألیف کرده که امروزه در دسترس نیست. علمای شیعه او را از راویان ثقه و صادق و با شهادت و مورد وثوق امام صادق علیه السلام و امام کاظم علیه السلام دانسته اند. از مشایخ دیگر عبدالعظیم حسنی، محمد بن ابی عمیر، مکنی به ابواحمد است که از ثقات و بزرگان شیعه و از اصحاب موسی بن جعفر علیه السلام، امام رضا علیه السلام و امام جواد علیه السلام محسوب شده و از آنان حدیث نقل کرده است. علمای رجال، نسابه و فقها به اخبار و روایات او اعتماد کامل دارند و وی را در نهایت توثیق می دانند. ابن ابی عمیر از زاهدان و عابدان عصر خود بود و از امام رضا علیه السلام و امام جواد علیه السلام اخبار و روایاتی را نقل کرد. گفته اند وی قریب به صد جلد تألیف داشت. خلیفه وقت او را مدتی به زندان انداخت و سپس به منصب قضاوت در سرزمینی فرستاد. محمد بن ابی عمیر در ۲۱۷ ق. از دنیا رفت. (۲) حسن بن محبوب معروف به «سرار» یا «زرار» از دیگر مشایخ عبدالعظیم حسنی علیه السلام است. وی از راویان و مشایخ ثقه و بزرگ شیعه و از اصحاب امام کاظم علیه السلام و امام رضا علیه السلام است که عمدتاً از امام رضا علیه السلام روایت نقل کرده است. حسن بن محبوب در ۲۳۴ ق. از دنیا رفت. (۳) صفوان بن عیسی یکی دیگر از مشایخ عبدالعظیم حسنی علیه السلام، از ثقات و اصحاب امام کاظم علیه السلام، امام رضا علیه السلام و امام جواد علیه السلام است که همه علمای امامیه بر توثیق وی متفقند. او از ائمه عصر خود و از صحابه امام صادق علیه السلام نیز نقل روایت کرده است. حدود سی

۱- نجاشی، رجال، ص ۴۳۳

۲- پیشین، ص ۳۲۶

۳- طوسی، ابی جعفر محمد بن الحسن، رجال الطوسی، تحقیق جواد القیومی الاصفهانی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی لجامعه مدرسین بقم، ۱۴۱۵، ص ۳۳۴

کتاب نوشته و امام جواد علیه السلام هنگام مرگش در ۲۱۰ ق، برای وی حنوط و کفن به مدینه فرستاده بودند. (۱) از دیگر مشایخ عبدالعظیم که از راویان ثقه و مورد اعتماد شیعه است باید از عمر ابن محمد بن عبدالله معروف به ابن اذینه نام برد. او از اصحاب امام صادق علیه السلام و کاظم علیه السلام و از مشایخ و بزرگان شیعه در بصره بود و کتابی در فرائض تألیف کرد. ابن اذینه از بصره به یمن گریخت زیرا عباسیان در تعقیب او بودند و در همان جا نیز از دنیا رفت. (۲) سلیمان بن سفیان نیز از دیگر مشایخ مهم عبدالعظیم حسنی است که رجال و فقهای شیعه او را به بزرگی یاد کرده و بر توثیق او متفقند. فضل بن شاذان از علما و زهاد بزرگ شیعه از وی روایت کرده است. او که اشعار سید حمیری را برای مردم می خواند به «مستدق» ملقب شد. وفات او را سال ۱۳۰ ه. ق. ذکر کرده اند. یکی دیگر از مشایخ او، یحیی بن سالم الفراء از محدثان و مؤلفان بزرگ و زیدی مذهب است که از ثقات اهل حدیث شمرده می شود. (۳) سلیمان بن جعفر بصری از بزرگان و ثقات رؤات و از فرزندان جعفر طیار، از دیگر مشایخ عبدالعظیم حسنی است. او را از اصحاب امام کاظم علیه السلام و امام رضا علیه السلام ذکر کرده و علمای رجالی بر توثیق او اتفاق نظر دارند. وی کتابی نیز تألیف کرده است. (۴) از دیگر مشایخ عبدالعظیم می توان به این عده اشاره کرد: سلیمان بن حفص مروزی، از علمای بزرگ خراسان و از اصحاب امام رضا علیه السلام امام هادی علیه السلام و امام عسکری علیه السلام، ابراهیم بن ابی محمود از اصحاب امام کاظم علیه السلام و امام رضا علیه السلام، از بزرگان و راویان

۱- نجاشی، همان، ۱۹۷

۲- همان، ص ۲۵۴

۳- همان، ص ۴۴۴

۴- طوسی، رجال، ص ۲۱۶

۳۲ نمونه ای از احادیث عبدالعظیم حسنی از ائمه معصومین علیهم السلام

اشاره

خراسانی و مورد اعتماد و وثوق این دو امام همام، که منابع رجالی او را ثقه می دانند. علی بن اسباط از اصحاب و راویان امام رضا علیه السلام و امام جواد و از محدثان بزرگ مورد اعتماد آن دو امام و راوی روایات امام رضا علیه السلام که علمای شیعه و رجالیون بر راستگویی و ثقه بودن وی نظر دارند. حرب بن طلحان از دیگر راویان مورد اعتماد شیعه و از مشایخ او است. مجموع مشایخ عبدالعظیم حسنی که ما برخی از آن ها را نام بردیم به ۲۵ نفر می رسد. (۱) و اما عده ای نیز از حضرت عبدالعظیم روایت نقل کرده اند، آنان عبارتند از: ۱ منهل بن زیاد رازی ۲ احمد بن مهران قمی ۳ سهل بن جمهور ۴ ابراهیم بن علی ۵ محمد بن خالد برقی ۶ صالح بن فیض عجلی ۷ عبدالله بن محمد عجلی ۸ عبدالله بن موسی راویانی ۹ حسن بن ابی زیاد ۱۰ حسن بن ابراهیم علوی ۱۱ حسین بن زید نوفلی ۱۲ احمد بن حسن ۱۳ ابراهیم بن هاشم ۱۴ حمزه بن قاسم ۱۵ احمد بن محمد بن خالد برقی. (۲)

۳۲ نمونه ای از احادیث عبدالعظیم حسنی از ائمه معصومین علیهم السلامچنان که گفته شد، عبدالعظیم حسنی از امام رضا علیه السلام، امام جواد علیه السلام و امام هادی علیه السلام احادیثی را با واسطه یا بلاواسطه نقل کرده اند. مجموع این احادیث به حدود هشتاد حدیث می رسد. (۳) در این جا به عنوان نمونه چند حدیث نقل شده ایشان از آن سه امام بزرگوار را نقل می کنیم.

۱- بنگرید: عطاردی، عبدالعظیم حسنی مسنده و حیاته، ص ۱۹۹

۲- همان، ص ۲۷۵

۳- این احادیث به طور کامل در کجوری مازندرانی، جنه النعیم، عطاردی، عبدالعظیم حسنی مسنده و حیاته، صادقی اردستانی، عبدالعظیم حسنی، کلباسی و تذکره العظیمها آمده است.

الف احادیث عبدالعظیم حسنی با واسطه از امام رضا علیه السلام

الف احادیث عبدالعظیم حسنی با واسطه از امام رضا علیه السلام: «إِنَّا أُمِرْنَا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ بَانَ نَكَلِمِ النَّاسِ بِقَدْرِ عَقُولِهِمْ وَ أَمْرِنِي رَبِّي بِمَدَارَاهِ النَّاسِ كَمَا أَمَرْنَا بِأَقَامَةِ الْفَرَايِضِ». (۱)

«المرض لا اجر فيه ولكنّه لا يدع على العبد ذنباً الا حطّه وانما الاجرفى القول...». (۲)

«من لم يشكر المنعم من المخلوقين، لم يشكر الله عز و جل». (۳)

۴. حدیث طولانی پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد مشاهدات خویش در معراج. (۴)

«إِنَّكَ فِي دُنْيَا لِهَامِدِهِ يَقْبَلُ مِنْهَا عَمَلٌ عَامِلٌ...». (۵)

«لعن الله المحرّفين الكلم عن مواضعه...». (۶)

«و المسلم الذي يسلم المسلمون من لسانه و يده، ليس منا من لم يأمن جاره بوائقه». (۷)

«يا عبدالعظیم ابلغ عني اوليائي السلام و قل لهم ان لا يجعلوا للشيطان...». (۸)

۱- .شيخ مفيد، الاختصاص، ۲۴۱

۲- .شيخ طوسي، الامالي، صص ۳۶

۳- .همان، ص ۳۰

۴- .این حدیث به واسطه امام جواد علیه السلام از امام رضا علیه السلام نقل شده که آن حضرت از قول اجداد خویش و از امام علی علیه السلام و از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده اند. پیامبر در آن روایت، داستان عروج خویش و مشاهدات خود را در آسمان های هفتگانه بیان کرده اند؛ (بنگرید: عیون اخبار الرضا، حدیث ۲۴).

۵- .این نامه ای است که امام رضا علیه السلام در پاسخ به درخواست موعظه و پند از سوی مأمون کرده بود؛ (بنگرید: شیخ مفید، الاختصاص، ص ۹۵).

۶- .این حدیث پاسخ امام رضا علیه السلام به تُرّهات و تشبّات مخالفان در برابر شیعه جهت تجسیم خداوند است که از قول امامان شیعه گفته اند خداوند شب های جمعه به آسمان فرود می آید. امام رضا علیه السلام ضمن آن که به تحریف کنندگان کلام لعنت می فرستد، اعتقاد شیعه را در این خصوص بیان می کند؛ (بنگرید: شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۷۲).

۷- عیون اخبار الرضا، ج ۱، حدیث ۳.

۸- این توصیه امام رضا علیه السلام به شیعیانش است که ابلاغ آن را به حضرت عبدالعظیم واگذار می کنند؛ و ما قبلاً گفتیم به احتمال زیاد از ابوالحسن امام هادی است (بنگرید: شیخ مفید، الاختصاص، ص ۲۴۷).

ب احادیث عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام

ج احادیث عبدالعظیم حسنی از امام هادی علیه السلام

ب احادیث عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام «السنه سستان، سنه فی فریضه الاخذ بها هدی، و ترکها ضلاله و سنه فی غیر فریضه، الاخذ بها فضیله و ترکها الی غیر خطیئه». (۱)

«الغیاب قائمنا طویلاً و شیعتنا فی هذه المده...». (۲)

۳. شرح و تفسیر ۱۹ مورد از گناهان کبیره از زبان امام جواد علیه السلام. (۳)

«ضمنت لمن زار ابی بطوس عارفاً بحقه الجنة علی الله تعالی». (۴)

«لا یزال الناس بخیر ما تفاوتوا، فاذا استوا هلكوا». (۵)

«افضل اعمال شیعتنا انتظار الفرج». (۶)

«إن الله عز و جل بعث...». (۷)

ج. احادیث عبدالعظیم حسنی از امام هادی علیه السلام «إن الله عز و جل اتخذ ابراهیم خلیلاً لانه صلی علی محمد و آل محمد». (۸)

«لا ینبغی لمؤمن ان...». (۹)

«اهل قم واهل آبه مغفور لهم لزیارتهم لجدی علی بن موسی الرضا علیه السلام بطوس». (۱۰)

۱- شیخ طوسی، امالی، ص ۲۴

۲- شیخ صدوق، اکمال الدین، باب ۲۶

۳- کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۲۸۷

۴- شیخ صدوق، عیون أخبار، ج ۱، حدیث ۷

۵- در این مجموعه پانزده گفته و موعظه از امام جواد علیه السلام و امام علی علیه السلام نقل کرده اند؛ (بنگرید: عیون أخبار، ص ۲۰۴).

٦- .شيخ صدوق، اكمال الدين، ج ١، باب ٣٦

٧- .مجلسي، بحار الانوار، ج ١٥، ص ٣١٩

٨- .شيخ صدوق، علل الشرايع، ج ١، ص ٣٤

٩- .همان، ج ١، ص ٥١٤

١٠- .عيون اخبار الرضا، حديث ٢٢.

۴ وفات و محل دفن حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام

«فلما... موسی بن عمران قال الله عز و جل: ما هو الاجر لمن شهد لی انا نبی و رسول...» (۱)

موضوعات برخی دیگر از آن احادیث عبارتند از: ۵. در مورد حضرت حجه بن الحسن. ۶. تفاوت بندگان. ۷. شناخت گناهان کبیره. ۸. جبر و تفویض. ۹. وضعیت زن ها در معراج. ۱۰. در مورد فرزندان نوح. ۱۱. دوستی خداوند. ۱۲. خرید خانه توسط شریح قاضی. ۱۳. ایمان به امام غایب. ۱۴. در مذمت جهل مرکب. ۱۵. در معنی سبحان الله. ۱۶. تفسیر بعضی از آیات قرآن. ۱۷. تفسیر «هذا صراط مستقیم». ۱۸. فضیلت شب جمعه. ۱۹. در مورد استغفار. (۲)

۴ وفات و محل دفن حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام در همان زیرزمینی که در آن زندگی می کرد، از دنیا رفت. در این هنگام یکی از شیعیان، حضرت رسول صلی الله علیه و آله را در خواب دید که به وی فرمود: مردی از

۱- شیخ صدوق، امالی، مجلس ۳۷

۲- بنگرید: کلباسی، تذکره العظیمه، صص ۹۳۷۰

فرزندان من، که در «کوی بردگان» اقامت دارد از دنیا می رود و نزدیک درخت سیبی در باغ عبدالجبار بن عبدالوهاب دفن می شود. در این وقت پیامبر صلی الله علیه و آله با دست مبارک خود اشاره به جایی فرمود که اکنون محل دفن عبدالعظیم حسنی است. این مرد پس از بیدار شدن از خواب تصمیم گرفت زمین مورد نظر را از صاحبش خریداری کند. صاحب باغ یعنی عبدالجبار بن عبدالوهاب که به مذهب اهل سنت بود، (۱) وقتی از خواب این فرد آگاهی یافت به او گفت که خود نیز چنین خوابی دیده و می خواهد این باغ را بر سادات و شیعیان وقف، تا مردگان خود را در این زمین دفن کنند. (۲) مکان این باغ که محل دفن عبدالعظیم حسنی علیه السلام است، به سبب وجود درخت سیب (شجره التفاح)، به مقابر شجره و نیز مسجد شجره معروف شده است. (۳) باغ یادشده که در محله باطلان یا کنار دروازه باطلان در خارج از شهر قرار داشته، براساس اتفاق مورخان، همان مکان فعلی مزار عبدالعظیم علیه السلام است و کسی بر آن تردیدی نشان نداده است. مورخان و رجال شناسان به این محل با عنوان «مشهدالشجره» اشاره داشته اند. از جمله ابن طباطبا در المتقله الطالبيه، ابونصر بخاری در سرالانساب، کاشفی در روضه الشهداء و نیز میرداماد در الرواشح السماويه. (۴) نام دیگری که برای این مکان ذکر شده «سکه الموالی» به معنای کوچه موالی و محبین اهل بیت است، زیرا شیعیان در این جا سکونت داشته اند. (۵) این نام کوچه ای بوده که عبدالعظیم علیه السلام به هنگام ورود از طبرستان به ری، در آن جا اقامت کرده بود. در رساله

۱- قزوینی رازی، همان، ۵۸۸، کجوری مازندرانی، همان، صص ۳۹۹-۴۰۰.

۲- نجاشی، رجال النجاشی، ص ۲۴۸؛ اردبیلی، جامع الرواه، ص ۴۶۰.

۳- پیشین، ص ۳۸۸؛ ابن عنبه، عمدہ الطالب فی انساب آل ابی طالب، ص ۴۹؛ میرداماد، الرواشح السماويه، ص ۵۰، کجوری، همان، ص ۳۸۸.

۴- میرداماد، همان، ص ۵۰؛ شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۲۸؛ ابن طباطبا، متقله الکالیبه، ص ۱۵۷.

۵- کجوری مازندرانی، همان جا.

صاحب بن عباد آمده که وی در محله ساربانان در خانه فردی از شیعیان که در سکه الموالی ساکن بود مقیم شد. (۱) در روایت پیشتر گفته، یعنی در ذکر خواب یکی از شیعیان، که پیامبر صلی الله علیه و آله را در خواب دیده بود، در این خواب نام سکه الموالی دیده می شود «... فردا مردی از فرزندانگان من از سکه الموالی حمل و در کنار درخت سیب در باغ عبدالجبار بن عبدالوهاب به خاک سپرده می شود...». (۲) شیخ طوسی به مکان دفن عبدالعظیم علیه السلام فقط به عنوان «ومات عبدالعظیم بالرّی و قبره هناک» اشاره کرده است. (۳) عبدالعظیم حسنی علیه السلام پس از چندی بیمار شد و سپس در اثر بیماری در گذشت. (۴) جنازه او را در همان روز به محلی که بقعه اش امروز در آن جاست حمل کردند. هنگامی که ایشان را برهنه کردند تا غسل دهند، در گریبان او رقعۀ ای یافتند که نسب خود را به این نحو ذکر کرده بود: «انا عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب علیهم السلام». (۵) در هر حال او را در آن باغ، کنار درخت سیبی به خاک سپردند و آن جا را برای دفن سادات و اموات وقف کردند. از نام های دیگری که برای محل دفن ایشان ذکر شده، محله باطان است. این محله در مغرب محمدیه و در شرق و جنوب شرقی دروازه باطان (حوالی میدان ری کنونی و حرم تا نزدیکی قلعه گبری) واقع و از محله های مشهور و مهم بوده است. این نام را از کلمه یونانی «اکباتان»، که همان همدان عصر مادها باشد

۱- نوری، مستدرک الوسایل، ۳/۶۱۴.

۲- نجاشی، همان، ص ۲۴۸

۳- طوسی، الفهرست، ص ۱۸۴.

۴- بعضی نیز احتمال مسموم کردن و به شهادت رسانیدن وی از سوی سلاطین جور را داده و در آن خصوص بحث کرده اند؛ و ما قبلاً به آن اشاره کرده ایم. (بنگرید: کجوری مازندرانی، همان، ص ۴۰۱).

۵- کجوری مازندرانی، همان، ص ۳۹۹

۵ ثواب زیارت حضرت عبدالعظیم علیه السلام

گرفته اند. (۱) اصطخری و نیز عبدالجلیل قزوینی رازی از مورخان هستند که به دفن عبدالعظیم در این محله اشاره کرده اند. قزوینی گوید: «... بندانسته است که در بیشتر بقاع که تربت های سادات است، سنیان خواب دیده اند، چنان که بیار گرقب و ساوه و به ناهق و باطان ری...». (۲)

۵ ثواب زیارت حضرت عبدالعظیم علیه السلام در فضیلت زیارت عبدالعظیم علیه السلام روایات زیادی وجود دارد که حتی برخی، زیارت ایشان را همانند زیارت سیدالشهداء در کربلا دانسته اند. شیخ صدوق از علی بن احمد نقل می کند که: «کسی از اهل ری برای الحسن علی بن محمد الهادی علیه السلام وارد شد، آن حضرت پرسید کجا بودی؟ گفت: به زیارت حسین علیه السلام رفته بودم. فرمود: اگر قبر عبدالعظیم را که نزد شما (در ری) است زیارت می کردی گویی قبر حسین علیه السلام را زیارت کرده ای. (۳) به همین سبب است که در زیارت نامه حضرت عبدالعظیم می خوانیم: «السلام علیک یا من بزیارته ثواب زیاره سیدالشهداء یرتجی» و نیز حدیثی که ظاهراً از امام هادی علیه السلام است: «من زار قبره وجبت له الجنة». (۴) راوی این روایت علی بن احمد بن موسی معروف به وفاق است که او را ثقه دانسته اند. (۵) در روایتی دیگر که شاه طهماسب در فرمان خود به سال ۹۶۱ق در خصوص تولیت آستان مقدس عبدالعظیم به آن استناد کرده است، ثواب زیارت او با زیارت امام رضا علیه السلام

- ۱- کریمان، همان، ج ۱، ص ۱۹۰
- ۲- عبدالجلیل قزوینی رازی، همان، ص ۵۸۸؛ اصطخری، المسالک و الممالک، ۷۰.
- ۳- ابن بابویه قمی، ثواب الاعمال، تهران، بی نا، ۱۳۷۵ ه. ق، ج ۱، ص ۹۵؛ اردبیلی، جامع الرواه، ج ۱، ص ۴۶۰؛ محدث نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۶۱۴؛ ابن قولویه، کامل الزیارات، ۳۲۴.
- ۴- شیخ عباس قمی، سفینه البحار، ج ۲، ص ۱۲۱
- ۵- کجوری مازندرانی، جنه النعیم و العیش السلیم، ص ۴۰۴؛ موسوی الزنجانی، جوله فی الاماکن المقدسه، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ص ۲۱۷

همسان گشته است. در آن فرمان به این گفته امام رضا علیه السلام اشاره شده است: «من زارنی بعد موتی ضمننت له الجنة فمن لم يقدر علی زیارتی فلیزر اخی عبدالعظیم». (۱) لایلبته این عبارت به گونه ای دیگر در تعلیق شهید ثانی بر خلاصه الاقوال آمده است: «قد نص علی زیارته الامام علی بن موسی الرضا علیه السلام قال: من زار قبره وجبت علی الله له الجنة» (۲) این حدیث از جمله احادیث ضعیف است که نمی توان بدان اعتماد جست. زیرا چنان که قبلاً شرح آن رفت، حضرت عبدالعظیم امام رضا علیه السلام را درک نکرده و در دوران امام هادی علیه السلام یعنی حدود ۵۰ سال بعد از شهادت امام رضا علیه السلام از دنیا رفته است. مرحوم علامه تستری این روایت را مربوط به زیارت قبر حضرت معصومه دانسته که اشتباهاً به عنوان حضرت عبدالعظیم ذکر شده است. او هم چنین آن را از این رو نادرست می داند که امام هادی علیه السلام نیز لقب ابوالحسن داشته و شاید این حدیث از ایشان نباشد. (۳) مرحوم خویی نیز عبدالعظیم را از اصحاب و راویان امام رضا علیه السلام نمی داند و فقط این را صحیح می داند که امام رضا علیه السلام در دوران حیات وی از دنیا (۴) رفته اند.

۱- هدایتی، آستانه ری، ص ۲۹؛ این حدیث در روضات الجنات نقل شده است.

۲- خوانساری، روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات، ص ۳۵۳.

۳- تستری، محمدتقی، قاموس الرجال ج ۶، ص ۱۹۳.

۴- خویی، معجم رجال الحدیث، ۱۱/۵۳.

ب شرح حال و نسب امامزاده حمزه بن موسی علیه السلام

ب شرح حال و نسب امامزاده حمزه بن موسی علیه السلام حمزه بن موسی یکی از فرزندان امام کاظم علیه السلام ، از مادری ام ولد در کوفه به دنیا آمد. کنیه اش ابالقاسم بود، زیرا فرزندى به نام قاسم داشت. او به هنگام امامت برادرش امام رضا علیه السلام همراه ایشان به ایران آمد و همواره مطیع برادر و به دنبال جلب رضایتش بود. (۱) هنگام توقف در ری، در ابتدای قرن سوم دارفانی را وداع گفت. او را در محله ساربانان به خاک سپردند. چنان که پیش تر در احوال حضرت عبدالعظیم اشاره شد، او پس از سکونت در ری به زیارت قبری در برابر محل سکونت خود می رفت که از آن با عنوان مردی از فرزندان موسی بن جعفر علیه السلام یاد می کرد. (۲) مورخان او را همین حمزه بن موسی (۳) دانسته اند. چون در برخی متون به فرزندان دیگری از او به نام های حمزه و علی نیز اشاره شده است؛ (۴) لذا برخی قبر هم جوار با قبر حضرت عبدالعظیم را متعلق به حمزه بن حمزه بن

۱- کمونه حسینی، عبدالرزاق، آرامگاههای خاندان پاک پیامبر صلی الله علیه و آله و صحابه تابعین، ترجمه عبدالعلی صاحبی، ۱۲۹.

۲- نجاشی، رجال، ص ۱۷۳؛ محدث نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۶۱۲

۳- کجوری مازندرانی، همان، ص ۴۱۹

۴- ابن عنبه، عمده الطالب فی انساب آل ابی طالب علیه السلام ، ص ۲۵۷

موسی دانسته اند. (۱) آنان معتقدند حمزه بن موسی در اصطخر شیراز مدفون است (۲) و چون سلاطین صفوی خود را منسوب به او می دانند برای وی در شیراز بقعه و بارگاهی ساخته اند. اما قبر دیگری نیز به همین نام و عنوان در ترشیز قم و سیرجان زیارت می شود؛ (۳) اما اتفاق بر آن است که حمزه بن موسی در ری مدفون شده است، زیرا ابن عنبه، نسابی مشهور، قبر منسوب به حمزه در اصطخر را از آن علی بن حمزه می داند نه از حمزه بن موسی (۴) و نیز این که شاهان صفوی همواره نسبت به این مزار در کنار مقبره حضرت عبدالعظیم علیه السلام ارادت خاصی داشته و توجه زیادی نسبت به عمران و آبادی و تعمیر آن مبذول داشته اند. از جمله شاه طهماسب غالباً برای زیارت امامزاده حمزه علیه السلام به این شهر می آمد، و قریه تهران در مجاورت ری، مورد توجه او واقع شد که برای آن حصار و بارویی ساخت و آن را توسعه داد. (۵) علاوه بر آن عبدالجلیل قزوینی رازی نیز این قبر را متعلق به حمزه بن موسی دانسته و می گوید: «اهل ری به زیارت سید عبدالعظیم روند و به زیارت سید عبدالله ایض و زیارت حمزه الموسوی...». (۶) مرحوم مجلسی، کلباسی و کجوری مازندرانی در انتصاب این قبر به حمزه بن موسی در ری یقین دارند و به آن اشاره کرده اند. ۷ هم چنین در زیارتنامه حضرت عبدالعظیم می خوانیم: «یا زائر قبر خیر رجل من ولد موسی بن جعفر» که این عبارت علاوه بر آن، حاکی از جلالت قدر و جایگاه او است. در هر صورت، امامزاده حمزه در

۱- شریف رازی، همان، ص ۵۷، به نقل از «احقاق الحق» قاضی نورالله شوشتری.

۲- ابن عنبه، همان جا.

۳- بنگرید: کجوری مازندرانی، همان جا.

۴- شهابی، تاریخچه وقف در اسلام، ص ۷۹

۵- عبدالجلیل قزوینی رازی، همان، ص ۵۸۸.

۶- محمدباقر مجلسی، تحفه الزائر، ۵۴۶؛ کجوری مازندرانی، همان جا؛ کلباسی، تذکره العظیمه، ج ۲، ص ۴.

میان فرزندان امام کاظم علیه السلام متوسط العقب محسوب می شود (۱) و اعقاب نسبتاً زیادی در ایران دارد. (۲) فرزندان حمزه از اعقاب دو فرزند او، یعنی علی که در شیراز مدفون است و نیز قاسم که به سبب او کنیه اش ابوالقاسم گشته است باقی مانده اند. برخی گفته اند او با امامزاده احمد معروف به شاه چراغ و امامزاده محمد در رودبار از یک مادر بوده اند. (۳) در میان فرزندان امام کاظم، برادر دیگر حمزه یعنی زیدالنار (۴) عبدالله و عبیدالله نیز متوسط العقب هستند. شاهان صفوی نسب خود را به دومین فرزند حمزه، یعنی قاسم می رسانند که این سلسله نسب بدین گونه ذکر گشته است: «شیخ صفی الدین اردبیلی بن امین الدین جبرائیل بن صالح بن قطب الدین بن صلاح الدین رشید بن محمد الحافظ بن عوض الخواص بن فیروزشاه بن محمد بن شرف بن محمد بن ابراهیم بن جعفر بن محمد بن اسماعیل بن محمد بن احمد بن ابی محمد قاسم بن حمزه بن موسی بن جعفر». (۵) بنابر ادعای صفویان، در میان اجداد شیخ صفی الدین، جد هفتم وی یعنی فیروزشاه زرین کلاه از عربستان به ایران مهاجرت کرده و اعقاب او تا شیخ صفی الدین اردبیلی در این کشور چشم به دنیا گشوده اند. نخستین بار در عصر صفوی، بقعه و گنبدی برای امامزاده حمزه علیه السلام ساخته شد و تا آن دوران جز یک قبر ساده چیز دیگری نبود. این گنبد در دوران ناصرالدین شاه توسط فرخ خان امین الدوله در ۱۲۷۲ ه. ق. ترمیم و بازسازی شد. کارهای تزئینی در داخل

-
- ۱- فرزندان امام کاظم علیه السلام به سه دسته کثیرالعقب، متوسط العقب و قلیل العقب تقسیم می شوند، اعقاب آن امام همام در این دسته زیاد متوسط و کم هستند. امامزاده حمزه اعقابش نسبتاً متوسط است.
 - ۲- ابن عنبه، همان، ۲۵۸.
 - ۳- کلباسی، همان، ج ۲، ص ۱.
 - ۴- زیدالنار را از آن رو چنین ملقب ساخته اند که در خانه های بنی عباس آتش می افکند و آن ها را خراب می کرد. او معاصر مأمون عباسی بود. او را دستگیر کردند و مأمون به احترام امام رضا علیه السلام او را به قتل نرساند. زید سرانجام مدتی را در حبس متوکل بود و سپس از دنیا رفت؛ (ابن عنبه، همان، ص ۲۵۱).
 - ۵- اسکندر بیک، منشی ترکمان، عالم آرای عباسی، تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۷، ص ۱۳.

حرم مثل آئینه کاری حرم و ایوان امامزاده حمزه علیه السلام توسط دوست محمدخان معیرالممالک فرزند دوست علی خان در ۱۲۹۱ ه. ق. انجام شد. (۱) میرزا داوودخان وزیر لشکر نیز ضریح نقره ای برای امامزاده حمزه در سال ۱۲۷۳ ه. ق. ساخت که ده سال بعد به دستور ناصرالدین شاه یحیی معتمدالملک آن را تعمیر کرد. (۲) (تصویر شماره ۶)

۱- اعتمادالسلطنه، المآثر و الآثار، ص ۱۱۴

۲- نشریه انجمن آثار ملی، ص ۸۸

ج شرح حال و نسب امامزاده طاهر بن محمد علیه السلام

ج شرح حال و نسب امامزاده طاهر بن محمد علیه السلام یکی دیگر از بقاع مقدس در آستان عبدالعظیم علیه السلام، بقعه امامزاده طاهر است که در سمت شرقی صحن اصلی (شمالی) حرم عبدالعظیم علیه السلام قرار دارد. نسب امامزاده طاهر با هفت واسطه به امام سجاد علیه السلام می رسد: «ابوعبدالله بن طاهر بن محمد (المبرقع) بن حسن بن حسین (الاحول) بن عیسی بن یحیی بن حسین بن زید بن علی بن حسین علیه السلام. (۱) امامزاده طاهر با زنی بزرگوار و صالح از سلاله جعفر طیار، پدر شوهر زینب کبری ازدواج کرد، که نامش زینب مشهور به جعفریه بود. او بدین گونه از جعفر طیار نسب می برد: «بنت عماره بن حمزه بن حسین بن محمد بن حمزه بن اسحاق بن اشرف بن علی (زینبی) (۲) بن عبدالله بن جعفر طیار(س)» (۳). ثمره این ازدواج پسری بود به نام مطهر (۴)، که آرامگاه او در ایران از سوی دوستان اهل بیت زیارت می شود. اجداد امامزاده طاهر همه از رجال و کبار بنی هاشم و از مجاهدان در برابر حکومت های فاسد بوده اند. برادران امامزاده طاهر، در زمره برجستگان عصر خود قرار

۱- همان، صص ۲۹۵ . ۲۹۶

۲- او را از آن جهت زینبی گفته اند که مادرش زینب دختر فاطمه علیها السلام بوده است.

۳- ابن عنبه، همان جا.

۴- کجوری مازندرانی، همان، ص ۴۹۶

داشتند. جد اول او حسن، ملقب به صالح، قاضی دمشق و جد دوم او حسین، ملقب به احول، جد سوم او عیسی، مکنی به ابویحیی و ملقب به «موتم الاشبال» (۱) جد چهارم او یحیی، مصاحب امام کاظم علیه السلام و از یاران او بود، مأمون بر جنازه وی نماز خواند و او را در بغداد به خاک سپرد. حسین بن زید، مکنی به ابوعبدالله و ابوعاتقه پنجمین جد او، به هنگام شهادت پدرش زید خردسال بود. امام صادق علیه السلام او را تربیت کرد و فرزند خود خواند، نوه امام سجاد را نیز برای او به زنی گرفت. چون وی در شهادت پدر بسیار می گریست او را «ذوالدمعه» خواندند و چون نابینا شد، او را مکفوف گفتند. حسین فردی زاهد و عالم بود و از امام صادق علیه السلام و امام کاظم علیه السلام نیز احادیثی نقل کرده است. (۲) او هم چنین شاهد قیام و شهادت برادرش یحیی نیز بود و خود در قیام نفس زکیه حضور یافت و علیه منصور و خلافت عباسی به مبارزه دست زد. حسین بن زید در ۱۴۵ ه. ق. از دنیا رفت. (۳) آخرین جد امامزاده طاهر، زید بن علی علیه السلام، فرزند بزرگوار امام سجاد علیه السلام بود، که علیه خلافت بنی امیه در عصر هشام بن عبدالملک قیام کرد و سرانجام در جریان آن شهید و به فجیع ترین وضعی مثله شد. جنازه او تا چهار سال بر دروازه کوفه آویزان بود و پس از آن در دوران ولید بن عبدالملک به هنگام قیام فرزند زید یعنی یحیی، جنازه او را پایین آورده سوزاندند و خاکستر آن را در فرات ریختند. (۴) طاهر بن محمد، که از سلاله این آزادگان و شجاعان بود، از فقها و متکلمان عصر خود به شمار می رفت. او به ری آمد که در آن دوران به سبب وجود مقبره عبدالعظیم حسنی علیه السلام و امامزاده حمزه (س) در اواخر قرن سوم از مراکز زیارتی و مرکز و مهد فرهنگ تشیع محسوب می شد. او در بین سال های ۳۰۰ تا ۳۱۰ ه. ق. وفات یافت و در جوار قبر عبدالعظیم حسنی علیه السلام به خاک سپرده شد. نخستین بنای بقعه امامزاده طاهر را در

۱- یعنی یتیم کننده بچه شیران، زیرا به شکار شیر می رفت.

۲- ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ص ۳۵۹

۳- ابن عنبه، همان، صص ۲۹۱ ۲۹۵

۴- مسعودی، مروج الذهب، ج ۳، ص ۲۰۷

اواخر عهد آل بویه ساختند و در عصر سلجوقی آن را به همراه بقعه عبدالعظیم حسنی علیه السلام بازسازی کردند. در عصر قاجار صحن اصلی حضرت عبدالعظیم در غرب مقبره امامزاده طاهر(س) ساخته شد، که راه ارتباطی آن دو مقبره بود، این صحن را به همراه ایوان بزرگ آئینه به دستور امین السلطان صدراعظم وقت (۱) ناصرالدین شاه و به همت فرزند او میرزا ابراهیم خان ساختند. ظل السلطان، فرزند ناصرالدین شاه که از امامزاده طاهر شفا گرفته بود، دستور داد تا در ۱۳۲۰ ق بقعه و بنای مقبره او را رضاقلی خان سراج الملک، کاشی کاری و ضریحی در آن نصب کند. او ایوانی نیز در غرب مقبره ساخت. (۲) کاشی های معرق و آئینه کاری های داخل بقعه، قصاید و اشعار زیبای شاعران فارسی گوی قاجار با خط نستعلیق زیبایی تذهیب شد. بر روی مقبره ضریحی از چوب قرار داشت که به جای آن ضریح فولادی امامزاده حمزه را نصب کردند. داخل این ضریح تا ۱۳۵۵ش، از کاشی آبی ساده بود، که پس از نصب صندوق خاتم فعلی قبر حمزه علیه السلام، صندوق منبت قبلی آن را بر روی مرقد امامزاده طاهر نصب کردند. این ضریح نیز در دوران تولیت حجه الاسلام والمسلمین ری شهری جای خود را به ضریحی جدید از نقره داد و ضریح قبلی به موزه ری منتقل شد. (تصویر شماره ۷ و ۸)

۱- اعتمادالسلطنه، المآثر و الآثار، ص ۱۱۸

۲- نشریه انجمن آثار ملی، ص ۸۸، عده ای نیز سازنده بنا و بقعه امامزاده طاهر علیه السلام را ظل السلطان دانسته اند که پس از شفایافتن چشمش به حاکم تهران سراج الملک دستور داد بقعه و گنبدی برای امامزاده طاهر بسازند و چون مهندسان و معماران، آن را پی کنند، جسد امامزاده طاهر سالم به رؤیت آن ها رسید. به این امر در زیارت نامه ایشان اشاره شده است؛ (شریف رازی، اختران فروزان ری و تهران، ص ۵۵).

فصل سوم: تاريخچه آستان حضرت عبدالعظيم حسنى عليه السلام

اشاره

فصل سوم: تاريخچه آستان حضرت عبدالعظيم حسنى عليه السلام

۱ موقعیت تاریخی آستان در دوره های مختلف

الف بنای نخستین آستان

۱ موقعیت تاریخی آستان در دوره های مختلفالف بنای نخستین آستانآستان و بنای باشکوه مقبره عبدالعظیم حسنی علیه السلام که امروزه، گام ها و دل های عاشقان را، از دور و نزدیک به سوی خود می کشاند، محصول تلاش ها و زحمات بی دریغ و عاشقانه عده ای از مشتاقان و ارادتمندان ذریه پیامبر صلی الله علیه و آله است که در فصلی مستقل به آن خواهیم پرداخت. اما این بنای باشکوه در طی قرن ها و سال های متمادی تحولات قابل توجهی را شاهد بوده است که در هر عصری ارادتمندان او کوشیده اند تا به وسعت، شکوه و زیبایی آن بیفزایند. آن چه روشن است و در فصول بعد روشن تر خواهد شد، این که تا قبل از دهه اخیر، آستان عبدالعظیم حسنی علیه السلام تحولات و تغییرات چشمگیری را دربر نداشت، اما به هر حال لازم است سیر آن مراحل از ابتدا تا عصر حاضر مورد توجه قرار گیرد. بنای نخستین آستان، قبر ساده ای بیش نبود؛ زیرا در آن عصر، یعنی هنگام دفن او، خلفای عباسی از جمله متوکل و دیگران اجازه احداث بنا و مقبره، برای خاندان عصمت و طهارت و بازماندگان آنان را نمی دادند؛ بویژه آن که عبدالعظیم حسنی علیه السلام نیز از جور و ستم متوکل، فراری و به طور پنهانی در آن منطقه می زیسته است. علاوه بر آن در شهر ری، خاصه دروازه باطان یا باطاق، بیشتر ساکنان آن اهل سنت بوده و براساس آن چه

مؤلفان، از جمله قزوینی رازی تشریح می کند، اکثر محلات شهر ری را حنفی ها اشغال کرده بودند. (۱) بنابراین بدیهی است کسی چندان موقعیتی برای احداث مقبره برای او را نیافته باشد. به نظر می رسد نخستین زمانی که بنا و مقبره ای برای وی احداث شده، بیست سال پس از دفن او باشد. در آن هنگام محمد بن زید، داعی علوی، حکومت علویان طبرستان را در شمال تشکیل داد و به اعزاز و بزرگداشت خاندان و بازماندگان اهل بیت و سادات و به ویژه اموات و قبور آنان پرداخت. او مشاهد و مقابری را که متوکل از بین برده بود، از جمله زیارت گاه امام علی علیه السلام و امام حسین علیه السلام را تا حدودی بازسازی و احیا کرد. اما این نکته، نتیجه کاوش هایی است که کارشناسان در ۱۳۴۸ش به هنگام مرمت و تعمیر سردر ورودی سمت شمال حرم مطهر به آن رسیدند. کتیبه ای کوفی و تزیینات آجری آن، نشان از این موضوع داشت که نخستین بنای حرم مطهر حدود پانصد سال قبل از آن چه کارشناسان می اندیشیدند ساخته شده است. (۲) حاصل این تحقیقات به صورت کتیبه ای با خط نستعلیق برجسته بر پایه های طرفین همان در، با این عبارت ماندگار شد: «بر اثر بررسی کارشناسان روشن شد که ساختمان نخستین بقعه مطهر در نیمه دوم قرن سوم هجری توسط محمد بن زید داعی علوی تعمیر اساسی یافت و درگاه این بنا نخست به امر پادشاهان آل بویه و سپس به همت مجدالملک قمی (وزیر برکیارق) در فواصل چهارصد و هشتاد تا چهارصد و نود قمری، متجاوز از نهصد سال پیش از این ساخته شده است. ۱۳۴۸ش». بنابراین، براساس کتیبه کوفی و نیز تذکر کارشناسان مورد اشاره، روشن می شود که بنای نخستین بقعه مبارکه را باید به عصر علویان طبرستان و حدود ۲۰ سال پس از رحلت عبدالعظیم حسنی علیه السلام یعنی حدود سال های ۲۷۲ تا ۲۷۵ برگرداند. این در حالی است که تا چند دهه قبل، به دلیل وجود تاریخ ۷۲۵ هجری بر روی صندوق آستانه مبارک، تصور

۱- الکامل فی التاریخ: ۲/۳۲۴ ۳۲۹.

۲- عبدالجلیل قزوینی رازی، همان، ص ۵۸۸

ب آستان در عصر آل بویه

می رفت بنای حرم مطهر مربوط به عصر خوارزمشاهیان، یعنی آغاز سده هفتم هجری باشد. بعضی نیز براساس قرائن دیگر، چنین می اندیشیدند که قدیمی ترین زمان احداث بنا، عصر سلجوقی است، اما چون اثری خاص و مستند از عصر سلجوقی وجود نداشت؛ لذا تاریخ قطعی بنای آستانه مطهر را عصر خوارزمشاهیان می دانستند.

ب آستان در عصر آل بویهدومین هنگامی که می توان از توسعه و بازسازی حرم سخن گفت، عصر آل بویه است. آنان از پادشاهان شیعی قرن چهارم هجری بودند که از ۳۲۰ تا ۴۴۸ هجری در عراق و ایران حکومت می کردند. این خاندان که به لحاظ توجه به فرهنگ و تمدن اسلامی بویژه شیعی اشتهاری تام دارند، همت فراوانی در بازسازی و شکوه مقابر و زیارت گاه های خاندان عصمت و طهارت مبذول داشتند. امروزه بناهای باشکوه و مزارات ائمه اطهار در عتبات عالیات و نیز مشهد مقدس و سایر شهرهای ایران، چشم هر بیننده ای را خیره می سازد. مقدسی مورخ و جغرافی دان شهیر به تلاش پادشاهان بویه در این خصوص چنین اشاره دارد: «آنان بر قبور خود نیز گنبدهای باشکوه و مستحکمی می ساختند که خراب نشود.» (۱) یکی از مزاراتی که توسط رکن الدوله دیلمی توسعه و بازسازی گردید، حرم عبدالعظیم حسنی علیه السلام بود. در دوران فخرالدوله، به سبب حضور وزیری دانشمند و اهل فرهنگ، یعنی صاحب بن عباد، تلاش های زیادی در این خصوص به عمل آمد و توجه ویژه ای به توسعه و بازسازی حرم و آستان شد. کارشناسان و متخصصان، پس از پژوهش در اطراف دیوار آجری درگاه اصلی حرم، که دارای کتیبه ای از عصر سلجوقی است، یادآور شده اند قسمت هایی از زیر و کنار دیواره های آن کتیبه در اطراف درگاه ورودی،

ج آستان از عصر سلجوقی تا عصر صفوی

از آثار آل بویه است. از این رو می توان گمان کرد که دست کم همه این بخش از حرم، ساخته دوره آل بویه بوده و سپس در روزگار سلاجقه نوسازی شده است. (۱)

ج آستان از عصر سلجوقی تا عصر صفویدومین بازسازی و مرمت آستان را باید به عصر سلاجقه بازگرداند که در این مورد مدارک و اسناد فراوانی در دست است. سلجوقیان که از ۴۲۲ق تا ۵۵۲ق در عراق، ایران و آسیای صغیر حکومت می کردند، اگرچه مذهب اهل سنت داشتند، اما گاهی از وزرا و اندیشمندان شیعی در دستگاه حکومتی خود بهره می گرفتند. که انوشیروان خالد (۲) و مجدالملک محمد براوستانی یا بلاسانی (از توابع قم)، از جمله آنان بودند. سلطان برکیارق، او را که شیعی مذهب و بسیار دین دار و اهل علم بود به وزارت خود برگزید و او مشاهد و مزارات اهل بیت را در نقاط مختلف بویژه در عتبات عالیات عراق بازسازی کرد. بنای مجلی نیز برای عبدالعظیم حسنی علیه السلام ساخت. نام او براساس کتیبه ای که در آستان کشف شد، این چنین ثبت شده است: «سید شمس الدین مجدالملک مشیدالدوله ابوالفضل اسعد بن محمد بن موسی ثقه امیرالمؤمنین». (۳) او غیر از وزارت، وکیل مظالم سادات شیعی قم بود و در دستگاه ملکشاه، منصب استیفا، داشت، سپس به دستیاری زبیده خاتون همسر ملکشاه و با حمایت او به وزارت برکیارق رسید، (۴) ولی پس از چندی با توطئه فرزند خواجه نظام الملک، که قبل از او وزیر بود مقتول شد. (۵) مجدالملک با حمایت برکیارق در ۴۶۵ ه. ق. برفراز قبر عبدالعظیم حسنی علیه السلام گنبد و قبه ای ساخت. (۶)

۱- مطهر بن طاهر مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ص ۱۷۸

۲- کارلا کلوزنر، دیوانسالاری در عهد سلجوقی، ترجمه یعقوب آژند، امیرکبیر، ۱۳۶۳، ص ۸۸

۳- نشریه معارف اسلامی، ص ۸۸

۴- کارلا کلوزنر، همان، صص ۵۷، ۶۱ و ۶۲

۵- همان، ص ۱۱۲

۶- شهابی، تاریخچه وقف در اسلام، ص ۶۷؛ موسوی زنجانی، جوله فی الأماكن المقدسه، ص ۲۱۸

عبدالجلیل قزوینی رازی، اشاره ای به اقدامات این وزیر شیعی دارد: «وزیر سعید شهید مجدالملک اسعد محمد بن موسی البراوستانی القمی، قدس الله روحه با بزرگی رفعت و قبول و حرمت، خیرات بسیار فرمود، چون قبه امام حسن بن علی و علی زین العابدین و محمد الباقر و جعفر صادق علیهما السلام به بقیع، که هر چهار معصوم در یک حفیره مدفونند و عباس بن عبدالمطلب و مشهد سید عبدالعظیم حسنی علیه السلام به شهرری و بسی از مشاهد سادات علوی و اشراف فاطمی با آلت و عدت و شمع و اوقاف که همه را دلالت است بر صفای اعتقاد او و درمقابل تربت حسین بن علی علیه السلام، در کربلا مدفون است». (۱) کجوری مازندرانی نیز به اقدامات مجدالملک در این زمینه اشاره دارد: «بنای چهارم مرحوم مجدالملک، قبه مبارکه حضرت عبدالعظیم لازم التکریم است که در زمانی که متوقف در ری بود و کمال استیلاء در استیفاء وزارت خود داشت امر به بنای قبه عظیم این بزرگوار نمود و معلوم است در آن زمان هم که نزدیک به غیبت صغری بود و علما هم بسیار بودند از عامه و خاصه، مزار آن بزرگوار اشتهاری داشت ولیکن بقعه و بارگاهی نداشت، سپس همتی گماشت و منتی بر عجم گذاشت و این قبه سامیه را بنا کرد». (۲) هم چنین قاضی نورالله شوشتری به این موضوع اشاره دارد: «از آثار مجدالملک، مشهد سید عبدالعظیم حسنی است در شهرری و غیر آن از مشاهد سادات علوی و اشراف فاطمی نیز از آثار اوست». (۳) اما آن چه می تواند گفته این مورخان و شرح حال نویسان را مستند سازد، آثار بازمانده از عصر سلجوقی است که در حرم کشف شده است. یکی از آن ها کتیبه دور تا دور در ورودی بقعه مبارکه است که نشان می دهد مجدالملک به احداث و توسعه آن پرداخته است. این کتیبه مربوط به سال های ۴۸۰ ۴۹۰ ه. ق. است: «بسم الله الرحمن الرحيم؛ امر ببناء هذه القبه المطهره علی ساکنها السلم صاحب... سید

۱- عبدالجلیل قزوینی رازی، النقض، ص ۲۲۰.

۲- همو، جنه النعیم، صص ۳۹۰ ۳۹۱.

۳- قاضی نورالله شوشتری، مجالس المؤمنین، ج ۲ ص ۴۵۸.

شمس الدین مجدالملک مشیرالدوله ابوالفضل اسعد بن محمد بن موسی ثقه امیرالمؤمنین اطال الله بقیه و کیل مظالم علی یدی عبدالله [محتاج] الی رحمه الله زرین کفش ابی الفوارس». کتیبه فوق در سال ۱۳۴۸ش کشف شد؛ (۱) هنگامی که در رواق شمالی مشغول تزیین و تعمیر بودند، آثار سردر قدیمی با کتیبه کوفی و زیبایی با آجرکاری عصر سلجوقی در جوانب سردر پدیدار شد. که این امر نشان می داد که الحاقات و متصرفات و تزیینات و روسازی ها در اعصار بعد انجام شده است. کاشف آن مهندس کریم پیرنیا بود که از سوی وزارت فرهنگ و هنر و سازمان حفاظت آثار باستانی با تعدادی از کارشناسان مشغول تعمیر رواق شمالی شده بودند. او خود ماجرای کشف کتیبه را چنین شرح می دهد: «پس از برداشتن اندود گچ، چهره زیبای دیباماندی از گوهرها و نگین های خشت پخته و سفال با نقش های نغز و دلنشین نمایان گشت و نیز پيله و زعزه نیم گرد گوشه درگاه و چند حرف از کتیبه کهن کوفی آن نیز از زیر توده گل بیرون آمد. پیکاوی در پیرامون سردر و دوسو و فراز آن دنبال شد و پس از چندی در سرتاپای سردر و دیوار نوشته بسیار زیبایی چهره گشود که تنها دوجا که جای داربست بوده و آغاز و پایان آن متأسفانه با سیمان اندود شده افتادگی دارد». (۲) پس از دوران سلجوقی، ملوک آل باوند نیز تلاش هایی برای حفظ و حرمت این بقعه مبذول داشتند؛ از جمله حسام الدوله اردشیرشاه فرزند علاءالدوله حسن از پادشاهان طبقه دوم آل باوند، که همه آنان شیعه بودند و در مازندران بین سال های ۵۶۷ تا ۶۰۱ هجری حکومت می کردند، همه ساله دویست دینار برای این مزار می فرستاد. (۳)

-
- ۱- دایره المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی، بناهای آرامگاهی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه حوزه هنری، ص ۳۶۷
 - ۲- پیشین، همانجا؛ عطاردی، عبدالعظیم حسنی، مسنده و حیاته، ص ۳۰۸
 - ۳- ابن اسفندیار، محمد بن حسن، تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، به کوشش عباس اقبال، ص ۱۲۰، محمد قزوینی، یادداشت های قزوینی، ج ۶، ص ۲۶.

د آستان در عصر صفوی

در عصر خوارزمشاهیان نیز این بنا مرمت و بازسازی شد. کتیبه منقوش بر صندوق مطهر یکی از اسناد مهمی است که به ما نشان می دهد در قرن هفتم و هشتم یعنی دوران خوارزمشاهیان نیز در این بنا اقداماتی انجام شده است، (۱) اگرچه پیشتر، بسیاری می اندیشیده اند نخستین زمان احداث آرامگاه، این دوران است و مدعای خود را کتیبه روی صندوق، که تاریخ ۷۲۵ ه. ق. بر روی آن دیده می شد عنوان می کردند، اما دلائل و قرائن دیگری که از آن سخن گفتیم نشان می دهد که چنین فرضی صحت ندارد. به هر حال در اواخر قرن هشتم این بقعه بازسازی شده است. ایلخانان مغول نیز تعمیراتی بر روی بقعه انجام داده اند. کتیبه ای که بر روی صندوق داخل ضریح وجود دارد اشاره به این کار توسط خواجه نجم الدین محمد، مقارن روزگار ابوسعید ایلخانی می کند و تاریخ ۷۲۵ ق بر روی آن نیز بر این امر دلالت دارد. (۲) همچنین در عصر تیموریان نیز اقداماتی برای بازسازی حرم انجام شده است. (۳)

د آستان در عصر صفوی یکی از اعصاری که آستان مورد توجه خاصی قرار گرفته و بر وسعت، شکوه و عظمت آن افزوده شده، دوران صفوی است. این شاهان شیعی همواره در آبادانی بقاع و اماکن و احیاء و بازسازی و نیز زیباسازی این آثار تمدنی تلاش بلیغ داشته اند که در سرتاسر سرزمین های ایران و عراق روشن است. شاه طهماسب نخستین کسی از آنان بود که به مرمت و بازسازی آستان پرداخت. او در فرمانی که به سال ۹۶۱ هجری انتشار داد، چنین اشاره کرد: «همواره لوازم همت گردون ارتقاء... مصروف و معطوف است به رواج و رونق و

۱- نشریه معارف اسلامی، ص ۸۸

۲- بنگرید به ص ۳۳۳ از همین نوشتار.

۳- دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۳۵۳؛ به نقل از عبدالرزاق سمرقندی، مطلع السعدین و مجمع البحرین، ج ۲، ص

ضبط نسق ضرایح مقدسه و حضایر مؤسسه خاندان بلند ایوان نبوت و دودمان عالی ارکان ولایت... نفایس اموال و شرائف املاک حلال خود را صرف مصالح مشاهد و مراقد اعلیٰ المراد این طایفه علیه می گردانند تا به مرتبه ای که در هیچ قطری از اقطار آباد معموره و ممالک محروسه آستان با انوار منسوب به هیچ یک از این فرقه ابرار نماند الا که مروح به انواع الطاف و محقوف به اصناف اعطاف گشت و از آن جمله مرقد مزکی و مشهد محلی حضرت... عبدالعظیم... است» (۱) شاه طهماسب از آن جا که به تهران توجه و عنایت خاصی مبذول داشت و خود در ۹۴۴ ه. ق. به این شهر آمد، به مزار و مرقد عبدالعظیم حسنی علیه السلام نه تنها برای مرمت و بازسازی آن توجه کرد. بلکه گاهی خود برای زیارت به این حرم می آمد. از جمله در ۹۵۲ ه. ق. چون در تبریز طاعون بود از آن جا به طواف امامزاده عبدالعظیم آمد. در ۹۴۴ ه. ق. به امر او ایوان و رواق حرم حضرت را پی افکندند. (۲) به فرمان وی در ۹۵۰ ه. ق. مُحَجَّری به دور صندوق، قبر ساخته شد که در بحث صندوق مطهر به آن خواهیم پرداخت. در فرمانی که برای این امر صادر کرد چنین آمده است: «در صندوق مبارک تهیه محجر مضبوطی که نشکند نماید که اصلاً زوار دست به صندوق نرسانند و تکیه بر صندوق مبارک نکنند از چوب شمشاد که در غایت استحکام است». پس از او، شاه عباس صفوی نیز این مزار و مرقد را معظم می داشت. او که به یک بیماری دچار شده و از پزشکان ناامید بود، برای گرفتن شفا به آستان حضرت عبدالعظیم آمد و چند روزی در آن جا توقف داشت و پس از یافتن سلامتی کامل به قزوین بازگشت. (۳) (تصویر شماره ۹)

۱- محمدعلی هدایتی، فرامین و اسناد آستانه ری، ص ۵۸.

۲- موسوی زنجانی، جوله فی الأماكن المقدسه، ص ۲۱۸.

۳- دائره المعارف تشیع، ج ۱، ص ۸۱

ه آستان در عصر قاجار

ه آستان در عصر قاجار در عصر قاجار، به سبب آن که پایتخت به تهران منتقل شد، ری از رونق افتاد و به تهران که یکی از دهات تابعه آن بود، توجه خاصی مبذول شد، اما شاهان قاجار هم چنان به سبب وجود مزار حضرت عبدالعظیم علیه السلام و سایر امامزادگان به آن توجه و عنایت داشتند. بویژه که آنان نسب خود را به امامزاده حمزه می رساندند، لذا مزار او را به طرزی زیبا و عالی تکمیل و تزیین کردند و در توسعه و مرمت بقعه عبدالعظیم حسنی علیه السلام نیز سهمیم بودند. نخستین اقدام آنان، ساخت ضریح نقره بود که فتحعلی شاه دستور آن را صادر کرده بود. آئینه کاری و نقاشی ایوان جنوبی نیز از سوی میرزا آقاخان نوری صدراعظم عصر ناصری ملقب به اعتمادالدوله انجام شد. (۱) ناصرالدین شاه طی فرمانی در ۱۲۷۰ ه. ق. دستور داد تا گنبد مرقد را تذهیب و با پوششی از طلا بیارایند و ایوان را آئینه کاری کنند؛ لذا گنبد با خشت های مسی زین تزیین شد. تکمیل آئینه کاری حرم در سال ۱۲۹۱ ه. ق. توسط دوست محمدخان معیرالممالک و آخرین مرحله آن در ایوان آئینه به سال ۱۳۰۹ ه. ق. انجام گرفت. اعتمادالسلطنه وزیر انطباعات عصر ناصری و از مورخان عصر قاجار توسعه حرم در آن دوره را چنین توصیف می کند: «... و دیگر توسعه و تزیین صحن مبارک حضرت شاهزاده عبدالعظیم بن عبدالله بن علی السدید بن امیر حسن بن زید بن امام ابی محمد الحسن السبط علیه و علی آبائه سلام الله و اضافه ابنیه عالیه و حجرات حوالی و تصرفات ملیح در ابواب و دروب و سایر ملحقات این آستان معلی است که به مساعی مشکور و خدمات مأجور جنت مکان حاج علی خان (۲) والد مبرور به عمل آمده، تقبل الله تعالی خدمته و خلد سلطانه و دولته. و اما مدرسه و صحن جدید تزیین و تکمیل صحن عتیق و عمارت رواق مطهر و آئینه کاری آن و ساختن و برافراختن دو مأذنه رفیع بدیع از دست دو امین السلطان ماضی و ثانی

۱- شهابی، تاریخچه وقف در اسلام، ص ۶۷؛ موسوی زنجانی، جوله فی الأماكن المقدسه، ص ۲۱۸

۲- منظور حاج علی خان حاجب الدوله، پدر اعتمادالسلطنه مؤلف آن سطور است.

آستان از دیدگاه سیاحان در عصر قاجار

به ظهور رسیده است. (۱) او همچنین به سایر اقدامات امین السلطان در بازسازی حرم چنین اشاره دارد: «... و متصرفات بانی بلاثانی مشارالیه انعم الله بجمع فیوضه علیه در سر تربت امامزاده واجب التکریم، حضرت ابوالقاسم عبدالعظیم علیه التحیه و التسلیم، لاسیما رواق عرش نطق که بدون هیچ مبالغت و اغراق در امتیاز و تزئینات و فرط تکلفات نظیر ندارد و همچنین است تناسب و اعتدال دو مأذنه فروق به قاهانیات محرق که از طرفین ایوان کیوان سای به پای ساخته و ارتفاعاً قریب بیست گز برافراخته اند. و ابنیه و اضافات و تصرفات مرحوم آقاابراهیم خان امین السلطان ماضی در سر مشهد حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام از مدرسه و صحن و حجرات و بازار و حیاض و انهار و اشجار و غیر ذلک». (۲) در این عصر باغ مهدعلیا در جوار مقبره عبدالعظیم نیز که به گفته اعتمادالسلطنه دارالحکومه آنجا است احیا شد. (۳) نصب ضریح نقره چنان که در بحث خود به آن خواهیم پرداخت نیز در عصر ناصری انجام گرفت. (۴) (تصویر شماره ۱۰)

آستان از دیدگاه سیاحان در عصر قاجار در عصر قاجار اهمیت و توجه نسبت به آستان، بسیاری از دل ها و نگاه ها را پیش از پیش به خود جلب کرد. این مکان علاوه بر آن که همواره خیل مشتاقان و ارادتمندان را از نقاط مختلف به سوی خود می کشانید، از نگاه تیز بین سیاحان و جهانگردان نیز دور نمی ماند. بسیاری از سیاحان و مستشرقان برای دیدن این مکان با عظمت هزاران کیلومتر راه و سختی های آن را در دوره های مختلف به ویژه عصر قاجار تحمل کرده و به تماشا و

۱- اعتمادالسلطنه، المآثر و الآثار، چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه، ص ۸۹

۲- همان، ص ۱۱۸

۳- همان، ص ۱۱۴

۴- سیف الدوله سلطان محمد، سفرنامه سیف الدوله، تحشیه علی اکبر خداپرست، تهران، نی، [بی تا]، ص ۲۳

بازدید آن آمدند و هریک به فراخور خود، این آستان را توصیف و اهمیت آن را بیان کردند. مادام دیولافوا که در ابتدای عصر ناصری از این مکان دیدن کرده است از اهمیت و نیز بست نشینی در آن سخن می گوید: «قاطرچیان با هم صحبت می کردند و می گفتند سابقاً این مقبره احترام فوق العاده ای داشت، اشخاص جنایت کار می توانستند به آن پناهنده شده و عمری را با آرامش خاطر بگذرانند. مخارج آن ها هم از خزانه مقبره پرداخت می شد. ولی از وقتی که پای فرنگیان در این مملکت رسید از احترام آن کاسته شده است و اگر کسی به آن جا پناهنده شود بنابر حکم شاه متولیان از تغذیه و نگاهداری او ممنوع اند و باید از گرسنگی بمیرد و اگر بتواند فرار کند».^(۱) مادام کارلاسرنا که در عصر قاجار از این مکان، البته از دور بازدید کرده آن را چنین توصیف می کند: «چون نزدیک شدن مسیحیان به آن مسجد ممنوع است من نمی توانم با نگاهی از دور، درباره زیبایی ساختمان آن دقیقاً قضاوت کنم. بالای مسجد گنبدی بسیار بلند و متأللی که گفته شده از طلای ناب است از دور می درخشید. قله دماوند، این هرم طبیعی عظیم که با پوششی از برف، سپیدپوش ابدی است؛ از آن سوی گنبد، شکوهمندانه سربرافراشته است. قصبه حضرت عبدالعظیم سرراه کاروان هایی است که از تهران به اصفهان می روند. هیچ مسلمانی از آن جا نمی گذرد مگر آن که مراتب احترام و وفاداری خود را نسبت به این مرقد نشان می دهد. مردم عقیده دارند که فراموش کردن این وظیفه مقدس، مسافر را با حادثه ای شوم مواجه می سازد. این زیارتگاه، در عین حال گردشگاه مردم شهر نیز محسوب می شود. شب های پنج شنبه و روزهای جمعه در شاه عبدالعظیم جای سوزن انداختن نیست، دارا و ندار، پیر و جوان، همه در کنار هم صحن را پر می کنند. این قصبه برای خود کاروانسراها و حمام ها و بازارهایی دارد و آب را از طریق

قنات های قدیمی به آن جا می آورند». (۱) هم چنین لیدی شیل همسر وزیرمختار انگلیس در عصر ناصری، که از این آستان دیدن کرده می نویسد: «آن جا زیارتگاه مشهوری است، بارگاه شاه عبدالعظیم، که مورد توجه فراوان مردم تهران بوده و برای مجرمین نیز محل تحصن شمرده می شود. عنوان شهر ری درحقیقت به همین محل اطلاق می شود که بر روی خرابه های ری قرار گرفته و همراه با تپه هایی مشرف بر آن، تقریباً صورت زاویه کوهستان البرز را دارند». (۲) هم چنین ارنست اورسل در سفرنامه اش می نویسد: «در دوفرسنگی جنوب تهران، مقبره «شاهزاده عبدالعظیم» و نیز فرزند امام هفتم، موسی کاظم علیه السلام و برادر امام هشتم علی بن موسی الرضا علیه السلام واقع شده است. از هشت قرن پیش به این طرف این بارگاه زیارت گاه مسلمانان شیعه است و به این جهت شهر کوچکی در اطراف آن خودبه خود ایجاد شده است. تهرانی ها دسته دسته بعضی برای زیارت، دعا و طلب حاجات و شفا، که توسل به این مقبره در بهبودی بعضی از ناخوشی ها بی تأثیر نیست، و بعضی دیگر فقط به منظور سیر و سیاحت و تماشای آن جا می روند. درواقع شاه عبدالعظیم غیر از جنبه مذهبی و تقدس اش برای تهرانی ها گردشگاه پررونقی به شمار می رود. عصر پنج شنبه ها علی الخصوص روزهای جمعه جاده آن جا از پیاده ها و سواره، کالسکه، زنان سوار بر اسب و ملاحایی بر پشت الاغ شامی پر است. حتی گاهی شاه یا خانم های اندرون نیز باشکوه و تشریفات زیاد به این در رو می آورند. این شهر کوچک، منظره دلپذیر و فرح انگیزی دارد. کنار جویبار کوچه های عریض و مستقیم آن، درختان چنار کاشته اند که سایه آن ها بعد از عبور از جاده ای که از میان بیابان خشک و سوزان می گذرد، بسیار مطبوع و خنک به نظر می رسد. ورود به قسمت ضریح برای مسیحیان ممنوع است». (۳) (تصویر شماره ۱۱)

۱- دیولافوا، سفرنامه، ترجمه بهرام فره وشی، تهران، خیام، ۱۳۳۲ش، ۱۳۷

۲- کارلاسرنا، آدم ها و آئین ها در ایران، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، زوار ۱۳۶۲ش، ص ۲۵۳

۳- أنساب الأشراف: ۳/۳۱، شرح نهج البلاغه: ۱۴/۱۰.

۲ آثار و توصیف بنای آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام

الف آثار تاریخی

۱ صندوق عتیق

۲ آثار و توصیف بنای آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام علاوه بر بقعه و مجموعه آستان که تحولات آن در پهنه تاریخ به اختصار روشن شد، آثار و لوازم داخل حرم مطهر و نیز ابنیه ها و عمارت های این مجموعه نیز سابقه ای بس دراز دارند و تحولات عمده ای را شاهد بوده اند. در این بخش آثار و قسمت های مختلف این مجموعه آرامگاهی را بررسی می کنیم.

الف آثار تاریخی ۱ صندوق عتیقی از نفیس ترین و زیباترین آثار تاریخی آستان و درحقیقت قدیمی ترین اثر تاریخ دار، صندوق چوبی روی مرقد حضرت عبدالعظیم است که در چهارطرف آن آیات قرآنی به خط نسخ و ثلث برجسته، همراه با زیارت نامه توسط یحیی بن محمد اصفهانی در تاریخ ۷۲۵ ه. ق. حکاکی شده است. (۱) این صندوق براساس کتیبه آن، به دستور خواجه نجم الدین محمد، مقارن روزگار ابوسعید بهادرخان از ایلخانان مغول ساخته شده است. در این کتیبه به بنای مرقد توسط نامبرده اشاره شده، در حالی که او باید

۱- نصرت الله مشکوتی، فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، نشریه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی، ص ۲۱۶

مرقد را تعمیر کرده باشد، زیرا قبلاً اشاره کردیم مرقد در عصر علویان طبرستان ساخته شده است. اندازه صندوق بدین شرح است: طول ۵۸/۲ متر، عرض ۵۰/۱، ارتفاع ۲۰/۱ متر، پایه های صندوق و قبه های آن از چوب عود، ترنج و شمشه ها و نیم شمشه ها از چوب عود و گردو و نوفل، دو کتیبه ای به خط نسخ و ثلث برجسته در چهار بدنه به کار رفته است. (۱) یکی از آن کتیبه ها از چهار گوشه بالای طرف راست (یعنی گوشه بالایی جنوب غربی) شروع می شود و بر حاشیه بالایی چهارضلع صندوق دور می زند. دنباله آن در تمام اطراف بدنه جنوبی صندوق ادامه پیدا می کند و در گوشه بالایی ضلع چپ همان بدنه پایان می یابد. این کتیبه حاوی عبارات زیر است: «بسم الله الرحمن الرحيم، امر بترتيب هذه البقعه الشريفه و الروضه المنيفه و المشهد المقدس و المرقد المنور، للسيد الاعظم الاجل المعظم جلال آل طه و ياسين جبل الله بن عبد الله بن علي بن الحسن بن زيد بن الحسن بن علي بن ابي طالب عليهم الصلوه و السلام باشاره المولى صاحب الاعظم و مفخر الحاج الحرمین دستورالعهد خواجه نجم الحق و الدين محمد بن المولى الصحاب الاعظم سلطان الوزرا كهف الحرمین دستورالخانقين خواجه عزالحق و الدنيا و الدين محمد بن محمد بن منصور القوهدي اعز الله انصاره و طاب مثوى آباءه العظام و اجداده الكرام و رزقه اياماً شفاعة اميرالمؤمنين و اولاده المعصومين الطيبين». (۲) این کتیبه تاریخ ۷۲۵ ه. ق. را در زیر خود دارد. کتیبه دیگر بر روی چهار سوی صندوق مزبور در حاشیه هایی که به ترتیب بر دو طرف و پایین اضلاع غربی و شمالی

۱- أنساب الأشراف: ۳/۳۲، الجمل: ۲۶۱ و ۲۶۲.

۲- تاریخ الطبری: ۴/۴۸۶، الكامل فی التاريخ: ۲/۳۲۹، شرح نهج البلاغه: ۱۴/۱۷.

صندوق دور می زند به همان ترتیب به خط نسخ برجسته شامل آیه الکرسی یعنی آیات ۲۵۵، ۲۵۶ و ۲۵۷ سوره بقره است. پس از کلمات «هم فیها خالدون» که آخر آیه شریفه است این عبارت مرقوم گردیده: تحریراً فی شهور سنه خمس و عشرين و سبعمائه، عمل یحیی بن محمد اصفهانی. (۱) براساس این کتیبه روشن است که خواجه نجم الدین محمد از وزرای ایلخانی و مصادف با پادشاهی سلطان ابوسعیدخان، بانی صندوق مطهر بوده است. احتمال قریب به یقین بنیاد اصلی حرم فعلی و قسمت پایین بنای حرم باید باقیمانده همان بنا باشد که بر بالای آن برای احداث گنبد زرین و بارگاه فعلی قسمت های لازم را افزوده و درون آن را با گچ مقرنس تزئین کرده اند. (۲) بر روی حاشیه چهارطرف سطح فوقانی که صورت محرابی در وسط آن است، زیارت نامه ای به خط ثلث با این شرح مرقوم گردیده است: «السلام علیک یا نبی الله، السلام علیک یا ولی الله، السلام علیک یا خلیفه رسول الله، السلام علیک یا فلذہ کبد رسول الله، السلام علیک یا حجه الله علی خیر خلقه، السلام علیک یا امام المتقین، السلام علیک یا امام المسلمین، السلام علیک ایها الغایب الحاضر، السلام علیک ایها الشاب المحمر، ادرکنی و خذ بید ولای». (۳) بر حاشیه باریک تری آیات ۲۶، ۲۷ و ۲۸ سوره آل عمران (از «قل اللهم مالک الملک...» تا «و الی الله المصیر») به خط ثلث برجسته و در قسمت آخر آن دو آیه دیگر نوشته شده است. (۴) چون قسمت های پایین این صندوق به کلی پوسیده و خاک شده بود در ۱۳۲۹ش از طرف احمد هدایتی، تولیت وقت آستان، به دست استاد خاتم ساز معاصر،

۱- دایره المعارف بناهای تاریخی ایران، بناهای آرامگاهی، ص ۳۶۷

۲- هدایتی، آستانه ری، ۲۲

۳- شهابی، تاریخچه وقف در اسلام، ص ۶۸

۴- محمد تقی مصطفوی، آستانه حضرت عبدالعظیم، تهران، ۱۳۲۰، ص ۷

حاج محمد صنیع خاتم، که صندوق بعضی دیگر از بقاع متبرکه را نیز از خاتم ساخته و یا مرمت کرده است ترمیم شد. (۱)

قبلاً یک تعمیر نسبتاً ناشیانه و غیرماهرانه بر روی صندوق انجام شده بود که تاریخ آن روشن نیست. لوحه مستطیل کوچک در طرف پایین محراب سطح فوقانی صندوق نمونه مهم آن بود. بر روی یکی از ربع شمسه ها در یک گوشه ضلع شمالی صندوق هم این عبارت به صورتی ناقص با خط کاملاً عامیانه نوشته شده است: «بندگان شکسته بود درست کرد عمل استاد علی بن محمد (گلپایگانی)». (۲) این در حالی بود که محمد صنیع خاتم از استادان برجسته، با کمک چندتن از استادان، به نحوی بسیار عالی صندوق مطهر را با آب و چوبک و مختصری محلول اسیدسولفوریک (جوهر گوگرد) شست و شو داد و با آغشتن آن به روغن سندروس که ویژه کارهای هنری قدیمی بود به نوشته ها و تزیینات صندوق جلا و روشنایی خاصی داد و حاشیه های خاتم کاری عالی بر لبه صندوق و در کنار کتیبه های تاریخی آن و دور شمسه ها، یعنی گل های ستاره شکل وسط بدنه های صندوق نصب کرد، سپس تمامی پوسیدگی ها و ریخته گی های صندوق را از بین برده و بازسازی کرد. (۳)

در گذشته یعنی عصر صفوی، صندوق مطهر دارای روپوشی زربافت بود که بر سطح فوقانی صندوق و سمت شرقی، جنوبی و غربی آن کشیده می شد. این روپوش از قطعات مختلف زری های صفوی تهیه شده که به یکدیگر دوخته بودند. (۴) روپوش مذکور که فرسوده و کهنه شده است، اکنون در موزه حضرت عبدالعظیم نگهداری می شود. (تصویر شماره ۱۲)

۱- شهابی، همان، ص ۶۸؛ نشریه انجمن آثار ملی، ص ۷۹.

۲- هدایتی، همان جا؛ محمدتقی مصطفوی، همان، ص ۵

۳- شهابی، همان جا؛ هدایتی، همان جا.

۴- محمدتقی مصطفوی، همان، ص ۸

۲ ضریح مطهر

۲ ضریح مطهر به درستی روشن نیست از چه زمانی بر روی صندوق مطهر ضریح نصب شده است؛ اما ضریحی که هم اکنون اطراف مرقد مطهر وجود دارد، ساخته عصر فتحعلی شاه قاجار است و بر روی آن تاریخ ۱۲۲۲ ه. ق. ثبت شده است. این ضریح که با همت میرزا ابراهیم خان امین السلطان صدر اعظم، توسط هنرمندان مرمت گردید، ابعاد آن به این شرح است: طول ضریح ۸۷/۳ متر، عرض آن ۹۵/۲ متر و ارتفاع آن ۴۰/۲ متر، کتیبه بالای آن به پهنای ۵۴ سانتی متر و دهانه های شبکه و پایه های آن به ارتفاع ۸۶/۱ متر است. این ضریح بر پایه ای از سنگ مرمر به ارتفاع ۲۵ سانتی متر قرار یافته است. ضریح مذکور از نقره است و همراه آئینه کاری و نقاشی ایوان جنوبی در عصر فتحعلی شاه ساخته شد. (۱) هنگام ساخت ضریح در عصر فتحعلی شاه، کتیبه ای به خط ثلث زیبایی وجود داشت که سوره الرحمن بر روی آن نوشته شده و در حاشیه ذیل آن اشعار فارسی به خط نستعلیق و در وسط آن نام فتحعلی شاه و در ضلع غربی ضریح نام ناصرالدین شاه به خط ثلث نوشته شد. در چهار گوشه پایین آن نیز نام استادان مرمت کار عصر ناصری ثبت شده است. نام استاد محمد زرگرباشی به تعمیر حاجی محمد مهدی زرگر ولدان خیرالحاج حاجی آقا بزرگ زرگر نبیره استاد ملک محمد رشتی به خط رضاقلی با این بیت درج شده است: پس از اتمام او مشرق رقم زد بهر تاریخش کز ابراهیم ثانی بین دویم کعبه بسی بنیان (۲) اما تعمیر اصلی و اساسی آن در سال ۱۳۲۰ش به دستور تولیت وقت آستان، توسط استاد محمد صنیع خاتم تجدید و تعویض گردید. (۳) به هنگام تعمیر و تعویض ضریح،

۱- شهابی، تاریخچه وقف در اسلام، ص ۳۹۱

۲- نشریه انجمن آثار ملی، ص ۸۴؛ مصطفوی، همان، ۹

۳- هدایتی، آستانه ری، ص ۲۴

۳ گنبد

۴۷۲ کیلو نقره به کار رفت که ۲۱ کیلوی آن توسط آستانه از بانک ملی خریداری و بقیه از نقره های ضریح سابق و نقره های متفرقه موجود که در خزانه آستانه بود، استفاده شد. (۱) در این مرمت، کتیبه ها و ترنج هایی در آن تذهیب شده است، در حالی که داخل ضریح سابقاً ساده و فاقد نقش و نگار بود. بر روی ضریح سقفی گذاشتند و با نصب میله های آهنین آن را محکم کردند و داخل آن را به طوری زیبا تذهیب و مزین ساختند. در کتیبه هایی که بر بالای ضریح نوشته شد، نام های ائمه اطهار در اضلاع آن با خط زیبایی درج شد. مجموعه هنرمندانی که تحت اشراف و نظارت استاد صنایع خاتم به تجدید و مرمت ضریح پرداختند عبارتند از: نصرت الله یوسفی (تذهیب کار)، حسین شفقت (استاد خاتم کار)، محمد منبت کار (استاد منبت کاری)، غلامحسین اقلیما (استاد نقره ساز)، عطاءالله اعظمی (سراستاد نقره ساز)، حاجی شیخ احمد معصومی (خطاط)، مهدی حکمی (استاد و خطاط هنرمند). جمع دستمزدها و هزینه های پرداختی مبلغ ۱,۴۶۰,۰۰۰ ریال بوده است. (۲) لازم به ذکر است برخی از این هزینه ها و نیز مخارج آن توسط عناصر خیر تأمین شده است. (تصویر شماره ۱۳)

۳ گنبد نخستین گنبد که البته با معماری بسیار ساده برفراز مقبره عبدالعظیم علیه السلام ساخته شد، مربوط به دوران علویان طبرستان است که به دستور محمد بن زید علوی برپا گشت. در عصر آل بویه نیز تعمیراتی بر آن انجام گرفت، اما در عصر سلجوقی (بین سال های ۴۸۰ تا ۴۹۰ ه.ق.) گنبدی بزرگ و باشکوه به جای آن ساختند که امروزه هم چنان برفراز آن

۱- نشریه انجمن آثار ملی، ص ۸۴

۲- همان، ص ۸۳

مزار، شکوه، عظمت و زیبایی خیره کننده ای دارد. با این که قریب هزار سال از قدمت آن گذشته و تعمیرات اندکی بر روی آن انجام شده است، اما هنوز مقاوم و استوار در پهنه تاریخ، راست قامت مانده است. این گنبد که به دستور مجدالملک براوستانی قمی ساخته شد، (۱) از قدیمی ترین گنبدهای ایران محسوب می گردد و یک سده زودتر از گنبد حرم امام رضا علیه السلام ساخته شده است. هنگام تهاجم مغولان، این گنبد برخلاف سایر اماکن و آثار شهر، دچار ویرانی نگشت و مغولان متعرض آن نشدند. در هر حال، گنبد را در آن زمان، یعنی عصر سلجوقی، از آجر ساختند و در درون حرم، کتیبه ها را نیز با آجر نوشتند. در قرن ششم، که هنر کاشی کاری و نقاشی در بقاع متبرکه و مساجد معمول شد و نیز در عصر صفوی که اوج بهره گیری از صنعت کاشی سازی است، قسمت های رویین و پوشش گنبد و نیز قسمت های زیرین گنبد از داخل حرم تا قسمت های بالا و سقف گنبد، کاشی کاری و با نقش و نگار و آیات قرآنی و اشعار و احادیث تزین گشت. پوشش زیرین گنبد شامل طاق ضربی مدور و گنبد بالا-یی آن با ساقه و بدنه بلند به صورت مخروطی یا هرمی است که در زمان شاه طهماسب صفوی تغییر شکل یافته است. (۲) این گنبد در دوران ناصری به سال ۱۲۷۰ ه. ق. با پوششی زرین و طلایی تزین شد، که بر زیبایی آن بسیار افزود. به هنگام طلاکاری گنبد، چند بیت شعر از شمس الشعراء سروش با خط طلایی بسیار زیبایی در آن نقش بسته است: تبارک الله در عهد دولت سلطان فراشته است سردین به گنبد گردان قویم گنبد اسلام ناصرالدین شاه ابوالمظفر خورشید خسروان جهان عظیم همت خسرو بذرناب اندود خجسته قبه شهرزاده عظیم الشان به خشت های زرانود او چه تابد مهر هزار چشم خوراند روشد تابان بدین حریم خداوند این حرم بود ملک ستایش گوی و فلک ستاره نشان نگاشت کلک سروش از برای تاریخش به حکم شاه که حکمش همیشه باد روان هزار و دو صد و هفتاد رفته از هجرت فزوده گشت از این قبه قیمت زر و کان بسیاری از جهانگردان و سیاحان که از این شهر بازدید کرده اند گنبد طلایی زیبای آن را توصیف کرده اند. از جمله آنان مادام دیولافوا است که گوید: «گنبد طلایی این مقبره از دور درخشندگی خاصی دارد و درختان کهن چنار نارون در اطراف آن سر به آسمان کشیده اند». (۳) مادام کارلاسرنا نیز گوید: «چون نزدیک شدن مسیحیان به آن مسجد ممنوع است من نمی توانم با نگاهی از دور، درباره زیبایی ساختمان آن دقیقاً قضاوت کنم. بالای مسجد، گنبدی بسیار بلند و متأللی که گفته شده از طلای ناب است از دور می درخشید». (۴) اعتمادالسلطنه تذهیب و طلاکاری گنبد در عصر ناصری را چنین توصیف می کند: «... و دیگر تذهیب گنبد شریف و قبه منیف مزار فائض الانوار حضرت معصوم زاده واجب التکریم سیدنا ابوالقاسم عبدالعظیم علیه التصلیه و التسلیم است که روی خشت های ظاهر آن را به طلای مباح خالص گرفتن فرمود و این خدمت بزرگ به دستیاری و پایمردی پدر مؤلف پرداخته شده...». (۵) (تصویر شماره ۱۴)

۱- فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، ص ۲۱۷

۲- تاریخ الطبری: ۴/۴۸۶، الکامل فی التاریخ: ۲/۳۲۹، شرح نهج البلاغه: ۱۴/۱۷.

۳- تاریخ الطبری: ۴/۴۸۲، الکامل فی التاریخ: ۲/۳۲۷.

۴- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۳۶۷

۴ مناره ها

۴ مناره هادر عصر ناصری، به هنگام طلاکاری گنبد مطهر، به سال ۱۲۷۰ق، دو مناره بلند و باشکوه در دوجانب ایوان اصلی آینه، یعنی ایوان شمالی ساخته شد. گلدسته ها از سطح بام از چهار قسمت تشکیل شده است: پایه استوانه ای آجری به پهنای هر ضلع ۲۰/۴ متر،

۵ حرم مطهر

گلدانی روی آن، قلمه کشیده و سپس مأذنه زیبای فراز آن. روی گلدسته ها با کاشی های زیبای عصر قاجار تزیین شده است. طرح کاشی های روی بدنه استوانه ای گلدسته با توجه به کاسته شدن تدریجی از قطر قلمه، از جلوه خاصی برخوردار است. (۱) بلندی آن ها از کف بنا ۳۳ متر است. این مناره از نظر تزیین و تناسب از جمله زیباترین مناره های عصر قاجار به شمار می رود. از داخل هر مناره به وسیله پلکان می توان به بالای آن راه یافت. سابقاً مؤذنان در آن گلدسته ها اذان می گفتند. (تصویر شماره ۱۵)

۵ حرم مطهر از بنای حرم و از مقدار وسعت و فضای آن در ابتدای احداث اطلاعی در دست نیست، آن چه روشن است فضای حرم در هر دوره ای رو به توسعه و افزایش بوده است، اما عمده ترین توسعه تا قبل از عصر حاضر، در دوران ناصری همراه با تزیین و زیباسازی آن، به ویژه آئینه کاری و غیره انجام شده است. طول هر ضلع حرم، که اتاقی چهار گوش بود به شکل مربع ۵۵/۷ متر و ارتفاع آن ۵۶/۱ و در بالا- با چهار گوشواره به صورت هشت ضلعی و سپس به کمک طاق منبرهای کوچک به شانزده ضلعی تبدیل و زمینه برای برپایی گنبد فراهم گشت. (۲) اطراف دیوارها در حاشیه، تا ارتفاع ۶۵/۱ با سنگ سیاه در پایین و بالا و یک متر سنگ مرمر قدیمی در وسط پوشیده شده بود. کار آئینه کاری حرم و ایوان، ابتدا در عصر فتحعلی شاه و سپس در عصر ناصری به سال ۱۲۷۳ق انجام شد. در ۱۲۹۱ق نیز دوست محمدخان معیرالممالک رییس خزانه و امور مالیه عصر ناصری به کار تکمیل آن پرداخت. براساس کتیبه موجود، آخرین مرحله آئینه کاری عهد قاجار در ایوان آئینه به دستور امین السلطان توسط

۱- بناهای آرامگاهی، ص ۳۶۷

۲- مصطفوی، آثار تاریخی تهران، ۱/۲۹۱.

۶ درهای حرم

مختارخان، حکمران زاویه مقدسه در سال ۱۳۰۹ق انجام شده است. (۱) زیر سقف، فیلگوش های زیبایی پوشیده از آینه دیده می شود. برفراز این طاق ها، کتیبه سراسری حرم مشتمل بر احادیثی نقش شده است. در جانب شرقی حرم، مسجد زنانه و در سمت غرب، مسجد مردانه، سمت جنوب مقبره ناصرالدین شاه به وسیله یک در کوچک اختصاصی به حرم امامزاده حمزه ارتباط پیدا می کرد.

۶ درهای حرماز هنگامی که برفراز قبر حضرت بنایی ساخته شد، یک در نیز برای ورود و خروج زائران در طرف شمال تعبیه گردید که سابقه آن به دوران محمد بن زید علوی یعنی قرن سوم می رسد، این در هم چنان تا عصر تیموری در سمت شمال مقبره پابرجا بود. در این عصر، در غرب مقبره، مسجدی به نام هولاکو ساختند که بعدها ناصرالدین شاه در آن جا دفن شد. برای این مسجد دربی چوبی و منبت کاری شده با تاریخ ۸۴۸ق نصب شد. این درب، قدیمی ترین درب موجود آستانه است. در وسط لنگه طرف راست، «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعلیق، سلام علیکم طبتم فادخلوها خالدین» و بر روی لنگه دیگر آن «تمت هذا الباب المشهد المقدس سید عبدالعظیم علیه السلام سنه ۸۴۸» (۲) دیده می شود که، این سال مصادف با روزگار پادشاهی شاهرخ تیموری است. در عصر شاه طهماسب صفوی مدخل ورودی به طرف شرق تغییر یافت، و درهای چوبی مشبکی که در قسمت شرقی حرم، قبل از توسعه اخیر بود، از این امر حکایت می کرد. در دوران ناصری، پس از احداث بناهای جدید در قسمت شمالی حرم و نیز ساخت

۱- دائرة المعارف تشیع، ج ۱، ص ۸۱

۲- عطاردی، همان، ص ۳۱۹؛ هدایتی، همان، ص ۲۶

ایوان و صحن، در ورودی حرم دوباره به سمت شمال تغییر یافت و مدخل سابق در طرف شرق به مسجد زنانه تبدیل و در چوبی مشبک یادشده در این مکان نصب شد. به هنگام توسعه بعدی که در سمت شمال ایوان امامزاده حمزه انجام گرفت و آستانه آن جا از بین رفت، درگاه شمال ایوان امامزاده نیز تعویض و درب فوق الذکر هم برداشته و به محل مناسب دیگری منتقل شد. اما دومین درب که از لحاظ تاریخی پس از آن قرار دارد، درب منبت کاری و چوبی است از دوران شاه اسماعیل که تاریخ ۹۱۸ قمری دارد. بر روی یک لنگه آن، اشعاری نوشته شده که دو بیت آن چنین است: گرنه باب الجنه است این در چرا گفت تاریخش در جنت سرا زدر، درآ، و شبستان ما منور کن دماغ مجلس روحانیان معطر کن بر روی لنگه دیگر آن این اشعار نوشته شده است: بر در دولت سرای تو به زر بنوشته اند هذہ جنات عدن فادخلوها خالدین هیچ نگشاید زدرهای دگرورزان تست ربنا افتح بیننا اذ انت خیرالفتاحین این دو بیت نیز به خط ثلث ریز در وسط مرقوم گردیده است: دوش می رفتم به مژگان، خاک این درگاه را گر گناهی کرده باشم پاک ساز راه را بر درت جاکنند اهل نجات رفع الله قدرهم درجات (۱) این دولنگه، سابقاً در رواق نصب بوده ولی پس از تعمیر، به خزانه آستان منتقل شده است. (۲) شایان گفتن است آن را در گیلان ساخته اند، و طول آن ۷۷/۱ متر و عرض ۹۴

۱- مصطفوی، آستانه حضرت عبدالعظیم، ص ۱۰۸

۲- نشریه انجمن آثار ملی، ص ۸۵. امروزه تمامی این درب ها، در موزه جدید آستان به نمایش گذاشته شده است.

سانتی متر است. از دیگر درهای کهن، که به لحاظ قدمت و تاریخ آن به قرن نهم یا دهم هجری می‌رسد، در آهنی دولنگه با طول ۸۲/۲ و عرض ۹۵س است که دو لوح یا کتیبه کوفی متعلق به قرن پنجم یا ششم بر روی آن نصب شده است. هر یک از این دو لوح هفتاد سانتی متر طول و دوازده سانتی متر عرض دارد و قدیمی‌ترین اثر موجود در آستان شمرده می‌شود. این دو لوح را برای حفاظت بیشتر، از روی در آهنی یادشده، که در سردر کهنه واقع در انتهای معبر گوشه جنوب غربی صحن امامزاده نصب بود برداشته و در خزانه آستان نگهداری می‌کنند. بر کتیبه کوفی روی لنگه راست، این جمله حک شده است: «امر العبد الضعیف المذنب المرجی الی»؛ و دنباله آن در لنگه چپ: «رحمه الله تعالی عبدالصمد بن فخرآور». (۱) وقتی شاه طهماسب در سال ۹۴۵ق به ترمیم و بازسازی حرم فرمان داد، در فوق‌الذکر را در مدخل ورودی جدید نصب و بالای سر در آن، کاشی کاری معرقی در زمینه لاجوردی اجرا شد و کتیبه‌ای به خط ثلث (۲) با این عنوان بر روی آن استوار گشت: «خلافته معموره مابقی الضواء و العمام و خلد زمان اقباله ببقاء الانام و ابد میامن جلالته علی صفحات الایام فی شعبان ۹۴۵ و سعی فی اتمامها القاضی مسعود الحسنی کتبه نظام الدین بن ابراهیم عبدالعظیمی». (تصویر شماره ۱۷)

۱- هدایتی، همان، ص ۲۵

۲- مصطفوی، همان، ص ۱۴

۱۷ صحن عتیق (شمالی)

اما درهای متعدد دیگری که با خاتم مزین گشته است در بیوتات آستان وجود دارد و یک جفت که نفیس تر از بقیه است در شمال حرم امامزاده حمزه و دیگری در ضلع شرقی رواق شمالی حرم نصب شده است. بانیان این درها عبارتند از: ۱ ملکزاده حسن ۱۲۲۹ق ۲ حاج میرزا آقاسی ۱۲۶۰ق ۳ دو نور چشم محمد علی شیرازی ۱۲۶۸ق ۴ میرزافتحعلی خان مستوفی ۱۲۶۹ق ۵ میرزا آقاخان نوری ۱۲۷۱ق ۶ مؤتمن السلطان ۱۲۷۲ق ۷ میرزا عبدالرحمان نوری ۱۲۸۲ق (۱) اما یک پنجره از کاشی مشبک بسیار نفیس به ابعاد $۵۸/۱ \times ۵۶/۱$ متر و مرکب از ۱۲ خشت کاشی بر فراز در، میان ایوان بزرگ شمالی نصب بوده است. این پنجره به استناد کتیبه ای که مربوط به آخرین آینه کاری عصر قاجار در ایوان مذکور است، در عهد ناصرالدین شاه به دستور امین السلطان، در ۱۳۰۹ق ساخته شده است. بر دوخشت وسط آن تصویر ناصرالدین شاه قرار یافته و ده خشت دیگر آن مشبک بوده و از نظر صنعت کاشی سازی اثر قابل توجهی به شمار می رود.

۷ صحن ها ۱۷ صحن عتیق (شمالی) در زمان احداث نخستین بنای مقبره، یعنی در عصر علویان، چیزی به معنای صحن و ایوان وجود نداشت. برای نخستین بار در عصر قاجار، در سمت شمال مقبره، صحنی ایجاد شد که درحقیقت از آن جا به داخل آستان راه می یافتند. این صحن تنها صحن

۲۷ صحن باغ طوطی (شمال غربی)

آستان بود که در عصر ناصرالدین شاه به همراه ایوان بزرگ آینه به دستور امین السلطان، صدراعظم وقت و فرزندش میرزا ابراهیم خان به سال ۱۳۰۹ق ساختند. ایوان آن با سنگ های سیاه و سفید مرمر پوشیده شد و بر بالای مدخل آن کتیبه ای بر کاشی ها نقش بست که قبلاً شرح آن رفت. برخی احتمال داده اند قبل از عصر قاجار به جای رواق و ایوان شمالی، مسجدی بوده که بخش دنباله آستان محسوب می شده است و بر کتیبه های روی در آهنین مدخل ورودی شمالی، نام «جنت سرا» بر آن دیده می شد. بر این اساس احتمالاً مسجدی در بخش شمالی حرم به این نام وجود داشته است. (۱) البته در این صحن آثاری از عصر محمدشاه قاجار و مظفرالدین شاه نیز وجود دارد. در هر حال، این صحن که امروزه محل اصلی تردد و ورود زائران است، از سمت شمال به بازار و از طرف جنوب به حرم و از طرف غرب به صحن باغ طوطی و صحن غربی راه دارد و امامزاده طاهر نیز در شرق آن واقع شده است. (تصویر شماره ۱۸) در بالای ایوان های کوچک این صحن، قصیده مرحوم کاشانی در تعزیت شهدای کربلا با خط نستعلیق در زمینه لاجوردی نوشته شده است. در سال های گذشته بر سر در ورودی صحن، یعنی سمت بازار، کتیبه ای با عنوان حکومت جمهوری اسلامی به زعامت امام خمینی در زمینه لاجوردی به خط نستعلیق نوشته شده است. (تصویر شماره ۱۹) در سمت شمال، مسجد یا جامع مصلی قرار دارد که در عصر قاجار ساخته شده است.

۲۷ صحن باغ طوطی (شمال غربی) بخشی از محل این صحن قبلاً مدرسه دینی بود که طلاب در آن مشغول تحصیل

۳۷ صحن ناصری (غربی)

۴۷ صحن باغچه علی جان (شمال شرقی)

بودند. آن را ابراهیم خان فرزند امین السلطان ساخته بود. این مدرسه تا ۱۲۹۹ هجری دایر بود و در سال های بعد تعطیل و حجره های آن به مقبره تبدیل شد. (۱) در این مقبره بسیاری از اشراف، دولت مردان، رجال و شخصیت های سیاسی به خاک سپرده شدند. صحن باغ طوطی یک راهرو باریک ارتباطی با حرم به اندازه $۵/۴ \times ۵/۵$ متر داشته است. (تصویر شماره ۲۰)

۳۷ صحن ناصری (غربی) این صحن در قسمت غربی حرم قرار گرفته و از سمت شمال به باغ طوطی و از طرف غرب به مدرسه علوم دینی جدید التأسيس و از شرق به اماکن متبرکه محدود بوده است. این صحن را از آن جهت ناصری می گفتند که قبر ناصرالدین شاه در رواق آن قرار دارد. اکنون آن را صحن آیت الله کاشانی می نامند. در بالای ایوان شرقی این صحن، که به طول و عرض ۶×۳ متر است، آیه شریفه «قل اللهم مالک الملک تؤتی الملک من تشاء...» نوشته شده است. در میان آن آمده: «مضجع مرحوم مغفور مجاهد کبیر آیت الله العظمی حاج سید ابوالقاسم کاشانی قدس سره» و پس از آن آیه مبارکه «یولج اللیل فی النهار...» نگارش شده است. (تصویر شماره ۲۱)

۴۷ صحن باغچه علی جان (شمال شرقی) این صحن در شرق امامزاده طاهر علیه السلام قرار دارد، که امروزه به وسیله راهرویی مسقف به صحن عتیق وصل می شود. در گذشته نه چندان دور این مکان که باغ یا باغچه ای باصفا و زیبا بود برای استراحت زائران استفاده می شد و سقاخانه ای هم که قبلاً در صحن عتیق مقابل ایوان آئینه قرار داشت به این باغچه منتقل شد. پس از چندی باغچه علی جان به عنوان مقبره ای محل دفن اموات گردید. (تصویر شماره ۲۲)

۵۷ صحن امامزاده حمزه (جنوبی)

۸ ایوان ها

۸ ایوان جنوبی

۲۸ ایوان شمالی

۵۷ صحن امامزاده حمزه (جنوبی) صحن جنوبی، در شرق ایوان آینه حرم امامزاده حمزه علیه السلام قرار گرفته که به سبب هم جواری با آن به صحن امامزاده حمزه علیه السلام نیز معروف است.

۸ ایوان ها ۸ ایوان شرقی قدیمی ترین ایوان در مجموعه آستانه، ایوان شرقی حرم است که آن را در ۹۴۴ق به فرمان شاه طهماسب صفوی ساختند و در ۱۲۷۰ق به فرمان ناصرالدین شاه توسط میرزا آقا خان نوری آینه کاری و تزیین شد. (۱) (تصویر شماره ۲۳)

۲۸ ایوان شمالی این ایوان در زمان قاجار و توسط میرزا ابراهیم خان امین السلطان، صدراعظم ناصری و فرزندش میرزا علی اصغر خان به سال ۱۳۰۹ق ساخته شد. آن را به صورت زیبایی آینه کاری کردند، که کتیبه زیر سقف ایوان به این موضوع اشاره دارد. ایوان شمالی، راه مدخل اصلی حرم است. بعد از ساختن این ایوان، در ورودی حرم از شرق به این جا منتقل شد. (۲) میان ایوان بزرگ شمالی و حرم، رواق کوچکی وجود دارد که اندکی از آن با کاشی های معرق و با آینه تزیین شده است. شاید این جا مکانی باشد که قبلاً مسجد جنت سرا در آن واقع بود، (۳) میان این رواق و مسجد زنانه، در بزرگ چوبی به تاریخ ساخت ۹۰۴ق (عصر تیموری) وجود داشته است. این ایوان که امروزه محل ورود زائران از سمت شمال و صحن عتیق است، ۱۰ ستون دارد. (تصویر شماره ۲۴)

۱- الجمل: ۲۵۷.

۲- عطاردی، همان، ص ۳۱۴

۳- هدایتی، آستانه ری، ۲۷۲.

۹ رواق ها

۱۹ رواق شرقی

۲۹ رواق شمالی

۳۹ رواق غربی = رواق بالاسر

۹ رواق هادر اطراف مرقد، چند رواق وجود دارد که به طرز زیبایی تزیین و آینه کاری شده است.

۱۹ رواق شرقی این رواق، که قدیمی ترین رواق موجود در آستان محسوب می شود، مربوط به عصر شاه طهماسب صفوی است و آن را در ۹۴۴ قمری ساخته اند. در گذشته، درب ورودی حرم مطهر در آن جا بود و پنجره های قدیمی مشبک آن هم چنان باقی مانده اند. پس از آن که رواق شمالی ساخته شد، آن در را بسته و مدخل آن به صورت مسجد و رواق زنانه درآمد، (۱) که هم اکنون نیز در محل حضور و ورود بانوان است.

۲۹ رواق شمالی این رواق بین حرم مطهر و ایوان شمالی قرار دارد و اکنون راه اصلی ورود به حرم مطهر است. وسط آن نرده ای آهنی قرار دارد که خانم ها را از آقایان جدا می سازد و به طور مجزا آنان می توانند وارد حرم شوند. کتیبه ای آجری که قبلاً از آن سخن گفتیم و بیانگر احداث بنا به دست وزیر بر کیارق عبدالملک براوستانی در عصر سلجوقی است در مدخل ورودی این رواق قرار دارد.

۳۹ رواق غربی = رواق بالاسر در قسمت غربی حرم، رواق بزرگی معبر اتصال به حرم امامزاده حمزه علیه السلام است که چون در بالاسر حضرت عبدالعظیم علیه السلام واقع شده آن را رواق بالاسر می نامند. مقبره ناصرالدین شاه در داخل همین رواق قرار دارد. از این جا به حرم امامزاده عبدالعظیم و حمزه و نیز رواق شمالی راه دارد و معمولاً نماز جماعت در آن اقامه می شود. چنان که

قبلاً اشاره شد مکان مقبره ناصرالدین شاه را مسجد هولاکو می گفتند. ناصرالدین شاه یکی از همسران خود به نام ملکه جیران را در این مکان به خاک سپرد و خود نیز پس از کشته شدنش در آن جا دفن شد. این زن که ظاهراً محبوب ترین زن های ناصرالدین شاه بود، به علت حسادت سایر زنان، مسموم و کشته شد. شاه برای جبران مافات و تسلیت روحش دستور داد تا مقبره ای میان حرم عبدالعظیم و امامزاده حمزه برای او بسازند و آن را تزئین و آینه کاری زیبایی کنند. چون این اقدام ناصرالدین شاه کم کم در افواه عامه اثری منفی گذاشت و این سخن بر سر زبان ها افتاد که شاه یک زن را به حضرتین عبدالعظیم و حمزه ترجیح داده است، لذا ناچار شد تا آینه کاری کامل حرم و این رواق را هم انجام دهد و راهروی ارتباطی آن دو امامزاده را نیز با گچ بری های بسیار زیبا تزئین کند. (۱) روی قبر همسر او یک مجسمه سنگی نصب شد که پس از انقلاب آن را به همراه سنگ قبر ناصرالدین شاه برداشته و به موزه کاخ گلستان منتقل کردند. (۲) این رواق در شمال قبر امامزاده حمزه قرار دارد و امروزه معبر ارتباطی با آن مقبره است. در گذشته این دو حرم به یکدیگر ارتباط نداشت. هنگام سکونت عبدالعظیم حسنی علیه السلام در این محله، ایشان چنان که در بحث های گذشته اشاره شد از داخل کوچه ای به زیارت این قبر می رفتند که مقابل خانه او قرار داشته است. این دو قبر که قبلاً بین آن ها کوچه ای فاصله بود، در دوران قاجار به هم متصل شد، زیرا پس از ایجاد مقبره ناصرالدین شاه، به وسیله راهروی «بین الحرمین»، که از جنوب حرم مطهر تا برابر ایوان آئینه حرم امامزاده حمزه امتداد دارد ارتباط برقرار گردید. ایوان آئینه حرم امامزاده حمزه در شرق آن قرار دارد که در برابر آن نیز پیش ایوان ستون دار اتابکی است. (۳) اما برخی نیز ارتباط این دو بقعه را به پیشتر از آن مربوط می دانند، یعنی در سده نهم، که همراه با ساختمان های اطراف، این دو بقعه به صورت یک مجموعه درآمد. سند این

۱- جعفر شهری، تاریخ اجتماعی در قرن سیزدهم، تهران، مؤسسه رسا، ج ۵، ص ۴۳۴

۲- عطاردی، همان، ص ۳۱۴

۳- دائرة المعارف تشیع، ج ۱، ص ۸۱؛ عطاردی، همان، ص ۳۱۳

سخن، دو کتیبه چوبی به تاریخ ۸۴۸ق بر روی در منبت کاری کهنه ای است که قبلاً میان مسجد بالاسر و مقبره ناصرالدین شاه بود و سپس آن را در دهانه راهرویی که به شمال ایوان امامزاده حمزه منتهی می گردد، کار گذاشتند. در دیوار جنوبی حرم به سمت غرب، به احتمال قوی محرابی بوده که به دلانی مبدل شده و اکنون به ایوان بقعه امامزاده حمزه متصل می شود. (۱) در هر حال این رواق که در گذشته بزرگ ترین و زیباترین رواق ها بوده، در عصر صفویان ساخته شده و در عصر قاجار آئینه کاری و سنگ شده است. اندکی از دیواره های اطراف آن سنگ مرمر سیاه و سفید و سپس بقیه آئینه کاری است. محراب زیبایی از کاشی های آئینه کاری شده، این رواق را جلوه خاصی بخشیده است. بین مسجد بالاسر و حرم عبدالعظیم حسنی علیه السلام، از سمت شرق، دری زیبا و منبت کاری وجود داشت که به دستور اعتمادالدوله و توسط میرزا محمد حسین شیرازی به سال ۱۲۷۱ق ساخته شد. (۲) بر بالای این در، پنجره های مشبک واقع است که گرداگرد آن آئینه کاری است. (تصویر شماره ۲۵)

۱- دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص ۳۶۷

۲- همان، ص ۳۶۸

۳ مجموعه آستان و متعلقات آن

الف کتابخانه

۳ مجموعه آستان و متعلقات آن آستان مبارک، از دیرباز مجموعه‌هایی را در خود جا داده که در دوره‌های مختلف روبه توسعه و تجهیز بیشتر بوده است. این متعلقات مجموعه را می‌توان در سه محور مورد بررسی قرار داد.

الف کتابخانه‌های بقعه و آرامگاه، از عصر صفویه، کتابخانه‌ای اختصاص یافت که در آن کتاب‌های نفیس و قرآن‌های خطی اهدایی نگهداری و استفاده می‌شد. از آن هنگام پادشاهان و رجال، قرآن‌های نفیس و ارزشمند و نیز کتاب‌های خطی ذی‌قیمتی به این کتابخانه تقدیم کردند. این کتابخانه به همت تولیت وقت آستان در عصر شاه طهماسب صفوی یعنی یکی از نوادگان محقق کرکی بنیاد نهاده شد، که از کتابخانه‌های مهم عصر خود محسوب می‌گشت، زیرا قرآن‌ها و کتاب‌های نفیس اهدایی پادشاهان صفوی و سایر نسخه‌های خطی مثل «منتقله الطالبیه»، اثر ابواسماعیل ابراهیم بن طباطبا در آن نگهداری می‌شد. شاه عباس نیز در ۱۰۳۷ق، ۱۲۰ جلد کتاب، که به خط و مهر خود آراسته بود وقف

کتابخانه و طلاب آستان کرد. امروزه از آن ها تنها سه جلد باقی مانده است. (۱) این کتابخانه تا حدود اواخر قرن سیزدهم هجری، یعنی اواسط عصر قاجار، بسیار غنی و ارزشمند و همه کتاب ها در آن متمرکز بود. در این سال میرزا ابراهیم فرزند امین السلطان، مدرسه ای در کنار حرم به نام مدرسه «امینیه» ساخت و در آن جا کتابخانه ای هم دایر کرد که مدرسه و کتابخانه هر دو تعطیل شدند. از آن پس کتاب های آن در دست اشخاص و مکان های دیگر پراکنده شد و کتابخانه از رونق افتاد. کسی از وجود چنین کتابخانه ای تا سال ۱۳۲۴ش اطلاع نداشت. در آن سال یکی از کارکنان آستان، یعنی مرحوم شیخ جواد مؤذنی به وجود کتابخانه قبلی پی برد و در این مورد با تولیت وقت، مرحوم حاج سید احمد هدایتی، که خود فردی عالم و علاقه مند به علم و ادب بود مشورت کرد. ایشان نیز نامبرده را به اتفاق فرزند خود، یعنی دکتر محمدعلی هدایتی، که پس از پدر به تولیت آستان رسید، مأمور تأسیس کتابخانه کرد. با خرید ششصد جلد کتاب از کتب مرحوم نظریاک، یکی از استادان مدرسه سپهسالار، در ضلع شرقی صحن امامزاده حمزه، در تیرماه همان سال کتابخانه احداث و مرحوم مؤذنی از سوی تولیت به ریاست آن کتابخانه منسوب شد. از آن هنگام توجه بیشتری به کتابخانه مبذول و کتاب های نفیس و ارزشمندی به آن اهدا و بر تعداد کتاب های آن همواره افزوده شد. مرحوم مؤذنی پنجاه سال در کتابخانه انجام وظیفه کرد و در این راه تلاشی بی وقفه به عمل آورد. کتاب های آن جا را طبقه بندی کرد و سرانجام در اسفند ۱۳۷۱ش از دنیا رفت. پس از او فرزندش حسین مؤذنی به عنوان مدیر، ادامه دهنده راه پدر شد، که اکنون نیز مدیریت این گنجینه ارزشمند را برعهده دارد. در ۱۳۳۹ش که ساختمان کتابخانه گنجایش کتاب های موجود را نداشت، یکی از افسران ارتش به نام سرتیپ محمد میمند، در ضلع جنوبی صحن امامزاده حمزه، ساختمانی دو طبقه در چهارصد متر مربع به عنوان مدرسه بنا کرد و پس از آن که مدیر کتابخانه محل کتابخانه را به وی گوشزد کرد، او نیز محل مدرسه را به عنوان

قرآن های خطی و نفیس

کتابخانه تقدیم آستان کرد. (۱) در ۱۳۴۰ش کتابخانه به آن محل انتقال یافت و در سیزدهم رجب آن سال طی جشنی باشکوه، محل کتابخانه افتتاح گردید. امروز این کتابخانه بیش از شش هزار جلد کتاب را در خود جا داده است. پس از انقلاب به علت کثرت کتاب های موجود، آن مکان گنجایش کتاب های بیشتری را نداشت و رو به تعطیلی رفت تا این که در زمان تولیت جدید که در فصل بعد به آن خواهیم پرداخت مناسبی در داخل دانشکده علوم حدیث، کتابخانه جدیدی ساخته شد که بزودی به آن مکان منتقل خواهد شد. (تصویر شماره ۲۶)

قرآن های خطی و نفیسدر آستان، قرآن های بسیار نفیس و ارزشمندی قرار دارد که از سوی پادشاهان صفوی و قاجار اهدا و وقف شده است. قدیمی ترین قرآن و نفیس ترین آن از سوی شاه طهماسب تقدیم آستان شد. این قرآن تاریخ کتابت ۹۴۰ق، یعنی یازدهمین سال سلطنت وی را بر خود دارد، که آن را به هنگام تشکیل گنجینه قرآن در موزه ایران باستان به آن مکان انتقال دادند. مشخصات این قرآن عبارت است از: خط متن، نسخ کتابت، سه سطر اول، وسط و آخر هر صفحه، خط ثلث بسیار زیبا بدون شماره با تحریر ۹۴۰ق، کاغذ سمرقندی، جدول زرین دار، جلد سوخته معرق طلاپوش لولادار (قرن یازدهم)، شماره صفحه ها ۱۰۰۴، هر صفحه ۱۱ سطر، قطع وزیری بزرگ به اندازه ۲۰ × ۳۱س. (۲) هم چنین فرامین شاه طهماسب و سایر سلاطین صفوی نیز در این کتابخانه نگهداری می شود.

۱- عطاردی، همان، ص ۳۲۲

۲- شهایی، همان، ۷۱ به نقل از مهدی بیانی، فهرست راهنمای گنجینه موزه ایران باستان، مصطفوی، آستانه حضرت عبدالعظیم، ۲۱.

ب مدرسه و حوزه علمیه

۱ مدرسه علمیه برهان

۲ مدرسه علمیه امینیه

ب مدرسه و حوزه علمیه از دیرباز در جوار مقبره عبدالعظیم حسنی، برای تحصیل طلاب مدرسه هایی ساخته شده بود که قدیمی ترین آن به عصر صفویه برمی گردد. این مدارس عبارتند از:

۱ مدرسه علمیه برهاندر قسمت شمالی صحن بزرگ (عتیق) و پشت مسجد جامع آن صحن قرار داشت که قدیمی ترین مدارس دینی و همواره فعال بود. تاریخ بنای آن روشن نیست ولی کتیبه سنگی که در مدخل مدرسه از سمت بازار بر دیوار نصب شده، از مرمت آن در زمان آقامحمدخان قاجار خبر می دهد. تاریخ تعمیر و مرمت ۱۲۰۶ق و بانی آن مهدی قلی خان بوده است. این مدرسه بعدها رو به ویرانی نهاد تا آن که شیخ علی اکبر برهان به تعمیر و بازسازی آن همت گماشت. مرحوم برهان امام جماعت مسجد میرزاده، از افراد نیکوکاری بود که مدارس و مساجد زیادی ساخته است. او با کمک افراد خیر، ساختمان کهنه را خراب و بازسازی کرد. بنای آن در ۱۳۶۲ق به پایان رسید. در این مکان طلاب بسیاری مشغول تحصیل و استادان بنامی مثل شیخ محمدرضا بروجردی، مصحح نهج البلاغه شرح ابن هیثم تدریس کرده اند. (۱) این مدرسه زیر نظر آستان اداره می شد و چنان که در فصل های بعد خواهیم گفت ساختمان جدیدی به جای آن احداث کرده اند.

۲ مدرسه علمیه امینیهیک مدرسه نیز در غرب صحن شمالی توسط میرزا ابراهیم خان، فرزند امین السلطان صدراعظم ناصرالدین شاه ساخته شد. (۲) که طلاب زیادی در آن مشغول

۱- عطاردی، همان، ص ۳۲۶

۲- اعتمادالسلطنه، المآثر و الآثار، ج ۱، ص ۱۱۴

تحصیل بودند. داخل مدرسه کتابخانه ای وجود داشت و نسخه ای خطی از تفسیر مجمع البیان که توسط امین السلطان وقف مدرسه شده بود، در آن نگهداری می شد. در اواخر عصر قاجار این مدرسه که تا ۱۲۹۹ق دایر بود. کم کم از رونق افتاد و رو به خرابی رفت. و حجره های آن تبدیل به مقبره های خانوادگی شد. پس از آنکه دیوارهای حجره ها را خراب کردند آنجا به یک قبرستان عمومی تبدیل شد. صحن باغ طوطی، همان مکان مدرسه امینیه است.

ج مسجد جامع (عتیق) در مجاورت صحن (عتیق)، یعنی صحن شمالی، مسجدی ساختند که از طرف جنوب به صحن، از شمال به مدرسه علمیه برهان و از غرب به بازار مرتبط می شد. این مسجد که تاریخ احداث آن روشن نیست، در ۱۲۴۳ق توسط سرتیپ محمد یوسف خان نوری تعمیر شده است. این تاریخ و نام بر لچکی های طرفین مسجد دیده می شود. مسجد دارای دو طبقه روئین برای استفاده در تابستان و زیرین برای استفاده در زمستان است و دیوارهای آن با کاشی های رنگی پوشیده شده است. برخی از آگاهان محلی اظهار می دارند قبل از ساختمان صحن در زمان قاجار، بین مسجد و بقعه حضرت عبدالعظیم کوچه ای فاصله بود و قسمت وسط مسجد که اکنون با پنجره های مشبک پوشیده شده راهروی مدرسه بوده و طرفین آن را شبستان تشکیل می داده است. پس از احداث صحن، کوچه نیز به صحن و راهروی مدرسه به مسجد ملحق و دوشبستان نیز به هم متصل شد. آن گاه راهروی مدرسه را بستند و در دیگری از طرف بازار برای آن باز کردند. (تصویر شماره ۲۷)

د موزه‌هاز دیرهنگام، به سبب تقدیم هدایای فراوان از سوی پادشاهان و حکمرانان، اشیاء و لوازم نفیسی در این آستان گردآوری می شد که برای حفاظت از آن موزه ای ساختند و

در آن نگهداری کردند. برای نخستین بار شاه طهماسب دستور داد تا محلی مناسب برای خزانة جدید بیابند. این موضوع در فرمان سال ۹۵۰ق عنوان گشته بود. (۱) از آثاری که امروزه در موزه نگهداری می شود می توان به دو درِ منبت کاری کهن از عصر شاه اسماعیل اول صفوی اشاره کرد که قبلاً در مدخل مسجد زنانه فعلی (در مشرق) نصب بود. (۲) هم چنین یک درِ منبت کاری دیگر که دارای دو کتیبه با تاریخ ۸۴۸ق بوده و در مسجد هولاء-کو قرار داشت، (۳) همراه پنجره ای نفیس از کاشی که از آثار عصر ناصری است و قبلاً بر فراز درِ میانی ایوان بزرگ شمالی نصب بوده است (۴) را به آن مکان منتقل کردند. از دیگر آثار نسبتاً قابل توجه موزه حضرت، غیر از قرآن ها و شمعدان ها و پرده های نقاشی، فرش های متعدد و می توان از یک جفت پرده ماهوت مشکی با گل و بوته گلابتون دوزی با اشعاری که در حاشیه آن ها مرواریددوزی شده اشاره کرد. این پرده توسط عزت الدوله همسر ناصرالدین شاه براساس این بیت اهدا شده است: یگانه گوهر تابنده عزت الدوله که با شه آمده از یک طرف چو در یتیم کارهای مرواریددوزی و گلابتون آن توسط فاطمه خاتون انجام شده است. (۵)

۱- هدایتی، همان، ۷۹.

۲- همان، ۲۶.

۳- مصطفوی، همان ۱/۵۶.

۴- مصطفوی، همان، ۱/۱۶۰.

۵- نشریه انجمن آثار ملی، ۸۷.

فصل چهارم: تولیت آستان (از ابتدا تا انقلاب اسلامی)

تولیت آستان (از ابتدا تا انقلاب اسلامی)

الف تولیت آستان از عصر سلجوقیان تا عصر صفوی (دوران شاه طهماسب)

۱ سید شرف الدین محمد بن علی

تولیت آستان (از ابتدا تا انقلاب اسلامی) از هنگامی که مقبره و آستانه ای برای عبدالعظیم حسنی علیه السلام و دو امامزاده بزرگوار دیگر ایجاد شد، برای نگهداری، بازسازی و صیانت از اموال موقوفی و نیز ارائه خدمات به زائران و دوستداران آنان، در اعصار آل بویه و سلاجقه، از میان علویان و نقیبان ری، متولیان و خادمان و کلیددارانی انتخاب می شدند. آنان از سوی همان کسانی که موقوفه ای برای آستان مقدس قرار می دادند، تعیین و به نمایندگی ایشان به این امر می پرداختند. به عبارتی دیگر، از سوی پادشاهان و امیران برای این منصب حکمی دریافت نمی داشتند، لذا به این سبب تا قبل از دوران صفویه، که رسم بر آن شد تا متولیان بقاع و اماکن متبرکه از سوی شاه احکامی را در آن خصوص دریافت دارند، ما نام های روشنی از متولیان این مکان، جز چند نفر در متون سراغ نداریم. اگرچه برخی پنداشته اند که تولیت رسمی آستان از دوران صفویه و براساس فرمان طهماسب اول است، اما باید گفت این مقام و منصب از همان عصر آل بویه و سلاجقه به طور رسمی وجود داشته و کسانی آن را در خاندان خود به طور موروثی حفظ می کرده اند.

الف تولیت آستان از عصر سلجوقیان تا عصر صفوی (دوران شاه طهماسب) ۱ سید شرف الدین محمد بن علیسید شرف الدین محمد، قدیمی ترین نامی است که از متولیان امامزاده عبدالعظیم در متون ذکر شده است. نام او در فرمان شاه طهماسب به عنوان مقام تولیت در عصر طغرل

سلجوقی آمده است. فرمانی به تاریخ ۹۶۱ هجری از سوی طهماسب برای برخی از علما جهت تعیین و تحقیق اوقاف آستان و شروط واقفان و متولی و خدام آن صادر شده است تا به این امر پردازند، تحقیق و بررسی چنین نتیجه داد که بیشتر رقبات موقوفه را سید شرف الدین، که خود از متولیان بوده وقف کرده و تولیت را به خود و اولادش اختصاص داده است. برخی دیگر از موقوفات را هم که دیگران وقف کرده اند تولیت آن را به سید مذکور یا به پسر او، سید علیشاه سپرده اند. در فرمان شاه طهماسب آمده است که مزرعه مبارک آباد غار معروف به «خیرآباد» ری را طغرل سلجوقی وقف کرده و تولیت آن را به سید شرف الدین داده است. این مزرعه همان مکان دفن این سه امامزاده و اطراف آن است که در بخش موقوفات حرم تشریح خواهد شد. بنابراین سید شرف الدین، معاصر این پادشاه سلجوقی و نیز المسترشد بالله، خلیفه عباسی بوده که در سال ۵۲۹ق از دنیا رفته است. تولد سید شرف الدین را ۵۰۴ق ذکر کرده اند. سلسله نسب او بدین گونه به عبدالله باهر فرزند امام سجاد علیه السلام می رسد، شرف الدین محمد بن علی بن محمد بن احمد بن محمد بن اسماعیل بن محمد ارقط بن عبدالله بن باهر بن سجاد علیه السلام. (۱) او ممدوح خاقانی شاعر مشهور و بدرالدین قوامی رازی از معاصران خود بوده و خاقانی در مورد او چنین سروده است: «در ستایش امام شرف الدین محمد بن مطهر علوی» این قدر و صفا که خاطر م راست از خدمت سید اجل خاست ذوالفضل محمد مطهر آن عرق محمد پیمبر دین را شرف است و شرع را فخر بل سید شرع و دین لافخر قوامی رازی که از شعرای بنام نیمه اول قرن ششم هجری است، چهار قصیده در مدح سید شرف الدین ساخته که نخستین آن در ۴۵ بیت و مطلع آن چنین است: از دست برده از همه خوبان به دلبری وز دستبرد تو شده مردان زدل بری تا آن جا که گوید: فخر زمانه تاج الاسلام صدر دهر خورشید شرع ذوالحسین اصل مهتری بوالقاسم اجل شرف الدین مرتضی کو را عنایت ازلی داد یآوری دومین قصیده او دارای ۷۶ بیت با این مطلع است: دارای آسمان و زمین کردگار ماست آن حی لایموت که جاوید پادشاست تا آن جا که: تا صاحب الزمان برسیدن به کار دین اولی ترین کس شرف الدین مرتضاست قصیده سوم با هشتاد بیت، مطلع آن چنین است: چهار دار امام ای پسر ولی سه چهار کزین دوازده یابی بهشت و جنت و نار تا آن جا که: نقیب آل محمد سلاله نبوی مجال گوهر سلجوق و فخر آل و تبار تو از نژاد امامان و پادشاهان کراست این درج و رتبت از صغار و کبار قصیده چهارم با هشتاد بیت که در آن به مدح علی علیه السلام و یازده فرزند او و نیز مدح نقیب النقبای ری شرف الدین مرتضی پرداخته است. (۲) عبدالجلیل قزوینی رازی از متکلمان شیعی قرن ششم در کتاب خویش از سید شرف الدین محمد بن علی مرتضی با اعزاز و اکرام به عنوان رئیس نقبا و سادات ری یاد می کند. (۳)

۱- قوامی رازی، دیوان، تصحیح جلال الدین محدث ارموی، ۱۹۳

۲- همان، صص ۳۹، ۴۲؛ ۷۷، ۷۳؛ ۱۲۵، ۱۴۶

۳- بنگرید: بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض، صص ۳، ۴۸، ۴۳۷.

۲ سید علی شاه

۳ امیر عنایت الله

۴ امیر خلیل الله

۲ سید علی شاهعزالدین ابوالقاسم فرزند سید شرف الدین محمد است که پس از او به تولیت آستان رسید. از او تنها نامی در مورخ ۹۶۱ ق. طهماسب موجود است.

۳ امیر عنایت اللهامیر عنایت الله متولی مزار امامزاده عالیقدر سیدعبدالعظیم در شهر ری بوده است و پیش از تولیت نیز شعر می گفت؛ این رباعی از اوست: ای دل طلب وصال جانان نکنی تا محنت هجر بر خود آسان نکنی تا پا ننهی ز ورطه عقل برون سرمنزل خویش کوی جانان نکنی (۱)

۴ امیر خلیل اللهسید شرف الدین امیر خلیل الله برادر امیر عنایت الله، پس از برادر به تولیت آستانه رسید. او که در دوران طهماسب به سال ۹۷۱ق از دنیا رفت، تولیتش در ابتدای آن عصر به فرزندش منتقل شده بود. نام او در فرمان ۹۶۱ق شاه طهماسب به عنوان تولیت سابق یاد شده است. او را پس از فوت در صحن باغ طوطی به خاک سپردند. بر سنگ مزارش چنین ثبت شده است. «مضجع شریف سید جلیل و عالم نبیل السید شرف الدین امیر خلیل الله رضوان الله علیه متولی آستانه مقدسه حضرت عبدالعظیم علیه السلام که در زمان دولت علیه و دودمان مصطفوی شاه طهماسب صفوی انارالله برهانه در سال ۹۷۱ق دعوت حق را لبیک اجابت گفتند».

۵ امیر هدایت الله**۶ نظام الدین علی شاه****۷ امیر حسام الدین ابراهیم**

۵ امیر هدایت اللهوی برادر امیر خلیل الله و امیر عنایت الله است. او از سادات و نقبای ری بود و نیز گاهی با تخلص عظیم شعر می گفت. این بیت از اوست: از سرکویش مراد نبود هوای پای گل بی گل رویش کجا باشد مرا پروای گل (۱) در زمان شاه طهماسب نام وی به عنوان تولیت دیده نمی شود. ممکن است وی در کنار برادرانش به این امر مشغول بوده است.

۶ نظام الدین علی شاهنظام الدین علی شاه فرزند امیر عنایت الله پس از وفات پدر در حدود موقوفات و وظایف او به تولیت آستان رسید. در کنار او نیز پسرعمویش امیر حسام الدین ابراهیم پس از فوت پدرش خلیل الله وظایف و موقوفات مقرره تحت نظارت پدر خود را به ارث برد. نام این دو، به عنوان وارثان تولیت از پدرانیشان در فرمان شاه طهماسب به سال ۹۶۱ آمده و مورد تأیید قرار گرفته است. (۲) نظام الدین علی شاه نیز اهل شعر و ادب بود. این مطلع از اوست: ساقی چه دهی جام ناب به دستم کاز جام می عشق بتان بی خود و مستم (۳)

۷ امیر حسام الدین ابراهیمپس از پدرش امیر خلیل الله، در محدوده وظایف مقرره پدر، تولیت آستان را در کنار پسرعمویش نظام الدین علی شاه به ارث برد.

۱- همان، ۴۴

۲- هدایتی، همان، ۴۴

۳- سام میرزا صفوی، همان، ۶۶

۸ امیر نورالله

۹ امیر مجدالدین

ب تولیت آستان از عصر صفوی (شاه طهماسب) تا عصر قاجار

۱۰ سید حسین خاتم المجتهدین

۸ امیر نورالله پس از برادرش نظام الدین علی شاه از متولیان آستان گردید. نام امیر نورالله فرزند امیر عنایت الله در تحفه سامی دیده می شود. او طبع شعر نیز داشت، اما اشعاری از او ثبت نشده است. (۱)

۹ امیر مجدالدین فرزند امیر حسام الدین ابراهیم و نوه نظام الدین علی بود که پس از پدر براساس وقفنامه زینت بیگم دختر شاه طهماسب به سال ۹۹۷ق تولیت موقوفات آستان از جمله مزرعه خوارذیل در بلوک غار ری را به ارث برد. براساس آن وقفنامه، این تولیت نسلاً بعد نسل به فرزندان منتقل خواهد شد. (۲)

ب تولیت آستان از عصر صفوی (شاه طهماسب) تا عصر قاجار ۱۰ سید حسین خاتم المجتهدین خاندان و نوادگان خاتم المجتهدین میر سید حسین ملقب به خاتم المجتهدین، از دیگر خاندان هایی هستند که تولیت آستان از عصر صفوی تا پایان قاجار و نیز پهلوی به توارث در اختیار آنان قرار داشته است. او از این طریق به امام صادق علیه السلام نسب می رساند: «سید حسین بن ابوالحسن بن الحسین بن جعفر المکی بن الحسین بن علی بن عبدالله بن مفضل بن احمد بن جعفر بن محفوظ بن حسین بن عدنان بن جعفر بن محمد بن حسین بن علی الخارص بن محمد الدیباچ بن جعفر بن محمد الصادق علیه السلام». (۳) میر سید حسین که از علمای بزرگ جبل عامل و نوه دختری شیخ عبدالعال کرکی

۱- همان، ص ۴۲

۲- هدایتی، همان، ص ۴۴

۳- بنگرید: سید شهاب الدین مرعشی نجفی، شجرات آل رسول الله .

بود در زمان شاه اسماعیل صفوی به منظور زیارت امام رضا علیه السلام به ایران آمد و مورد لطف و اکرام شاه اسماعیل قرار گرفت. میرسیدحسین که در این هنگام بر اثر تمایل شاه صفوی در ایران ساکن شد، در عصر شاه طهماسب، پس از ازدواج با دختر محقق کرکی از علمای شیعه عصر صفوی مسؤولیت هایی را در دستگاه حکومتی از جمله امور شرعی اردوی شاه طهماسب برعهده گرفت. پس از چندی شاه او را به تولیت آستان عبدالعظیم، حضرت معصومه و نیز احمد بن موسی شاه چراغ و امامزاده حسین در قزوین منصوب کرد. (۱) او مدتی را در قزوین ساکن شد و سپس با سمت شیخ الاسلامی به اردبیل رفت. (۲) میرسیدحسین از علمای اهل فضل و مورد اعتماد قاطبه علمای ایران و شاهان وقت صفوی بود، به گونه ای که او را پس از فوت محقق کرکی به عنوان جانشین وی می دانستند. وی تألیفات متعددی نیز داشت که نام آن ها در منابع مضبوط است. (۳) میرسیدحسین در سال ۱۰۰۲ هجری در اردبیل از دنیا رفت به هنگام فوت، شاه عباس بر جنازه او نماز خواند و جنازه او نیز به عتبات منتقل شد. از ازدواج او با دختر محقق کرکی پنج فرزند پسر و یک دختر باقی ماند. چهار فرزند پس از او هر یک مناصب پدر را به ارث بردند: ۱ میرزا حبیب الله متولی آستان حضرت عبدالعظیم شد؛ ۲ میرسید محمد به قضاوت اردو و لشکریان گماشته شد که نوه اش میرزا ابراهیم به تولیت آستانه عبدالعظیم رسید؛ ۳ شیخ میرزا عبدالعال که از طرف شاه طهماسب شیخ الاسلام قزوین شد؛ ۴ میرسیداحمد به تولیت مزار شیخ صفی الدین اردبیلی رسید. (۴)

۱- مدرسی، ریحانه الادب فی تراجم المعروفین بالکنیه او اللقب، ج ۲، ص ۴۴؛ عطاردی، همان، ص ۳۲۲

۲- هدایتی، همان، صص ۴۱۴۰

۳- هدایتی، همان جا.

۴- اسکندریبیک منشی ترکمان، عالم آرای عباسی، ص ۱۴۵؛ مدرسی، همان، ج ۳، ص ۴۴۹

۱۱ میرزا حبیب الله

۱۲ میرزا ابراهیم شیخ الاسلام

۱۳ میرزا محمد علی الحسینی

فرزندان و نوادگان و اعقاب میرسیدحسین از قرن دهم تا اواخر قرن چهاردهم هجری هم چنان پی در پی متولی و سرپرست آستان عبدالعظیم حسنی بوده اند. تولیت آستان حدود ۴۵۰ سال در این خاندان تا قبل از انقلاب قرار داشت که آخرین آن ها محمد علی هدایتی بود.

۱۱ میرزا حبیب اللهوی فرزند ارشد میرسیدحسین خاتم المجتهدین بود که از طرف شاه عباس پس از مرگ پدر به تولیت آستان رسید. برادر او میر سید محمد که فرزند دوم بود، به تصدی امور شرعیه اردوی شاهانه منصوب و فرزندان او هریک متولی امامزاده ای شدند، از جمله میرسید مرتضی تولیت مزار شاه نعمت الله ولی در ماهان، میرزا آقایی که فرزندان دختری اش تولیت شاه چراغ را تا عصر پهلوی برعهده داشتند و دیگری میرزا نظام الدین علی است که فرزندش میرزا ابراهیم متولی بقعه حضرت عبدالعظیم گشت. (۱)

۱۲ میرزا ابراهیم شیخ الاسلام و نوه میرسیدحسین، خاتم المجتهدی و فرزند نظام الدین علی بن میر سیدمحمد بود و پس از عمویش به تولیت آستانه رسید. وی تولیت را در فرزندانش به ارث گذاشت.

۱۳ میرزا محمد علی الحسینیمیرزا محمد علی ملقب به صدرالممالک فرزند محمد حسین عضدالممالک بن بهاءالدین بن کمال الدین بن عبدالعال بن میرسید حسین خاتم المجتهدین، (۲) از نوادگان آن مرحوم از نسل شیخ عبدالعال، از دیگر متولیان آستان در عصر نادری بود. پدرش

۱- هدایتی، همان، ص ۳۷

۲- هدایتی، همان، ص ۳۸

ج تولیت آستان از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی

۱۴ میرسید علی الحسینی

۱۵ میرزا ابوالحسن متولی باشی

عضدالملک ریاست و صدارت دیوانخانه عدلیه وقت در عصر شاه عباس را برعهده داشت. در فرمان شاه عباس به سال ۱۰۳۳ق به صدارت وی اشاره شده است. در دو فرمان دیگر از شاه طهماسب دوم به سال ۱۱۴۰ و ۱۱۴۳ق این تولیت ابقاء شده است. اشرف افغان نیز پس از فتح اصفهان و سقوط صفویه براساس فرمانی به تولیت او صحه گذاشت. (۱)

ج تولیت آستان از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی ۱۴ میرسید علی الحسینی میرسیدعلی فرزند عبدالخالق بن میرزا نظام الدین علی نواده میرسیدحسین خاتم المجتهدین، متولی آستانه در عصر قاجار بود. بر اساس وقفنامه میرزا شفیع صدراعظم به سال ۱۲۲۲ق تولیت بلوک غار به او و فرزندانش نیز واگذار شده است. او را پس از فوت به نجف اشرف منتقل ساختند و در مقبره خانوادگی معروف به مقبره شاه عبدالعظیمی ها در وادی السلام به خاک سپردند.

۱۵ میرزا ابوالحسن متولی باشی براساس وقف نامه ای از سوی امیر سلیمان خان قاجار به تاریخ ذی قعدة ۱۲۷۴ق موقوفات ذکر شده از جمله قنات مقصودآباد به میرزا ابوالحسن فرزند میرزا سید علی واگذار شده که نسل در نسل به اعقاب او می رسد. (۲) وی هم زمان در کنار پدر به این مسئولیت گماشته شد. فرمانی دیگر از ناصرالدین شاه به تاریخ ۱۲۷۹ق در خصوص تولیت وی در موزه آستان وجود دارد.

۱- همان، ص ۳۶

۲- همان جا.

۱۶ میرزا سید علی (میرزابزرگ)**۱۷ ابوالحسن آقامیر (متولی باشی)**

۱۶ میرزا سید علی (میرزابزرگ) وی فرزند ابوالحسن متولی باشی است. او پس از پدر به تولیت آستان رسید. پس از فوت او را در مقبره شاه عبدالعظیمی ها در نجف به خاک سپردند. بر سنگ مزارش می خوانیم: «قد ارتحل من دار الفناء الی دارالبقاء السید الجلیل و المجر النبیل المتولی لبقعه حضرت عبدالعظیم علیه السلام میرسید علی الحسینی طاب ثراه عام ۱۲۷۱ق». (۱) به تولیت او در عصر قاجار براساس فرمانی از سوی محمدشاه به سال ۱۲۶۰ق اشاره شده است. این فرمان درخصوص واگذاری زرگنده به سفارت روس است. (۲)

۱۷ ابوالحسن آقامیر (متولی باشی) وی فرزند میرزا سید علی است که با ۹ واسطه به میرسید حسین خاتم المجتهدین سرسلسله این خاندان می رسد، بدین طریق: «ابوالحسن بن میرزاسید علی بن ابوالحسن ابن میرزا سید علی بن میرزا عبدالخالق بن میرزا نظام الدین بن میرزا مجدالدین بن میرزا ابراهیم بن نظام الدین علی بن سید محمد بن میرحسین خاتم المجتهدین». (۳) مرقد او در گوشه جنوب غربی صحن امامزاده حمزه است. بر مزارش چنین نگاشته اند: «هذا المرقد و مضجع روحانی مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان جایگاه سلاله دودمان مصطفوی و سلسله مرتضوی سلاله الاعاظم و الاقافم مرحوم مغفور جناب آقامیرزا ابوالحسن مشهور به آقامیر متولی سرکار فیض آثار حضرت عبدالعظیم علیه آلاف التحیه و التسلیم خلف مرحمت و غفران پناه آقامیرزا سید علی متولی باشی طاب ثراهما و جعل الجنة مأواهما و حشرهما الله مع اجدادهما الطیبین الطاهرین».

۱- هدایتی، همان، ص ۳۶

۲- همان جا.

۳- هدایتی، همان، به نقل از شجرات آل رسول الله، سید شهاب الدین نجفی مرعشی.

در عصر قاجار در آستانه مسئولیت ها و مناصب متعددی پدید آمد که مسؤولان آن عبارت بودند از: ۱ میرزا اسماعیل خان امین الملکخازن مهر مقدس ۲ امیرزاده حسینقلی خانناظم التولیه و نایب الحکومه ۳ آقا سید حسنفرشاباشی ۴ حاجی میرزا عبدالکریمصور الحفاظ ۵ میرزا عیسیناظر ۶ میرزا حبیب الله کلیددار ۷ میرزا عبدالحسنسرکشیک ۸ میرزاباقرسرکشیک ۹ میرزا بزرگفرش ضریح مطهر ۱۰ میرزا کاظممستوفی ۱۱ میرزا ولیمنشی باشی ۱۲ حاجی آقا محمدتحویلدار نقد و جنس ۱۳ میرزا حسینسرشته دار ۱۴ خدامبیست و پنج نفر ۱۵ قراءبیست نفر ۱۶ گلاب دارپانزده نفر ۱۷ مؤذن و چراغچیانزده نفر (۱) ۱۸ جناب مخبرالملکرتیس کل (۲)

۱- اعتمادالسلطنه، المآثر و الآثار، ج ۱، ص ۳۹۲

۲- همان، ج ۱، ص ۴۰۵

۱۸ میرزا هدایت الله

۱۹ سید احمد هدایتی

۲۰ محمدعلی هدایتی

در عصر پهلوی اول و دوم، سه تن از خاندان میر سیدحسین خاتم المجتهدین تولیت آستان را یکی پس از دیگری بر عهده گرفتند.

۱۸ میرزا هدایت اللهی فرزند ابوالحسن آقامیر بود که پس از پدر در عصر پهلوی اول تولیت آستانه را برعهده گرفت. اسناد و مدارک و وقفنامه های خاندان میرسید حسین مجتهد در اختیار او بود که آن ها را به فرزندش احمد منتقل ساخت.

۱۹ سید احمد هدایتی فرزند میرزا هدایت الله بود که نام خانوادگی هدایتی را برای خود انتخاب کرد. او پس از پدر در عصر پهلوی دوم به تولیت آستانه رسید.

۲۰ محمدعلی هدایتی محمدعلی فرزند سید احمد، آخرین متولی بازمانده از خاندان میر سیدحسین خاتم المجتهدین بود. او در اواخر عصر پهلوی دوم پس از فوت پدر، منصب تولیت را برعهده گرفت. اسناد و مدارکی که از آن خاندان نزد پدرش مرحوم احمد هدایتی بود و به او سپرده شد، همه آنها با اهتمام وی تحت مجموعه ای باعنوان «آستانه ری» به چاپ رسید که یکی از منابع مهم نوشتار حاضر است. در ۱۳۴۶ش دولت کلیه متولیان و متصدیان بقاع متبرکه و تعدادی از مساجد معروف ایران را که تولیت آن ها در دست خاندان های کهن به طور موروثی بود از کار برکنار کرد. در این هنگام تولیت حضرت عبدالعظیم نیز به همان وضعیت دچار شد. از آن هنگام تا ظهور انقلاب اسلامی اداره اوقاف رسماً آستان را در اختیار گرفت و کارگزاران سابق را برکنار کرد.

سلسله نسب ميرسيد حسين خاتم المجتهدين

سلسله نسب ميرسيد حسين خاتم المجتهدين (توليت آستان در عصر صفوى) امام جعفر صادق محمد الديباج على الخارص
حسين محمد الحور جعفر عدنان حسين محفوظ جعفر احمد مفضل عبدالله على حسين جعفر المكي حسين حسن مير حسين
خاتم المجتهدين

میر حسین خاتم المجتہدین ۱ میرزا حبیب اللہ ۲ سیّد محمّد ۱ میر سیّد مرتضیٰ ۲ میرزا آقایی ۳ نظام الدین علی میرزا ابراہیم
مجد الدین نظام الدین عبدالخالق میر سید علی حسینی ابوالحسن متولی باشی سید علی (میرزا بزرگ) ابوالحسن اقا میر ہدایت
اللہ احمد ہدایتی محمّد علی ہدایتی ۳ شیخ عبدالعال کمال الدین بہاء الدین محمّد حسین عضد الممالک محمّد علی
صدر الممالک ۴ میر سیّد احمد

د تولیت آستان پس از انقلاب اسلامی

د تولیت آستان پس از انقلاب اسلامی از پیروزی انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی قدس سره برای اداره آستان تصمیم گرفتند مدیریت آن را به هیأت امنایی بسپارند و این هیأت تا تعیین تولیت جدید، مسؤولیت اداره آستان را بر عهده گیرد. به گفته حجه الاسلام والمسلمین غیوری، که در آن هنگام نماینده حضرت امام قدس سره در شهر ری بود، بر اساس فرمایش و خواست معظم له، چند نفر از معتبرین و معتمدین محلی از جمله حاج قنبر کریمی، حجه الاسلام والمسلمین رفیعی (امام جمعه ری که هنوز منصوب نشده بود) و حاج حسن پورمختاری به عنوان هیأت امناء و نیز آقای شیخ احمد مولایی که تولیت آستانه حضرت معصومه را بر عهده داشت، به عنوان تولیت آستان عبدالعظیم حسنی علیه السلام به امام پیشنهاد شد. حضرت امام قدس سره نیز در مورخ ۵/۱/۵۸، طی نامه ای خطاب به آقای مولایی، چنین فرمودند: باسمه تعالی «جناب حجه الاسلام آقای شیخ احمد مولایی دامت افاضاته، لازم است جنابعالی برای تنظیم امور آستانه مقدسه حضرت عبدالعظیم علیه السلام و بقاع متبرکه همجوار بدانجا بروید و با همکاری مشورت آقایانی که خودتان صلاح می دانید، هیأتی را به عنوان سرپرستی آنجا به طور موقت انتخاب و تعیین نمایید تا تکلیف قطعی انشاء الله بعدا معلوم شود.» روح الله الموسوی الخمینی ۵/۱/۵۸ اگر چه در این حکم به صراحت، به عنوان تولیت برای ایشان اشاره ای نشده است اما وی به عنوان مدیریت موقت کار خود را بلافاصله با تشکیل هیأت امنایی متشکل از آقایان سیدعلی غیوری، حاج حسن پورمختاری، حاج قنبر کریمی، باقر رفیعی و نیز محمدعلی هدایتی که قبل از انقلاب تولیت آستان را بر عهده داشت آغاز کرد. جلسات هفتگی هیأت امناء برای اداره آستان به طور مرتب تشکیل می شد. دوران مدیریت آقای

مولایی از سال ۵۸ تا ۶۸ ادامه یافت. در این دوران اقدامات زیر انجام شد:

۱ احداث قرض الحسنه برای رفع نیازمندی های نیازمندان، صندوق قرض الحسنه ای به همت آقای غیوری از هیأت امناء و نیز امام جمعه شهر ری در ۱۳۶۱ش تأسیس شد. اگر چه سرمایه این قرض الحسنه چندان چشمگیر نبود اما با پرداخت وام هایی نیازمندان را برطرف می کرد.

۲ احداث درمانگاه عمومی برای ارائه خدمات پزشکی به کارکنان آستان و نیز زائران، یک درمانگاه کوچک عمومی در جوار حرم حضرت عبدالعظیم در سال ۱۳۶۱ش تأسیس شد. این درمانگاه فاقد امکانات پیشرفته و تخصصی بود. چنانکه در فصل بعدی اشاره خواهیم کرد، به هنگام اجرای طرح توسعه آستان در دوران تولیت جناب آقای محمدی ری شهری، این درمانگاه به محلّ بزرگتری واقع در نزدیکی چشمه علی انتقال یافت. و در سال ۱۳۶۹ بخش های تخصصی آن آغاز به کار کرد. در داخل مجموعه آستان نیز یک دارالشفای جدید ساخته شد.

۳ برداشتن دیوار صحن باغ طوطیدیواری که در سمت جنوب صحن باغ طوطی قرار داشت برای توسعه فضای تردد زائران برداشته شد.

۴ حوزه علمیه حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام پس از تخریب آرامگاه رضاشاه در جنوب غربی آستان که پس از پیروزی انقلاب اسلامی توسط آقای خلخالی انجام شد، حوزه علمیه ای برای تربیت و تعلیم طلاب در سال ۱۳۶۱ ساخته شد. برنامه های آموزش آن بر اساس برنامه های حوزه علمیه قم تنظیم گشته و صدها طلبه در آن به تحصیل پرداختند. این حوزه که هم اکنون نیز پابرجاست، ۷۰ حجره برای اسکان طلاب و یک کتابخانه تخصصی به مساحت ۳۵۰ متر دارد. و تحت سرپرستی حجه الاسلام والمسلمین کربوبی کار خود را آغاز کرد. (تصویر شماره ۲۸ و ۲۹)

پایان تولیت آقای مولاییز آنجا که در طی ده سال، از یک طرف اقدامات قابل توجهی در مدیریت آستان و بر اساس انتظاراتی که از این پایگاه معنوی و عبادی می رفت انجام نشده بود و از طرف دیگر نیز گزارش های متعددی در خصوص نابسامانی اوضاع شهر ری و آستان به دفتر مقام معظم رهبری ارسال گردیده بود، لذا از سوی ایشان هیأتی برای بازرسی از وضعیت آستان در سال ۱۳۶۸ ش اعزام شد. گزارش آن هیأت حکایت از وضعیت نابسامان آستان داشت و وجود ناهنجاری های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، به یغما رفتن موقوفات و سوء استفاده های فراوان از آن به دلیل سیاست های رژیم گذشته و عدم برخورد قاطع و مناسب با آن پس از انقلاب و نبودن یک برنامه منسجم برای اعاده حقوق آستان و سایر مسائلی که ذکر آنها در اینجا ضروری به نظر نمی رسد مورد تأیید بازرسان رهبری قرار گرفت؛ لذا در نتیجه گزارش آنان، مقام معظم رهبری ضرورت تغییر مدیریت آستان و نصب تولیت جدیدی برای اصلاح امور را احساس کرده و طی حکمی در مورّخه ۲۰/۱/۶۹ آقای محمّدی ری شهری را به تولیت آستان برگزیدند.

فصل پنجم: آستان مقدس حضرت عبدالعظیم علیه السلام در عصر حاضر

اشاره

فصل پنجم: آستان مقدس حضرت عبدالعظیم علیه السلام در عصر حاضر

آستان در دوران تولیت آقای محمد محمدی ری شهری

آستان در دوران تولیت آقای محمد محمدی ری شهریاز آن جا که اداره و مدیریت آستان به سبب اهمیت فراوان آن و نیز افزایش تعداد زائران و علاقه مندان، پس از انقلاب اسلامی از حساسیت ویژه ای برخوردار بود و توسعه و مدیریت آن بر اساس اهداف مبارک انقلاب اسلامی صورت نمی پذیرفت، بر اساس آنچه اشاره کردیم، با توجه به نتیجه بررسی های به عمل آمده از سوی دفتر مقام معظم رهبری پیرامون گزارش های واصله، برای این مسئولیت خطیر، یکی از رجال برجسته حوزه که علاوه بر سابقه مبارزاتی، سال ها پس از انقلاب در مسئولیت های حساس و سنگین انجام وظیفه کرده و تجربه و سابقه مدیریتی، علاوه بر علم و اجتهاد او روشن بود، به تولیت آستان برگزیده شد. متن حکم مقام معظم رهبری خطاب به آقای محمدی ری شهری به این شرح است: بسم الله الرحمن الرحيم جناب حجه الاسلام والمسلمين آقای محمدی ری شهری دامت افاضاته جنابعالی را به سمت تولیت آستان مقدس حضرت عبدالعظیم الحسنی و بقاع متبرکه و وابسته به آن منصوب می کنم. لازم است با دقت و جدیت به مراقبت و حراست از موقوفات و اموال و عایدات این آستان اقدام کرده و آنها را در عمران و نگهداری این بارگاه مبارک و نیز

احداث ابنیه لازم و انجام خدمات برای زائران و مجاوران و مردم شهر ری و نشر و گسترش معارف اهل بیت علیهم السلام، در خدمت به محرومین و مستضعفین به کار گرفته و از هر گونه سوء استفاده ای ممانعت فرمایید. با تشکر از خدمات جناب حجه الاسلام والمسلمین آقای مولایی، توفیق جنابعالی را از خدای متعال خواستارم. سیدعلی خامنه ای ۳۰/۱/۶۹

تولیت جدید بلافاصله کار خود را در آن سال آغاز کرد. او که خود از اهالی شهر ری و در آن زاویه مقدسه دیده به جهان گشوده بود، بیش از هر کس دیگری از موقعیت سیاسی، اجتماعی و مذهبی این شهر و نیز وضعیت آستان آگاهی داشت به ویژه آن که به طور مقدماتی تحقیقات گسترده ای را پیرامون وضعیت موجود آستان انجام داده و وضعیت آن را بسیار تأسف بار دیده بود، علاوه بر آن در حکم تولیت ایشان بر امر مراقبت و حراست از موقوفات و اموال و نیز عمران و آبادانی آستان و نشر معارف اهل بیت و نهایتاً جلوگیری از سوء استفاده ها تأکید شده بود و تولیت جدید باید تلاش خود را مصروف آن می ساخت. از یک طرف عدم وجود امکانات مادی برای ایجاد تحولات مورد نظر و متناسب با نظرات مقام معظم رهبری و از طرف دیگری وجود مقابر و ابنیه نامناسب و ناهمگون با شأن و منزلت آستان، که بعضاً با هدف سودجویی مادی ایجاد شده و در برخی از آنها نیز حتی اعمال خلاف اخلاق نیز انجام می شد از دیگر مشکلاتی بود که فراروی تولیت قرار داشت. ایشان نیز نخستین مسؤولیت خطیر خود را توسعه حرم و بازسازی آن با طرح ها و برنامه های منظم دید، توسعه ای که از یک سو با اهداف و ارزش های انقلاب متناسب و از سوی دیگر با رشد روزافزون زائران و علاقه مندان آن آستان همگام بود و علاوه بر آن، جلوه ای بارز از معماری اسلامی را با بهره گیری از تکنولوژی جدید در شأن و جایگاه آن امامزاده مکرم به نمایش می گذارد.

با عنایت به شرایط فوق‌الاشاره و پس از مطالعات اولیه، اولیت‌ها چنین مشخص شد: ۱ ایجاد ساختاری نوین برای تشکیلات اداری آستان. ۲ فراهم ساختن راه کارهای قانونی، حقوقی و اجرایی برای انجام تحولات. ۳ ایجاد ارتباط با دستگاه‌های مسؤول و انتقال شرایط نامطلوب موجود به مسؤولان عالی‌رتبه نظام و دستگاه‌های مربوطه برای بهره‌گیری از مساعدت‌ها و همکاری‌های آنان. ۴ به‌کارگیری مشاوران مجرب و خبره با هدف تهیه طرحی مناسب و جامع با توجه به نیازهای منطقه و سابقه فرهنگی و تاریخی آن. ۵ اجرای طرح مذهبی و ملی توسعه آستان مقدس.

اجرای طرح عظیم ملی و مذهبی توسعه آستان

اشاره

اجرای طرح عظیم ملی و مذهبی توسعه آستان برای اجرای طرح توسعه و بازسازی آستان، در گام اول طراحی های مورد نظر از سوی دفاتر فنی آستان و سایر مراکز به این شرح انجام شد: مطالعات و طراحی مقدماتی اطراف حرم های مطهر توسط دفتر فنی آستان و دفتر فنی شهرداری منطقه شهر ری. به تصویب رسانیدن حوزه کاربری و توسعه آستان به شعاع دو بیست متر توسط کمیسیون ماده پنج شهرستان تهران. ارائه طرح توسعه مجموعه و تصویب آن طرح ها از سوی شرکت های مهندسی همکار. نارسایی ها و مشکلات فراوانی وجود داشت که باید برای انجام هر چه بهتر توسعه برطرف می شد: ۱ عدم توسعه شبکه پیاده روها، سواره رو، امکانات حمل و نقل. ۲ فقدان مراکز مناسب فرهنگی، هنری، آموزشی متناسب با نیازهای مردم شهر و زائران. ۳ نبودن خدمات شهری مناسب از قبیل پارکینگ، زائرسرا، فضاهای تفریحی و... ۴ فرسودگی بافت مسکونی اطراف حرم.

۱ برنامه ها و اهداف طرح توسعه

اشاره

۵ عدم تطابق مجموعه حرم و بافت اطراف آن با توسعه نامتعادل شهری که نزدیک به نیم میلیون جمعیت را در خود جا می داد. برای اجرای هر چه بهتر برنامه توسعه، تولید آستان به ایجاد یک سازمان و تشکیلات کارآمد و قوی پرداخت و اساسنامه ای بر اساس ضوابط و قوانین موجود تنظیم و به ثبت رسانید که پس از چندی نیز در آن بازنگری شد. در فصل بعد عملکرد آنها را تشریح خواهیم ساخت.

۱ برنامه ها و اهداف طرح توسعه (۱) اهداف طرح توسعه را می توان به اجمال در موارد زیر تشریح ساخت. ۱ احیا و باز آفرینی جایگاه حرم مطهر به عنوان مرکز و پایگاه معنوی و فرهنگی که در طول دوران رژیم گذشته از دست رفته بود. ۲ ایجاد یک قطب و مرکز علمی، دانشگاهی، با تأسیس دانشکده علوم حدیث و سپس توسعه آن به عنوان دانشگاه حدیث و پرورش محدثان و محققان در امر حدیث در جوار مرقد محدث عظیم الشان حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام محقق شود. ۳ توسعه فرهنگ اسلامی و نشر معارف تشیع با احداث حوزه های علمیه و مجتمع های آموزشی. ۴ ارتقای فرهنگ عمومی شهری و جنوب تهران، از طریق احداث مرکز فرهنگی جوانان، کتابخانه، موزه و مرکز نجوم و ... ۵ ارائه بهتر خدمات رفاهی و پزشکی به زائران حرم مطهر با توسعه درمانگاه و احداث دارالشفاء، ایجاد زائرسرا و مهمان سرا و ... ۶ ساماندهی و بهبود اوضاع اقتصادی و تجاری و افزایش سطح معیشتی ساکنان

۱- کلیه اطلاعات و آمارها و ارقام ارائه شده در این فصل عمدتاً از گزارش های ماهانه و سالانه معاونت عمرانی و نیز گزارش ده ساله معاونت اقتصادی آستان اقتباس شده است.

منطقه و اشتغال زایی و محرومیت زدایی از منطقه به واسطه احداث بازار، میهمان سرا، بیمارستان و ایجاد طرح تعاون با مؤمنین... ۷ ایجاد تغییر بهینه در بافت شهری و معماری در چارچوب پروژه شهر سالم. در طرح اصلی و اولیه توسعه در سال ۱۳۶۹ حدود ۱۲۰ هزار متر مربع زیر بنا، در زمینی به وسعت سی هزار متر مربع پیش بینی شد که در برنامه نوسازی و بازسازی قرار گرفت. شایان گفتن است مجموعه قبلی آستان تنها مساحتی حدود چهار هزار متر مربع را در بر می گرفت. بر اساس این طرح، از گنبد مطهر تا شعاع ۲۵۰ متر از هر طرف این فضا افزایش و توسعه می یافت و ابنیه های متعددی شامل مراکز رفاهی، خدماتی، بهداشتی، فرهنگی، تجاری، ورزشی و فضای سبز ایجاد می شد. (تصویر شماره ۲۲) برای اجرای این پروژه عظیم بدیهی بود نذورات، موقوفات و سایر درآمدهای آستان به هیچ وجه پاسخگوی هزینه های مورد نیاز نبود؛ لذا طی مدّت اجرای طرح، با تلاش های معاونت اقتصادی آستان نسبت به استقراض در چندین مرحله و تحت عناوین مختلف از جمله وام قرض الحسنه، اوراق مشارکت شهر سالم و نیز فعالیت های اقتصادی از طریق جلب حمایت دولت و کسب موافقت ریاست محترم جمهوری وقت اقداماتی انجام شد. البته شایان ذکر است که آستان در هنگام تولیت جدید از هیچ گونه بودجه دولتی و در آمد قابل توجهی که بتواند در اجرای طرح وسیع و گسترده حرم مطهر نقش اساسی ایفا کند برخوردار نبود. در یکی از بازدیدهایی که ریاست محترم جمهور وقت جناب آقای هاشمی رفسنجانی از طرح توسعه داشت، ضمن ستودن همّت بلند تولیت آستان، که با دست خالی کاری به این بزرگی را در خصوص حرم حضرت عبدالعظیم شروع کردند گفت: «شروع چنین طرح عظیمی با نداشتن بودجه ای مطمئن، همّت بسیار جدّی می خواهد که این همّت قابل ستایش است.» این طرح و توسعه با هفده پروژه اصلی و چندین پروژه فرعی در مجموعه و خارج آن در محورهای زیر از ابتدای سال ۱۳۷۲ به اجرا درآمد.

الف: پروژه های اصلی

الف: پروژه های اصلی ۱ بازسازی و توسعه حوزه علمیه برهان. ۲ ایجاد دارالضیافه در ضلع شرقی صحن امامزاده طاهر برای پذیرایی از شخصیت ها و اقشار مختلف زائران. ۳ تجهیز و توسعه کتابخانه آستان و احداث مکان جدیدی که گنجایش صد هزار جلد کتاب داشته و به کلیه وسایل مدرن و پیشرفته اطلاع رسانی، مجهز باشد. ۴ احداث دارالشفای کوثر در داخل حرم و مجهز به کلیه تجهیزات و تکنولوژی های پیشرفته پزشکی. ۵ ایجاد صحن بزرگی (صحن مصلی) در قسمت شرقی حرم، که صحن قبلی آستان (صحن باغچه علیجان) به وسیله زیرگذر به آن ارتباط یابد. ۶ احداث صحن جدیدی در جنوب حرم امامزاده حمزه علیه السلام. ۷ صحن امامزاده طاهر در قسمت شمالی مجموعه. ۸ ایجاد مصلاهی به مساحت هفت هزار متر مربع در صحن جنوبی حرم امامزاده حمزه علیه السلام، همراه با صحن و امکانات جانبی آن. ۹ احداث دارالتولیه در ضلع غربی صحن امامزاده حمزه علیه السلام. ۱۰ احداث دانشکده علوم حدیث برای تدریس دروس حدیث و ایجاد کتابخانه تخصصی و مرکز نجوم و سایر امکانات آموزشی در آن. ۱۱ احداث سالن اجتماعات، همایش و کنفرانس ها. ۱۲ ایجاد مرکز فرهنگی جوانان. ۱۳ ساخت چندین شبستان و رواق و الحاق آنها به شبستان های قبلی برای گنجایش بیشتر زائران. از جمله رواق بین الحرمین، امامزاده طاهر علیه السلام، و امامزاده حمزه علیه السلام. ۱۴ احداث بست های جنوبی و شمالی. ۱۵ ساختمان جدید موزه آستان.

ب: پروژه های فرعی

ج: پروژه های خارج از شهری

۱۶ ایجاد تخت گاه های شمالی و جنوبی. ۱۷ احداث بازار جدید.

ب: پروژه های فرعی ۱ احداث حسینیه در امتداد دارالضیافه که دارای صحن بزرگ و متصل به شبستان بین الحرمین باشد. ۲ توسعه درمانگاه حضرت عبدالعظیم و ایجاد درمانگاه تخصصی آن شامل بخش های قلب و عروق، گوش و حلق و بینی، زنان، چشم پزشکی، جراحی عمومی، پوست، داخلی، دندان پزشکی، رادیولوژی، آزمایشگاه، داروخانه، تزریقات و پانسمان، واکسیناسیون و تنظیم خانواده. ۳ احداث وضوخانه ها و سقاخانه های متعدد با گنجایش قابل توجه. ۴ سیستم تأسیسات و موتورخانه مرکزی. ۵ احداث خیابان ۲۰ متری در گرداگرد حرم مطهر که از چهار جهت جغرافیایی بتوان از طریق بلوارهایی به سهولت به حرم راه یافت. در اینجا ابتدا یک نگرش کلی به طرح توسعه داشته و سپس آن را در سه محور مراکز زیارتی، علمی و خدماتی تشریح خواهیم کرد. ۶ احداث قرض الحسنه. ۷ احداث زائرسرا.

ج: پروژه های خارج از شهری ۱ مؤسسه فرهنگی دار الحدیث در قم. ۲ احداث دانشکده و پژوهشکده حدیث در قم. ۳ زائرسرای حضرت عبدالعظیم در مشهد. ۴ مجتمع تفریحی، فرهنگی کوثر در روته فشم.

۲ نگاهی کلی و مختصر به مراحل اجرایی طرح توسعه از ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰ش

۲ نگاهی کلی و مختصر به مراحل اجرایی طرح توسعه از ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰ش عملیات اجرایی پروژه احداث ابنیه ها و توسعه اماکن مجموعه آستان، در اوائل سال ۱۳۷۲ش، یعنی پس از تصویب نقشه های قطعی مربوط به موقعیت پروژه ها از سوی معاونت عمرانی و با حمایت معاونت اقتصادی آستان آغاز شد. برای انجام عملیات اجرایی، نخستین گام، آزادسازی زمین مورد نیاز بود که در آن قبور، دیوارها و اتاقک های مقابر قرار داشت و هر یک دارای صاحبان و وارثانی بودند. دیوارها و ساختمان های مقابر با کسب رضایت صاحبان و پرداخت مبالغی، ضمن رعایت موازین شرعی، تسطیح گردید، که البته به مرور زمان، خود دچار تخریب و ویرانی شده بود. بخش عظیمی از زیربنای طرح را نیز خانه ها و مغازه ها اشغال کرده بودند، که ضمن مذاکرات متعدد با صاحبان و با متصرفان آنها، بدون نیاز به استفاده از اهرم های قانونی و به مرور زمان با رضایت آنان چهل هزار متر مربع از املاک محدوده خریداری و تخریب و تحویل معاونت عمرانی آستان شد. برای اجرای این آماده سازی بالغ بر پانزده میلیارد ریال هزینه گشت. (تصویر شماره ۳۲ و ۳۳) در این مجموعه، مراحل اجرایی شش پروژه به مدت حدود سه سال خاک برداری و تسطیح شد، شامل: ۱ رواق های جدید. ۲ دارالتولیه. ۳ مصلاهی بزرگ ری. ۴ تخت گاه جنوبی. ۵ صحن مصلی. ۶ مرکز فرهنگی جوانان. علاوه بر این، حدود ۷۳ هزار متر مربع برای ایجاد گذرگاه های جنوبی و شرقی جهت دسترسی بهتر زائران و مجاوران به حرم مطهر نیز آزاد شد. مراحل اجرایی این پروژه ها اندکی با کندی روبه رو بود و مشکلات متعددی

فراروی مسئولان و کارشناسان قرار داشت که لزوم ایجاد تغییرات و تحولات اساسی در شیوه اداری طرح توسعه را مشهود می ساخت. بنابراین به دنبال انتصاب معاونت جدید عمرانی آستان در اردیبهشت ۱۳۷۲، در نحوه مدیریت پروژه تحولات اساسی پدید آمد. این معاونت به تشکیل واحد های مختلفی نظیر دفتر امور معماری، سازه، نظارت، قراردادها، کنترل پروژه، تأسیسات و... اقدام و با جذب سی نفر از نیروهای متخصص و متعهد، فعالیت های عمده خود را در چهار زمینه زیر آغاز کرد. ۱ - هدایت فعالیت های مختلف طرح توسعه مطابق برنامه ریزی های انجام شده. ۲ کنترل فنی نقشه های سازه، معماری تأسیسات (فاز دو). ۳ دستگاه نظارتی. ۴ فعالیت های امانی. در گام بعدی، پیمان کاران و سنتی کاران دیگر برای شرکت در امور طرح توسعه دعوت شدند. علاوه بر آن یک مرکز کامپیوتری با امکانات مورد نیاز و پیشرفته برای پشتیبانی اجرایی و اطلاعاتی پروژه ها و تنظیم و کنترل سیستم های مالی و پرداختی تأسیس شد. گروه هایی از کارشناسان تحت نظارت معاونت عمرانی به کار گرفته شدند. بر این اساس و تلاش مجریان، ضمن برطرف شدن مشکلات و معضلات، روند احداث پروژه ها با سرعت بیشتر دنبال شد. تا پایان سال ۱۳۷۳، یعنی شش ماه پس از این تحولات و تغییرات مدیریتی و اداری، گروه جدید به اجرای بیش از پنجاه هزار متر مربع از اسکلت پروژه ها یعنی نزدیک به چهار برابر میزان قبلی با صرف ۵/۱ برابر هزینه در سال های ۷۱ و ۷۲ توفیق یافت. از آن هنگام اجرای پروژه های دیگر نیز آغاز شد. از جمله: ۱ دانشکده علوم حدیث. ۲ سالن اجتماعات و همایش ها.

۳ کتابخانه ری. ۴ بست جنوبی. ۵ حوزه علمیه برهان. ۶ صحن امامزاده حمزه. ۷ تخت گاه شمالی. علاوه بر اجرای اسکلت پروژه ها در طی این مدت، بخش اعظم نازک کاری رواق های جدید به وسعت ۴۰۰۰ متر مربع انجام و مدت دو ماه بعد یعنی در خرداد ۱۳۷۴ به بهره برداری رسید، که از نظر سرعت عمل و کیفیت کار، شگفتی مسئولان و کارشناسان را برانگیخت. تجربه ها و موفقیت های اجرای پروژه در سال ۷۲ و تغییرات و تحولات مربوط به آن، شور و دل گرمی بیشتری برای دست اندر کاران طرح پدید آورد که در سال ۱۳۷۴ ادامه روند توسعه با سرعت و شدت بیشتری دنبال شد. در این سال عملیات اجرایی پروژه های زیر آغاز شد: ۱ بیمارستان و درمانگاه تخصصی. ۲ ایجاد موزه. علاوه بر آن اسکلت پروژه های زیر برپا شد: ۱ دارالتولیه. ۲ مرکز فرهنگی جوانان. ۳ مصلاهی بزرگ. ۴ صحن مصلی. ۵ صحن امامزاده حمزه. ۶ تختگاه شمالی و جنوبی. ۷ سالن اجتماعات و همایش ها. همچنین بخش هایی از اسکلت پروژه های زیر به اجرا درآمد: ۱ دانشکده علوم حدیث.

۲ حوزه علمیه برهان. ۳ - کتابخانه ری. علاوه بر آن در سال ۱۳۷۴ عملیات نازک کاری پروژه های زیر اجرا شد: ۱ مصلی. ۲ مرکز فرهنگی جوانان. ۳ صحن امامزاده حمزه. ۴ دارالتولیه. در خرداد ماه این سال، رواق های جدید بین الحرمین، امامزاده حمزه و امامزاده طاهر جمعا به وسعت ۳۷۰۰ متر مربع افتتاح و به مرحله بهره برداری رسید. در طی این سال، حجم کار انجام شده نسبت به سال های قبل از آن، پیشرفت چشم گیری داشت به طوری که بیش از ۱۶۳/۱۶ متر مربع (۲/۱۹٪ از کل طرح) به اجرا درآمد. بیشترین فعالیت های طرح توسعه در سال ۱۳۷۵ بر روی تکمیل و بهره برداری پروژه های زیر متمرکز شد: ۱ مصلای بزرگ. ۲ دارالتولیه. ۳ مرکز فرهنگی جوانان. ۴ صحن مصلی. ۵ صحن امامزاده حمزه. ۶ رواق امامزاده طاهر. ۷ سرویس های بهداشتی جدید در ضلع شمالی صحن مصلی. ۸ اجرای اسکلت پروژه بیمارستان. ۹ نازک کاری سایر پروژه های انجام شده. در سال ۱۳۷۵ جمعا ۱۷۷۳۸ متر مربع از پروژه ها که حدود ۶/۲٪ از کل طرح توسعه را تشکیل می داد تکمیل شد.

بیشترین حجم کار طرح توسعه در سال ۱۳۷۶ در پروژه های جنوبی طرح، شامل دانشکده های علوم حدیث، سالن اجتماعات، بست جنوبی و موزه متمرکز گشت. علاوه بر آن، عملیات نازک کاری و کاشی کاری در بیشتر پروژه های زیر ادامه یافت: ۱ گنبد امامزاده طاهر علیه السلام. ۲ دیوارهای صحن مصلی. ۳ - محراب مصلاهی بزرگ. ۴ راهروی ارتباطی صحن حضرت عبدالعظیم علیه السلام. ۵ راهروی ارتباطی صحن امامزاده طاهر علیه السلام. ۶ تخت گاه شمالی. ۷ ایوان های اصلی صحن امامزاده حمزه علیه السلام. علاوه بر آن کارهای زیر در بخش تأسیسات انجام گرفت: ۱ طراحی و تأمین لوازم مورد نیاز موتورخانه مرکزی مجموعه، مستقر در پروژه دارالضیافه. ۲ عملیات گازرسانی و لوله کشی داخلی فاضلاب کل مجموعه. ۳ - نصب دستگاه های هواساز و سایر امور برقی. در این سال اجرای بخشی از اسکلت دارالضیافه، دیوار چینی کتابخانه بزرگ و بیمارستان ادامه یافت. در سال ۱۳۷۷ بیشتر فعالیت های معاونت عمرانی به تکمیل عملیات نازک کاری پروژه های جنوبی اختصاص یافت که شامل این چهار پروژه می شد: ۱ تالار همایش. ۲ بست جنوبی. ۳ دانشکده علوم حدیث. ۴ موزه.

در آن مجموعه ها، نماکاری، سفید کاری، سنگ کاری کف و نما، نصب در و پنجره ها، نقاشی و... تا مرحله تکمیل دنبال شد. عملیات اجرایی مجموعه ورزشی از دیگر فعالیت های این سال بود که شامل استخر، سونای خشک، جکوزی، سالن بدن سازی می شد. در پروژه های ضلع شمالی نیز در طی سال ۷۶ این عملیات ها به اجرا درآمد. ۱ تکمیل اسکلت دارالضیافه. ۲ بخش هایی از اسکلت بیمارستان. ۳ نمای بست شمالی و سنگ کاری راهرو ارتباطی بین صحن امامزاده طاهر علیه السلام و حضرت عبدالعظیم علیه السلام. ۴ عملیات نصب و تجهیز بخش هایی از موتورخانه مرکزی مجموعه شامل چهار دستگاه دیگ بخار، سه دستگاه چیلر آبسربش. حجم کل کارهای انجام شده در این سال به حدود هفتصد متر مربع (۵/۸٪ کل طرح) رسید. بهره برداری از برخی پروژه ها و تکمیل آن ها، از جمله فعالیت های سال ۱۳۷۸ بود، شامل: ۱ تالار همایش. ۲ دانشکده دارالحدیث. ۳ بست جنوبی. ۴ موزه. این ساختمان ها در دوم آبان ماه سال بعد با حضور ریاست مجمع تشخیص مصلحت نظام افتتاح و کار خود را آغاز کرد. ۵ ادامه عملیات کاشی کاری گنبد امامزاده طاهر علیه السلام، گلدسته ها، محراب مصلی و ایوان ها. ۶ احداث و تجهیز پست های برق و گاز.

۳ طرح تفصیلی و تشریح عملیات اجرایی توسعه حرم

الف بخش اول: احداث و توسعه اماکن زیارتی و عبادی

۱ احداث رواق ها و شبستان های جدید

اشاره

۷ اجرای لوله کشی فاضلاب. ۸ تکمیل رینگ دور مجموعه در ضلع جنوبی. در طی سال ۱۳۷۸ جمعا پنج هزار مترمربع از پروژه ها که در حدود ۵٪ از کل طرح توسعه را تشکیل می داد، اجرا شد. از ابتدا تا پایان سال ۱۳۷۸ جمعا بیش از ۷۵ هزار متر مربع از کل طرح توسعه به اجرا درآمد که ۷۵٪ کل طرح توسعه را پوشش می داد. (تصویر شماره ۳۰ و ۳۱)

۳ طرح تفصیلی و تشریح عملیات اجرایی توسعه حریمس از نگرشی اجمالی و کلی به طرح توسعه، در این قسمت، عملیات اجرایی طرح در چهار بخش، از آغاز تا پایان به تفصیل تشریح می گردد: الف بخش اول: احداث و توسعه اماکن زیارتی و عبادی. ب بخش دوم: احداث و توسعه اماکن فرهنگی. ج بخش سوم: احداث و توسعه اماکن رفاهی و خدماتی. د بخش چهارم: ایجاد مراکز و امکانات تأسیساتی و زیربنایی.

الف بخش اول: احداث و توسعه اماکن زیارتی و عبادیدر این قسمت، عملیات اجرایی طرح توسعه پروژه های مربوط به حرم حضرت عبدالعظیم علیه السلام، امامزاده حمزه علیه السلام و امامزاده طاهر علیه السلام تشریح می گردد.

۱ احداث رواق ها و شبستان های جدیدچنان که در فصل پیشین اشاره شد تا قبل از توسعه عصر حاضر، مجموعه حرم های سه گانه تنها دارای ۳ رواق شرقی، غربی و شمالی بود. تمامی این سه رواق مساحتی کمتر از چهار هزار مترمربع را در بر می گرفت که به هیچ رو گنجایش لازم برای جمعیت روزافزون زائران حرم های سه گانه را نداشت. بنابراین نخستین پروژه های طرح توسعه،

۱۱ رواق بین الحرمین

احداث رواق های جدید بود، که حرم عبدالعظیم علیه السلام را از سمت جنوب و شرق گسترش می داد و آن را به وسیله یک رواق بزرگ و سرپوشیده به حرم امامزاده طاهر علیه السلام متصل می ساخت تا امکان رفت و آمد و ارتباط بین سه حرم در این مجموعه با ظرفیت و گنجایش زیاد فراهم آید. این رواق ها عبارت بودند از:

۱۱ رواق بین الحرمینتا قبل از اجرای طرح توسعه، یک رواق کوچک با عنوان بین الحرمین وجود داشت که مقبره امامزاده حمزه علیه السلام را به حضرت عبدالعظیم علیه السلام متصل می ساخت؛ البته چنان که گفته شد، دو مقبره تا قبل از عصر قاجار با یکدیگر فاصله داشت. در این طرح، رواقی دیگر با همین عنوان، احداث شد تا حرم عبدالعظیم حسنی و امامزاده حمزه را به حرم امامزاده طاهر، که تا این هنگام هیچ راه ارتباطی جز از داخل صحن عتیق نداشت وصل کند. این پروژه برای تسهیل رفت و آمد و تردد زائران و ارتباط سه حرم با یکدیگر اجرا شد. رواق بین الحرمین از سمت شمال به امامزاده طاهر علیه السلام، از سمت جنوب به امامزاده حمزه علیه السلام و از سمت غرب به امامزاده عبدالعظیم علیه السلام متصل شد که در مساحتی به وسعت ۱۲۶۶ مترمربع احداث گشت. در مجموع بر اساس طرح، چهار رواق دیگر در این قسمت ایجاد شد که شامل رواق های امامزاده طاهر، امامزاده حمزه، شیخ ابوالفتح رازی و حاج اسماعیل رضایی بود. مجموع زیربنای تقریبی این چهار رواق، ۳۷۰۰ متر مربع را در برمی گرفت. پروژه رواق های یاد شده از اردیبهشت سال ۱۳۷۱ آغاز گردید. فونداسیون و شمع گذاری رواق بین الحرمین در آن سال به اتمام رسید و در سال ۱۳۷۲ اسکلت بتنی آن نصب شد. در سال ۱۳۷۳ ضلع شرقی رواق، اسکلت گذاری و بر فراز آن

۱۲ رواق امامزاده حمزه علیه السلام

طاق های ضربی و قوسی با آجر برپا شد. عملیات نازک کاری و سنگ کاری بدنه و کف و مقرنس سقف تا پایان ۱۳۷۳ تکمیل گشت. لازم به ذکر است در نازک کاری و امور تزئینی دیوار رواق ها از معماری اصیل و سنتی اسلامی استفاده شد و زیباترین هنرهای کاربردی، سنگ کاری، کاشی کاری، و سپس آئینه کاری در آن به کار رفت. معماران برجسته سنتی کار، جلوه هایی از هنر معماری اسلامی را در آن رواق ها به نمایش گذاشتند. کف و ازاره دیوارهای طرفین رواق و بخشی از ستون های آن از سنگ مرمر سبز و زیبایی پوشیده شد. این سنگ کاری به همراه نقاشی های تزئینی سقف رواق و گچ بری های آن صورت گرفت که از ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۷ عملیات اجرایی تزئینات روئین رواق به کلی پایان یافت. رواق بین الحرمین از یک سیستم هواسازی با موتورخانه برخوردار است که در تابستان هوای مطبوع و خنک را به زائران تقدیم می کند. این رواق ها در سال ۱۳۷۴ توسط ریاست محترم جمهور وقت به بهره برداری رسید. (تصویر شماره ۳۴)

۱۲ رواق امامزاده حمزه علیه السلام یکی دیگر از رواق های احدائی در طرح توسعه، رواقی در جنوب امامزاده حمزه علیه السلام بود. این امامزاده قبل از توسعه فضایی بسیار تنگ و کوچک داشت که به هیچ وجه امکان بهره برداری مناسب از آن مقبره نبود و تنگی آن مشکلاتی را برای زائران آن بزرگوار فراهم ساخته بود. در طرح توسعه، عملیات اجرایی رواق امامزاده حمزه علیه السلام از سال ۱۳۷۱ آغاز شد. ابتدا دیوارخانه های گلین و قدیمی اطراف حرم تخریب و سپس اسکلت بتنی آن در سال ۱۳۷۲ نصب شد. عملیات زیرکاری رواق تا سال ۱۳۷۳ ادامه یافت و در سال ۱۳۷۴ عملیات روکاری و گچ بری و سپس سنگ کاری ازاره های دیوار و کف نیز به پایان رسید. تا فروردین ۱۳۷۵ نیز نمای دیوار غربی رواق امامزاده حمزه علیه السلام از سمت صحن آیت الله کاشانی با آجرها و کاشی های لاجوردی تزئین و نماسازی شد. عملیات اجرایی این رواق در ابتدای سال ۱۳۷۵ به پایان رسید. (تصویر شماره ۳۵)

۱۳ رواق امامزاده طاهر علیه السلام

۱۳ رواق امامزاده طاهر علیه السلام به موازات اجرای پروژه رواق بین الحرمین در ۱۳۷۱، عملیات اجرایی رواق امامزاده طاهر علیه السلام نیز آغاز شد. بقعه امامزاده طاهر علیه السلام همانند امامزاده حمزه علیه السلام از فضایی بسیار کوچک برخوردار بود که گنجایش زیادی نداشت. لذا برای تسهیل و بهره برداری بیشتر زائران این حرم، عملیات احداث رواق بزرگ آغاز شد. ابتدا زمین ها و خانه های اطراف حرم آزاد و سپس عملیات اجرای فونداسیون و اسکلت در ۱۳۷۲ آغاز شد. این پروژه تا اواسط ۱۳۷۴ با اجرای عملیات نازک کاری، کف سازی و گچ بری سقف ها به طور کامل پایان یافت و نام «رواق بین الحرمین» به خود گرفت. بخشی از رواق نیز به عنوان شبستان زنانه در ۱۳۷۵ بهره برداری شد. مرحله دوم این پروژه به تعویض و بازسازی کاشی های گنبد امامزاده طاهر علیه السلام اختصاص داشت که در ۱۳۷۴ برداشتن کاشی های فرسوده گنبد آغاز و در ۱۳۷۸ تمامی پوشش روئین گنبد تعویض و بازسازی شد. مرحله سوم این عملیات، آینه کاری داخل مرقد و حرم امامزاده طاهر علیه السلام بود که در ۱۳۷۷ به پایان رسید و تمامی بدنه و سقف حرم مطهر با آینه تزئین گشت. این کار سپس در داخل رواق امامزاده طاهر علیه السلام نیز انجام و در اردیبهشت ۱۳۷۸ رواق یاد شده به طور کامل آینه کاری و تزئین شد. این رواق نیز چون رواق های دیگر از سیستم هواسازی و تهویه مناسبی برخوردار است. این چهار رواق به عنوان بخش اول طرح توسعه در روز دهم خرداد ماه ۱۳۷۴ با حضور ریاست جمهوری وقت، آقای هاشمی رفسنجانی افتتاح و بهره برداری شد. بر لوح افتتاحیه این رواق می خوانیم: بسم الله الرحمن الرحيم خداوند منان را سپاس که در پرتو عنایات و الطاف خاصه حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف ارواحنا فداه در دوران رهبری حضرت آیه الله خامنه ای ادام الله ظلّه علی رؤوس المسلمین در راستای اهداف نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران در ترویج مکتب اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام

ضریح جدید امامزاده طاهر علیه السلام

نخستین بخش از طرح عظیم توسعه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم با اهتمام نماینده ولی فقیه و تولیت این آستان نور و هدایت، حضرت حجه الاسلام و المسلمین محمدی ری شهری به مرحله بهره برداری رسید و در تاریخ چهارشنبه اول محرم الحرام ۱۴۱۶ هجری قمری مطابق با دهم خرداد ۱۳۷۴ هجری شمسی با حضور مقام محترم ریاست جمهوری اسلامی ایران حضرت حجه الاسلام و المسلمین هاشمی رفسنجانی افتتاح گردید. ۱ مساحت شبستان امامزاده حمزه علیه السلام ۱۳۳۴ متر مربع. ۲ مساحت شبستان امامزاده طاهر علیه السلام ۹۱۱ متر مربع. ۳ مساحت شبستان بین الحرمین ۱۲۶۶ متر مربع. ۴ مساحت شبستان ابوالفتوح رازی رحمه الله ۱۷۳ متر مربع (تصویر شماره ۳۶)

ضریح جدید امامزاده طاهر علیه السلامچنان که قبلاً ذکر شد، بر مرقد مطهر امامزاده طاهر علیه السلام ضریح فولادی امامزاده حمزه در عصر ناصری نصب گردید. در طرح توسعه، یک ضریح جدید از نقره در روز مباهله یعنی ۲۴ ذی حجه ۱۴۲۲ ق. برابر با (اسفند ۱۳۸۰) به جای آن قرار یافت. این ضریح جدید از ۴۸۰ کیلوگرم برنج و مس ساخته شده و در بعضی از قسمت های آن از آب کاری طلا- استفاده کرده اند. سوره مبارکه هل اتی و اشعار محتشم کاشانی با خط مینا و به رنگ سبز و لاجوردی بر ضریح مطهر نقش بسته است. ضریح جدید توسط چند تن از هنرمندان اصفهانی به صورت هشت ضلعی ساخته شده که نمونه منحصر به فرد در ایران محسوب می شود و تنها نمونه مشابه آن با ابعادی کوچکتر ضریح مختار در نجف اشرف است که آن هم ساخته هنرمندان اصفهانی است. معرق کاری داخل ضریح و خطاطی و ساخت گره های چینی سقف ضریح و سایر اقدامات مربوط به نصب ضریح جدید توسط هنرمندان آستان مقدس صورت پذیرفته است. (تصویر شماره ۳۷)

۱۴ رواق اسماعیل رضایی

۲ بست های جنوبی و شمالی

۲۱ بست جنوبی و نگارخانه عترت

۱۴ رواق اسماعیل رضاییچهارمین رواق به نام برادر طیب رضایی یعنی حاج اسماعیل نام گذاری شده است. این رواق کوچک بین رواق امامزاده طاهر و رواق بین الحرمین قرار دارد. قبر اسماعیل رضایی که همراه برادرش در خرداد ۱۳۴۲ش توسط مأموران ساواک اعدام شد در این رواق قرار دارد.

۲ بست های جنوبی و شمالیه قسمت های ورودی مجموعه حرم های مطهر، از سمت های مختلف بست گفته می شود. این بست ها علاوه بر آن که راه ورودی حرم ها است، در انسجام و سازماندهی و تسهیل عبور و مرور زائران نقش مهمی دارد و علاوه بر آن به هنگام مراسم های مختلف مثل اعیاد و عزاداری ها و ازدحام بیش از حد زائران، می تواند مکان مناسبی برای این گونه اجتماعات باشد. وجه تسمیه بست برای این گونه مکان ها این بوده که برخی برای حفظ خود از گزند مأموران حکومتی و در حقیقت برای تأمین امنیت خود در این مکان ها بست می نشستند تا کسی را یارای تعرض به آنها نباشد. از قدیم الایام حرم عبدالعظیم علیه السلام نیز به عنوان بست مطرح بوده و مجرمان اگر به آنجا پناه می بردند عاملان حکومتی قادر به خارج کردن آنان از بست نبودند. در هر حال تا قبل از توسعه عصر حاضر، آستان عبدالعظیم علیه السلام دارای مکان های ورودی به عنوان بست نبود. در طرح توسعه اخیر، برای این مجموعه دو بست در سمت جنوب و شمال آستانه در نظر گرفته شد، تا زائران از آن طریق به حرم های مجموعه راه یابند. هر یک از این بست های بیش از هزار متر مربع زیربنا را به خود اختصاص داده است.

۲۱ بست جنوبی و نگارخانه عترتاین بست که به عنوان ورودی جنوبی مجموعه طرح توسعه محسوب می گردد، ۱۲۲۳ متر مربع و ۶۹۸ متر زیربنا را تشکیل می دهد که مابین پروژه های تالار اجتماعات و

۲۲ بست شمالی

دانشکده علوم حدیث و در سه طبقه احداث شد. طبقه همکف آن به صورت حیاط، طبقه اول آن دارای اتاق های رابط بین دو پروژه فوق الذکر و طبقه زیر زمین آن به صورت یک سالن چند منظوره برای پشتیبانی برنامه ها و گردهمایی های تالارهمایش به کار می رود. این بست دقیقا در امتداد گنبد حرم حضرت عبدالعظیم احداث شده و دارای دو ضلع شمالی و جنوبی است. بر مبنای طراحی های به عمل آمده، یک بلوار، بست جنوبی را به بزرگراه های اطراف شهر ری متصل می کند. عملیات اجرایی بست جنوبی از اردیبهشت ۱۳۷۳ آغاز و فونداسیون و نیز ستون ها و در آن سال تا ۹۰٪ استوار گشت و دیوارهای داخلی و خارجی نیز در سال ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ برپا شد. این بست دارای یک حیاط در سمت جنوبی است که از فروردین ۱۳۷۶ آغاز و در اسفند ۱۳۷۷ بهره برداری شد. سر در ورودی زیبای آن نیز در پایان همان سال افتتاح و کنگره های دو طرف درب ورودی با کاشی کاری های لاجوردی و آجر تزئین گردید. در مکان زیرزمین بست جنوبی، که در شهریور ۱۳۷۸ افتتاح شد، آثار هنر اسلامی با عنوان نگارخانه عترت به نمایش گذاشته شده است. (تصویر شماره ۳۸)

۲۲ بست شمالی این بست، مجموعه حرم مطهر را از طریق میدان کوچکی به مرکز شهر ری متصل میکند. اجرای پروژه بست شمالی با زیربنای ۱۹۰۰ متر مربع باعث کاهش حجم ترافیک عبوری زائران از طریق بازار قدیم شده و هنگام برپایی مراسم و مناسبت ها، عبور و مرور زائران به هنگام افزایش تعداد آنان تسهیل می یابد. بست شمالی را در امتداد گنبد مصلاهی بزرگ ری احداث کردند. این بست نیز همانند بست جنوبی در دو طبقه با یک زیرزمین به ارتفاع هفت متر در پایین ساختمان های کتابخانه ری و دارالضیافه ساخته شد. دیوارهای داخلی و خارجی بست

۳ صحن های جدید

۱۳ صحن مصلی

شمالی همانند بست جنوبی با نمایی زیبا و جلوه ای از هنر و معماری اسلامی با الفاظ جلاله و اسامی اهل بیت عصمت و طهارت تزئین و کف آن نیز با سنگ گرانیت پوشیده شد. عملیات اجرایی بست شمالی از مهر ۱۳۷۵ با تخریب مکان قبلی آغاز و سپس فونداسیون آن اجرا و اسکلت بتنی نیز تا تیر ۱۳۷۶ استوار شد. در بست شمالی حیاطی ساختند که عملیات اجرایی آن در پایان سال ۱۳۷۸ به نازک کاری رسید. در ۱۳۷۹ امور رسمی بندی و نازک کاری آن انجام گرفت و عملیات سنگ بدنه آن نیز تکمیل شد. (تصویر شماره ۳۹)

۳ صحن های جدیدچنان که شرح آن رفت، تا قبل از توسعه کنونی، تنها یک صحن اصلی در سمت شمال آستان احداث شده و چند صحن کوچک نیز وجود داشت که به هیچ رو گنجایش جمعیت روزافزون زائران را نداشت. بنابراین در طرح توسعه حرم، احداث چهار صحن جدید در نظر گرفته شد. این صحن ها عبارت بودند از: ۱ صحن مصلی. ۲ صحن امامزاده حمزه علیه السلام. ۳ صحن امامزاده طاهر علیه السلام. ۴ حیاط شیخ ابوالفتوح رازی.

۱۳ صحن مصلیزرگ ترین صحن مجموعه، صحن مصلی است که در قسمت شرقی حرم عبدالعظیم حسنی علیه السلام و ضلع شمالی پروژه مصلی قرار گرفته و ۲۷۵۷ متر مربع مساحت و زیربنا دارد. مکان صحن مصلی، همان صحن قدیم باغچه علی جان بود که در مهر ۱۳۷۲، هم زمان با آغاز عملیات اجرایی قسمت های مختلف پروژه، آن صحن نیز تسطیح و

سپس پی کنی و فونداسیون آن آغاز شد. اسکلت آن در همان سال به طور کامل برپا و دیوارها و سقف صحن در سال بعد و سپس در ۱۳۷۴ عملیات نازک کاری آن شروع شد. این عملیات تحت هدایت دو تن از معماران و هنرمندان سنتی کار، آقای امانی و بیابانی انجام گرفت. صحن مصلی از طریق زیرگذری که آن را در ۱۳۷۵ ساختند با صحن عتیق ارتباط می یابد. رواق های اطراف صحن نیز در این سال به بهره برداری رسید. در طی سال های ۷۶ تا ۷۸ بقیه عملیات اجرایی و نازک کاری صحن ادامه یافت. اکنون تنها بخش اندکی از کاشی کاری کنگره های ورودی و ایوان ها باقی مانده و در حال اجراست. صحن مصلی، که محل ورود زائران از بلوار شرقی است به سبک چهار ایوانی ساخته شد و فضایی مطلوب برای مناسبت ها و مراسم های مختلف و نمازجماعت ها فراهم آورده که از این صحن به عنوان فضای کمکی مصلی استفاده می شود. مصلای بزرگ که بعد از آن سخن خواهیم گفت، به وسیله یک ایوان مزین به کاشی و آجر، به صحن مرتبط می شود. اطراف صحن، غرفه ها و راهروهای ارتباطی مناسبی ساخته اند و در قسمت فوقانی آن ها، کتیبه کاشی کاری حاوی خطبه بدون الف حضرت علی علیه السلام را که از معجزات آن حضرت است نصب کرده اند. در بخشی از صحن، قبوری در سه طبقه ساخته شده که به فروش می رسد. این صحن به همراه مصلای بزرگ در بهمن ۱۳۷۵ با حضور حجّه الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی ریاست جمهوری وقت بهره برداری شد. امکاناتی شامل سرویس های بهداشتی و وضوخانه نیز در ساختمان جنبی مصلی تحت عنوان توسعه مصلی با زیربنای سه هزار متر مربع احداث شده است. بر اساس دستور تولیت محترم آستان، معاونت اقتصادی در حال پیگیری اجرای طرح چترسایبان متحرک برای صحن مصلی است که کل صحن در پوشش آن قرار گیرد. این کار برای استفاده مناسب تر از صحن در موقعیت ها و مراسم های ویژه صورت می گیرد. (تصویر شماره ۴۰)

۲۳ صحن امامزاده حمزه علیه السلام**۳۳ صحن امامزاده طاهر علیه السلام**

۲۳ صحن امامزاده حمزه علیه السلامین صحن در قسمت جنوبی حرم امامزاده حمزه علیه السلام با مساحت ۱۷۱۸ مترمربع ساخته شد. عملیات اجرایی آن در اردی بهشت ۷۳ آغاز گردید. مکان صحن، ضلع جنوبی صحن قدیم باغچه علی جان بود. عملیات اجرایی تسطیح و سپس فونداسیون و اسکلت تا پایان آن سال به طور کامل انجام شد و بخشی از نازک کاری نیز با همت پیمانکاران طرح به اجرا درآمد. درب ورودی اصلی صحن نیز در سمت جنوب امامزاده حمزه قرار گرفت. ایوان بزرگ بسیار زیبای ورودی صحن با کاشی های لاجوردی و خطوط زیبای ثلث در ضلع شمالی، عظمت خاصی را به این صحن و آرامگاه بخشیده است. بر روی کتیبه های اطراف، خطبه بدون نقطه امام علی علیه السلام، بر روی کاشی ها، زینت بخش صحن گشته است. کف صحن با سنگ گرانیت مفروش و آب نمایی در وسط صحن زیبایی خاص به مجموعه داده است. ضلع شمالی صحن تا ابتدای سال ۷۵ تکمیل شد و نازک کاری ضلع غربی و شرقی نیز در اواسط سال ۷۵ به پایان رسید. رواق صحن و رسمی بندی و مقرنس آن نیز انجام و نهایتاً در پایان سال ۱۳۷۸ همه قسمت ها تکمیل و بهره برداری شد. مجموع مساحت صحن و رواق به ۲۲۸۸ مترمربع می رسد. صحن امامزاده حمزه محل ورود زائرانی است که از بست جنوبی وارد حرم می شوند و با سایر صحن های یاد شده ارتباط می یابند. حیاط کوچکی به نام ابوالفتوح رازی نیز این صحن را به مصلی وصل می کند. پروژه های دار التولیه، سالن اجتماعات و... در مجاورت این صحن قرار دارد. (تصویر شماره ۴۱)

۳۳ صحن امامزاده طاهر علیه السلامدر قسمت شمالی مجموعه و در ضلع شرقی حرم امامزاده طاهر علیها السلام و در محل صحن قدیمی آن قرار دارد، که مساحتی حدود هفتصد متر مربع را به خود اختصاص می دهد. عملیات اجرایی از ۱۳۷۳ آغاز شد و تا پایان ۱۳۷۴ بخش عمده ای از ضلع غربی آن نازک کاری و در سال بعد نیز کاشی کاری آن به پایان رسید. این ضلع در صحن آیت الله

۴ مصلاي بزرگ

کاشانی قرار گرفته است. صحن دارای سه ضلع غربی، جنوبی و شرقی است. رسمی بندی های ورودی صحن از سوی رواق زنانه امامزاده طاهر علیه السلام، سنگ فرش های کف و بدنه تا پایان سال ۱۳۷۵ نیز تکمیل و مجموع صحن و ایوان آن در پایان ۱۳۷۸ بهره برداری شد. در ضلع شرقی این صحن، پروژه بیمارستان (دار الشفای کوثر) و پروژه های تخته گاه به اجرا درآمد، صحن امامزاده طاهر علیه السلام در حد فاصل بست شمالی و صحن مصلی قرار دارد و زائرائی که از بست شمالی به مجموعه وارد می شوند می توانند از طریق آن به حرم راه یابند. یک راهرویی نیز این صحن را با حوزه علمیه برهان و کتابخانه آستان مرتبط می سازد. این صحن با آب نما و رواق های اطراف، زیبایی خاصی دارد. پروژه بازسازی کاشی های گنبد امامزاده طاهر علیه السلام نیز همزمان به اجرا درآمد. ابتدا کاشی های فرسوده را برداشتند و سپس کاشی های جدید به همان سبک گذشته به رنگ سفید و لاجوردی به جای آن ها تعبیه کردند. (تصویر شماره ۴۲ و ۴۳)

۴۳ حیاط شیخ ابوالفتوح رازی این حیاط را که وسعت آن حدود ۲۶۰ مترمربع است، بین صحن های مصلی و امامزاده حمزه ساخته اند. عملیات اجرایی در ۱۳۷۴ آغاز و در طی سال های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸ دیوارهای آن برپا و عمده کاشی کاری حیاط در ۱۳۷۹ تکمیل شد. از نکات قابل توجه این حیاط، کاشی کاری زیبای آن با طرح های اسلیمی و لاجوردی است که بخشی از آن هنوز در حال اجرا و تکمیل است.

۴ مصلاي بزرگ در طرح توسعه، ایجاد یک مصلاي بزرگ، برای برگزاری نمازهای جمعه و سایر مناسبت ها پیش بینی شده بود. این نماز گاه از آن جهت با اهمیت است که از گذشته تا کنون برای انجام چنین همایش های عبادی و مذهبی در شهر ری مکانی وجود نداشت.

مکان مصلی در محل تلاقی محورهای شمالی و غربی مجموعه طرح توسعه انتخاب شد تا امکان دسترسی مناسب به آن وجود داشته باشد. عملیات اجرایی این نمازگاه با زیربنای ۸۲۳۰ متر مربع و با طول و عرض ۶۲ و ۳۶ متر، در دو طبقه با مساحت ۲۹۲۳ متر مربع، از اردیبهشت ۱۳۷۲ آغاز شد. مصلی دارای گنبدی زیبا و مرتفع است. عملیات سازه و فونداسیون و اسکلت آن در ۱۳۷۳ به طور کامل انجام و دیوارهای داخلی و خارجی، تأسیسات و نازک کاری آن نیز در ۱۳۷۴ انجام شد. فضای مفید شبستان مردانه حدود ۲۸۵۸ متر و شبستان زنانه ۱۹۹۳ متر، ارتفاع بنا از کف تا انتهای گنبد سی متر با عمق ۲۲ متر است. در ۱۳۷۳ آرماتوربندی گنبد بزرگ آن انجام و در پایان آن سال قالب آهنی گنبد پیش ساخته بر فراز مکان آن استقرار یافت و با بتن مخصوص پوشش داده شد. گنبد را با ساقه ای به ارتفاع ۵/۲ متر و قطر چهارده متر و از نوع شلجمی ساخته اند. آیت الکرسی بر روی کاشی هایی با خط زیبای ثلث گرداگرد مقرنس های داخلی سقف کتابت شد. در سقف شبستان نیز نقاشی سنتی و گره های گچی کار شده، کف نیز سنگ فرش، بدنه ها گچ کاری، برای تأمین نور نیز از شیشه های رنگی استفاده شده است. ساخت یک محراب زیبا با دو دهانه مقرنس متوالی و تو در تو که به لحاظ هنری کم نظیر و با کاشی کاری معرق تزئین گشته است، همراه با سوره مبارکه جمعه و احادیثی در خصوص نماز، معماری سنتی اسلامی را به نمایش می گذارد. این مصلی به لحاظ هنری، ویژگی های بسیار ممتازی دارد، در یک نگاه خارجی به صورت حجم هایی شکسته و منحنی است که طی مراحل روی هم قرار گرفته و در نهایت به گنبد و آسمان ختم می شود. گنبد آن نیز شبیه گنبد مدرسه سپهسالار است که در عصر ناصری ساخته شده است. سقف اصلی مصلی از داخل شامل ۹دهنه است که ۴دهنه از آن به صورت ۹کاسه و چهار دهنه دیگر چهار کاسه و یک دهنه نیز گنبد بزرگ در آن اجرا شده است. در سقف شبستان زنانه و در طبقه دوم و هم چنین قسمت زیرین آن نیز انواع

گره های گچی به صورت کیلویی مقرنس اجرا شده که نمودی از اعتلای هنر هندسه اسلامی است. اطراف شبستان مردانه و ستون های آن، دو ردیف موازی، کتیبه هایی از نوع گچ و کاشی معرق کار شده، که زیبایی خاصی به مجموعه بخشیده است. این کتیبه ها حاوی قسمت هایی از دعای عرفه و دعای افتتاح است. هم چنین سقف مصلی با نقاشی های زیبا و با اسماء الهی و معصومین علیهم السلام تزئین یافته است. کف و بخشی از دیوارهای بنا را با سنگ گرانیت و مرمر پوشانیده اند. در داخل مجموعه سیستم سرمایش و گرمایش مجهزی شامل ده دستگاه هواساز نصب شده است. ساختمان مصلی هم چنین از سیستم های پیشرفته صوتی، اعلام و اطفای حریق و لوسترهای متعدد روشنائی تشکیل یافته که این لوسترها در کارگاه های لوسترسازی آستانه ساخته شده است. پروژه مصلی در بهمن ۱۳۷۵ همزمان با میلاد با سعادت امام حسن مجتبی علیه السلام و با حضور حجّه الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی، بهره برداری گردید و هم اکنون نمازهای یومیه و نیز نماز جمعه و سایر مراسم های معنوی و عبادی در این مصلی انجام می گردد. بر لوح افتتاحیه مصلی می خوانیم: بسم الله الرحمن الرحيم و اقم الصلوه لذكري حمد و سپاس فراوان خداوند منان را سزااست که در پرتو عنایات خاصه او و توجهات ویژه حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف در دوران ولایت و رهبری حضرت آیت الله خامنه ای ادام الله ظلّه علی رؤوس المسلمين در راستای اهداف نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران در ترویج فرهنگ حیات بخش قرآن و عترت علیهم السلام، ساختمان مصلی بزرگ ری، به وسعت ۸۰۰۰ متر مربع، به عنوان دومین بخش از طرح عظیم توسعه آستانه مقدس حضرت عبدالعظیم الحسنی علیه السلام با اهتمام نماینده محترم ولی فقیه و تولیت آستان

۵ تخت گاه ها و راهروها

مقدس، حضرت حجه الاسلام و المسلمین محمدی ری شهری به مرحله بهره برداری رسید و همزمان با سالروز خجسته سبط اکبر، حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام در روز شنبه پانزدهم رمضان المبارک ۱۴۱۷ هجری قمری برابر با ششم بهمن ماه سال ۱۳۷۵ هجری شمسی با حضور مقام محترم ریاست جمهوری اسلامی ایران حضرت حجه الاسلام و المسلمین هاشمی رفسنجانی افتتاح گردید. عناوین سایر پروژه ها ۱ ساختمان دارالتولیه به وسعت ۵۰۰۰ متر مربع ۲ ساختمان مرکز فرهنگی جوانان به وسعت ۴۸۰۰ متر مربع ۳ ساختمان صحن مصلی به وسعت ۱۷۰۰ متر مربع ۴ ساختمان صحن امامزاده حمزه به وسعت ۱۶۰۰ مترمربع (تصویر شماره ۴۴ و ۴۵ و ۴۶)

۵ تخت گاه ها و راهروها در دو طرف صحن امامزاده طاهر (جنوبی و شمالی)، فضاهای خاصی به عنوان استراحت گاه و سفره خانه در نظر گرفته شده که این ساختمان ها به تخت گاه موسوم و دارای سه سالن پنجاه متر مربعی است. خانواده ها یا گروه ها و هیأت های مختلف از شهرهای دور امکان می یابند تا لختی در آن بیاسایند و سفره ای گشوده غذایی تناول کنند. تخت گاه جنوبی در یک طبقه و تخت گاه شمالی در دو طبقه با مجموع زیربنای ۱۰۷۷ متر مربع در مساحت ۲۲۸۰ متر مربع احداث گردیده است. فونداسیون تختگاه جنوبی و ضلع شرقی طرح توسعه از بهمن ۱۳۷۲ آغاز و اسکلت آن تا پایان سال بعد به طور کامل استوار گردید. نیمی از نازک کاری آن انجام و دیوارهای داخلی و خارجی نیز ساخته شد. تخت گاه جنوبی دارای دو ضلع جنوبی از صحن مصلی و ضلع شمالی است که عملیات اجرایی آن دو در ۱۳۷۵ به پایان رسید و مقرنس بسیار زیبای میانی آن در ۱۳۷۵ تکمیل شد. فونداسیون آن تخت گاه شمالی در ۱۳۷۳، و اسکلت آن در ۱۳۷۴ به همراه دیوارهای داخلی و خارجی استوار و ضلع شمالی و جنوبی آن نیز تا سال ۱۳۷۸ تکمیل شد.

۶ حسینیه اثنی عشری

۷ موقعیت مقبره ها و مزارات مجموعه آستان در توسعه جدید

اشاره

در قسمت میانی تخت گاه شمالی نیز مقرنس زیبایی با ترکیب آجر و کاشی، که گرداگرد سقف زیرین آن کتیبه ای از آجر به خط تزئینی کوفی قرار داده شده، جلوه زیبایی به این تخت گاه بخشیده است. نمای تخت گاه های شمالی و جنوبی نیز در ۱۳۷۹ کاشی کاری شد. به منظور ایجاد ارتباط صحن عتیق و صحن جدید امامزاده طاهر علیه السلام، راهروی سرپوشیده ای به عرض سه متر اجرا شد که به این ترتیب زائران می توانند از بست شمالی مستقیماً وارد صحن اصلی شوند. دیوارهای این راهرو نیز با آجر و نقوش مختلف تزیین شده است.

۶ حسینیه اثنی عشری یکی دیگر از اماکن مذهبی که به عنوان مُعوض بنا شد، حسینیه اثنی عشری بود. این حسینیه در رژیم گذشته ساخته شده بود و چون در فضای طرح توسعه قرار داشت، در ابتدا تخریب و با نظر تولیت محترم در یکی از زمین های موقوفه آستان واقع در ضلع جنوبی پارکینگ شهر ری، مکانی به مساحت ۱۸۰۰ متر مربع به جای آن انتخاب شد و ساخت حسینیه ای جدید و بزرگتر با زیربنای ۵۲۶۰ متر مربع در دستور کار پروژه قرار گرفت. عملیات اجرایی پی کنی این پروژه از خرداد ۱۳۷۰ آغاز و پس از اجرای فونداسیون، اسکلت و دیوارها، در سال های ۷۶ و ۷۸ نیز بقیه قسمت ها از جمله تأسیسات نصب و به مرحله نازک کاری رسید. این حسینیه در سه طبقه در ۱۳۷۹ تکمیل و به بهره برداری رسید. (تصویر شماره ۴۷)

۷ موقعیت مقبره ها و مزارات مجموعه آستان در توسعه جدید از دیرباز، به سبب قداست مکان هایی از جمله مقابر و حرم های مطهر اهل بیت علیهم السلام و فرزندان آنان، بسیاری از بزرگان و علما براساس وصیتشان در آن مکان های مقدس و مبارک به خاک سپرده می شدند. جوار پاک و مطهر عبدالعظیم حسنی علیه السلام، آرامگاه ابدی

الف قبور رواق ابو الفتوح رازی

بسیاری از رجال، علما، اندیشمندان و سایر طبقات مردم گردیده است. برخی از آنان در داخل حرم مطهر، از جمله شبستان های مجاور قبور سه گانه امامزادگان واجب التعظیم و بسیاری دیگر نیز در خارج از حرم، یعنی صحن باغ طوطی و صحن مصلاهی بزرگ در خاک آرمیده اند که در این جا به نام رجال و برجستگان مدفون در این اماکن اشاره می شود، اگرچه شمارش و ذکر نام آنان به ویژه در صحن باغ طوطی بسیار دشوار است، اما در این مختصر از مشهورترین آن افراد نام می بریم. شایان ذکر است در توسعه اخیر، ضمن هم سطح سازی قبور و سازماندهی آنها، برای ماندگاری نام آنان نیز اقداماتی یکسان به ویژه در داخل رواق ها صورت پذیرفته است و نام و مشخصات متوفی، بر روی سنگفرش ها با خط نستعلیق و در رنگهای سبز و قرمز ثبت شده است. (تصویر شماره ۴۸)

الف قبور رواق ابو الفتوح رازی ۱ ابو الفتوح رازی، مفسر کبیر و بزرگ قرآن و صاحب تفسیر مشهور ابو الفتوح (ف ۵۳۸ق). نخستین تعمیر بر مقبره او در ۱۳۱۵ش انجام شده بود. ۲ میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی، (۱۲۱۵ق) صاحب منشآت و از رجال بزرگ عصر قاجار، وزیر عباس میرزا و ولیعهد محمدشاه. ۳ میرزا علی فرزند ابوالقاسم قائم مقام فراهانی. ۴ میرزا علی اکبر فرزند ابوالقاسم. ۵ میرزا محمد فرزند ابوالقاسم. ۶ میرزا ابوالحسن فرزند ابوالقاسم. ۷ مقبره معروف به دراویش، شامل چند تن از دراویش و صوفیه. ۸ شیخ محمد رضا خاتمی بروجردی. ۹ حاج میرزا ابوالفضل کلانتری تهرانی (۱۳۱۶ق)، صاحب شفاء الصدور و شرح زیاره العاشور. ۱۰ حاج میرزا ابوالقاسم کلانتری (۱۲۹۲ق) کتاب مطارح الانظار.

۱۱ علامه محمد قزوینی، استاد دانشگاه تهران، نویسنده و مؤلف معاصر (ف ۱۳۲۸ش). ۱۲ علامه سید محمد فرزانه، استاد دانشگاه تهران، نویسنده. ۱۳ عباس اقبال آشتیانی، استاد دانشگاه تهران، نویسنده (ف ۱۳۳۴ش). ۱۴ میرزا محمد بوذری طالقانی (ف ۱۳۱۳ش). ۱۵ سید مصطفی کاشانی فرزند ابوالقاسم. ۱۶ همسر مرحوم ابوالقاسم کاشانی. ۱۷ میرزا محمدعلی شاه آبادی، حضرت امام خمینی قدس سره (۱۲۹۲-۱۳۶۹ق)، صاحب تألیفات فراوان در فقه و عرفان. ۱۸ میرزا محمد ثقفی تهرانی (۱۳۱۳ق-۱۳۶۴ش)، پدر همسر امام خمینی قدس سره، صاحب تفسیر روان جاوید. ۱۹ حاجیه خازن الملوک ثقفی (۱۳۵۹ش)، مادر همسر امام خمینی قدس سره. ۲۰ شیخ محمود تحریری. ۲۱ میرزا سید جعفر حائری شیرازی. ۲۲ سید مهدی معتمدالتولیه، از متولیان آستان. ۲۳ سید ابوالقاسم عصار، فقیه و عارف معاصر. ۲۴ سید محمد کاظم عصار. ۲۵ میرزا حبیب، قآنی شیرازی، شاعر شهیر قرن سیزدهم (۱۲۷۰ق). ۲۶ حاج سید میرزا جعفر شیرازی. ۲۷ سید صدرالدین جزایری. ۲۸ سید محمد حسن جزایری. ۲۹ میرزا محمدعلی شوشتری جزایری (ف ۱۳۰۶ق). ۳۰ حسینعلی موثق السلطان. ۳۱ محمدصادق رأفت.

ب قبور رواق آیت الله کاشانی (بالاسر ناصری)

۳۲ سید محمدرضا شمس الادبَاء. ۳۳ سید محمدهادی روح الامین. ۳۴ علی نورالحکماء. ۳۵ عمادالدین سبزواری. ۳۶ معاون الدوله. ۳۷ حاج شیخ عبدالله حائری. ۳۸ حاج ملاعلی بیدختی. ۳۹ سید عبدالحسین اعتمادالتولیه. ۴۰ رضاقلی خان سراج الملک. ۴۱ اسدالله معین الحکماء. ۴۲ جلال الدین محدث ارموی، محقق و نویسنده معاصر.

ب قبور رواق آیت الله کاشانی (بالاسر ناصری) ۱ میرزا ابوالقاسم کاشانی، روحانی مبارز و از سردمداران نهضت ملی نفت (۱۳۰۰ تا ۱۳۴۰ق). ۲ ناصرالدین شاه قاجار. مکان قبر او قبلاً به رواق ناصری معروف بود که به سبب دفن آیت الله کاشانی، پس از انقلاب به آن نام تغییر یافت. پس از انقلاب سنگ قبر او را برداشته و به موزه کاخ گلستان منتقل کردند. امروزه علائم و نشانی از قبر او برجای نیست. این مکان در گذشته مسجد هولاکو و یا مسجد تیموری نیز نام داشت که قبر وی در زاویه غربی مسجد هولاکو بود. ۱ (تصویر شماره ۴۹)

۳ جیران، همسر ناصرالدین شاه، که قبل از وی در این مکان به خاک سپرده شد، امروزه نام جیران بر روی مکان دفن او دیده می شود. ۴ عزیزالسلطنه، دختر ناصرالدین شاه (۱۳۲۹ق). وی کمی پایین تر از جیران به خاک سپرده شده و امروزه سنگ نبشته ای برای وی نگاشته اند. ۵ بانو شریف ناصری (۱۳۲۸ق) خواهر ناصرالدین شاه. ۶ علیرضا خان قاجار، عضدالملک (۱۳۲۸ق) نایب السلطنه عصر قاجار. ۷ حاج ملاعلی کنی (۱۲۲۰ ۱۳۰۶ق) از فقهای معروف قرن سیزدهم و دارای تألیفات متعدد در رجال و فقه. ۸ حاج شیخ محمد حسین تنکابنی (ف ۱۳۲۷) از علما و فقهای معاصر. ۹ حاج شیخ علی مدرس تهرانی (ف ۱۳۷۴ق) از علمای مبارز عصر قاجار و شاگرد میرزا محمدتقی. رهبر انقلاب عراق علیه استعمار انگلیس. ۱۰ شیخ ابوالحسن مرنندی (ف ۱۳۴۹ق). ۱۱ ابوالحسن میرزا قاجار (شیخ رئیس خراسانی) (۱۳۲۷ق)، صاحب منتخب نفیس. ۱۲ سید علی آقا یزدی طباطبایی (ف ۱۳۵۰ق) صاحب وسائل مظفری. ۱۳ سید رضا فیروزآبادی. ۱۴ شیخ عبدالنبی نوری (ف ۱۳۴۴ق) از علما و فقهای مبارز عصر قاجار و شاگرد میرزای شیرازی. ۱۵ میرزا مسیح طالقانی (ف ۱۳۳۹ق) از علمای معاصر و شاگرد میرزای جلوه. ۱۶ میرزا احمد آشتیانی، فرزند میرزا محمد حسن آشتیانی (۱۳۰۰ ۱۳۹۵ق) از علما و عرفای معاصر. ۱۷ میرزا محمد آقازاده کفایی خراسانی (۱۲۹۴ ۱۳۵۶ش). ۱۸ میرزا ابوالحسن شریفی خراسانی (شریف العلماء). ۱۹ سید محمدعلی اعتمادی، فرزند میرعبدالحسین اعتمادالتولیه (۱۳۴۱ق).

ج قبور رواق حاج اسماعیل رضایی

۲۰ حاج اسماعیل منشی زاده، فرزند حسن (۱۲۸۹ ۱۳۶۲ق). ۲۱ میر سید حسین معینی (۱۳۶۲ق). ۲۲ میرزا ابوتراب امامی، امام جمعه کاشان (۱۳۶۲ق) و همسرش ۲۳ سیف الله وحید دستجردی (۱۳۷۸ش) رئیس جمعیت هلال احمر. ۲۴ سید محمدرضا غفوری سبزواری (۱۳۶۱ش). ۲۵ حاج سید محمد جواد موسوی بجنوردی. ۲۶ حاج ملا محمد جعفر مجتهد تهرانی (۱۲۳۸ ۱۳۱۳ق). ۲۷ امیر امنع امیر سلیمانی (۱۲۵۵ ۱۳۲۰ش). ۲۸ شیخ محمود علایی (ف ۱۳۶۵ش)، مدیر و مؤسس حوزه علمیه شهرری، فرزند شیخ محمد علایی کهرودی. ۲۹ شیخ حسین لنکرانی، فرزند شیخ علی (۱۳۰۰ق ف ۱۳۶۸ش). ۳۰ شیخ محمد تقی فلسفی، واعظ شهیر معاصر. ۳۱ میرزا ابوالحسن جلوه (۱۲۳۸ ۱۳۱۴ق)، حکیم متأله، فرزند سید محمد، صاحب تألیفات فراوان در فلسفه و حکمت. ۳۲ حاج ملا محمد آملی، فرزند علی (۱۲۶۲ ۱۳۳۶ق) از فقها و حکمای عصر مشروطیت و از یاران شیخ فضل الله نوری و از طرفداران مشروطه مشروعه. ۳۳ عبدالعظیم قریب، استاد دانشگاه و نویسنده.

ج قبور رواق حاج اسماعیل رضایی ۱ حاج اسماعیل رضایی، برادر طیب رضایی که همراه وی در ۱۳۴۲ش توسط مأموران ساواک اعدام شد. ۲ بدیع الزمان فروزانفر، استاد دانشگاه، نویسنده و محقق معاصر. ۳ حاج محمد اسماعیل رضوانی، از شهدای ۱۵ خرداد ۱۳۴۲. ۴ نظام وفا، نویسنده و شاعر معاصر.

د قبور رواق امامزاده حمزه

ه ورودی رواق عتیق

و قبور صحن مصلی

۵ ابوالفتح میرزا دولتشاهی، از رجال سیاسی معاصر. ۶ سید محمد حسن خاتون آبادی. ۷ خاندان قهاری. ۸ میرزا جمال الدین نوری. ۹ امان الله خان اردلان از رجال و دولتمردان عصر قاجار و پهلوی. ۱۰ فروغ الملک اردلان. ۱۱ اعتضاد ملکزاده، از رجال سیاسی معاصر. ۱۲ فریدون میرزا سالور، از شاهزادگان قاجاری. ۱۳ علیقلی میرزا اعتضادی، از شاهزادگان قاجاری. ۱۴ امیری فیروز کوهی، شاعر معاصر. (تصویر شماره ۵۰)

د قبور رواق امامزاده حمزه ۱ میرزا ابوالحسن بن میر سیدعلی، از متولیان آستان حضرت عبدالعظیم در اواخر دوره قاجار. ۲ شیخ ذبیح الله محلاتی (۱۳۱۰-۱۳۶۵ق)، صاحب اختران تابناک یا کشف الکواکب که شرح کاملی از زندگی امامزادگان مدفون در ری را در آن کتاب ارایه کرده است.

ه ورودی رواق عتیق ۱ شیخ عبدالرحیم بن شیخ آقا بزرگ کنی (۱۳۶۷ش).

و قبور صحن مصلیدر این صحن که قبلاً صحن باغچه علیجان بوده قبور بسیاری وجود دارد که در طرح توسعه ضمن یکسان سازی آنها، نام متوفیان بر روی سنگ فرشها خطاطی شده

ب بخش دوم: ایجاد و احداث مراکز فرهنگی و علمی

اشاره

است. از مشهورترین آنها می توان به طیب حاج رضایی اشاره کرد که در خرداد ۱۳۴۲ توسط رژیم پهلوی اعدام شد.

ز قبور صحن باغ طوطیان صحن در سمت شمال غرب مقبره حضرت عبدالعظیم علیه السلام و خارج از آن قرار دارد. این جا به عنوان قبرستان عمومی است و بسیاری از رجال و شخصیت های سیاسی، علمی و اندیشمندان و نیز سایر طبقات مردم، که تعداد آن ها بی شمار است مدفون هستند. از مشهورترین قبور صحن باغ طوطی می توان به موارد زیر اشاره داشت: ۱ ستارخان سردار ملی. ۲ شیخ محمدخیابانی. ۳ سید شرف الدین امیر خلیل الله، از متولیان آستان در قبل از صفویه. ۴ میرزا ابراهیم شیخ الاسلام نوه میر سید حسین خاتم المجتهدین در عصر صفویه، از متولیان آستان در عصر صفوی. ۵ میرزا ابوالحسن علامه شعرانی، فرزند شیخ محمد (۱۳۲۰ ۱۳۹۲ق)، از فقهای معاصر و صاحب تألیفات عدیده در تفسیر، اخلاق و عرفان؛ او در مقبره خانوادگی زمردی، روبه روی باغ طوطی مدفون است، یعنی در مجاورت بازارنو. ۶ شیخ محمدباقر کمره ای، مؤلف و مترجم معاصر.

ب بخش دوم: ایجاد و احداث مراکز فرهنگی و علمیدر طرح توسعه و بازسازی، تولیت آستان بیش از هر چیز در تلاش بود تا به این مجموعه، که در گذشته صرفاً یک مرکز زیارتی بود، اعتباری علمی و آموزشی بخشیده و در این خصوص برای جذب طالبان و علاقه مندان علوم دینی و اسلامی منشأ اقداماتی گردد؛ لذا در طرح اولیه، بخش عمده ای از تلاش ها مصروف ایجاد مراکز علمی و فرهنگی شد، که در این فصل به اختصار آنان را توصیف و تشریح می کنیم.

۱ دانشکده علوم حدیث

۱ دانشکده علوم حدیثیکی از برنامه های توسعه، ایجاد دانشکده ای برای آموزش و فراگیری علم حدیث در مجموعه آستان بود، دانشکده ای که بتواند همگام و مشابه سایر دانشکده های عصر حاضر، در موضوعی خاص و منحصر به فرد یعنی علم حدیث، دانشجویان علاقمند را به جامعه علمی تقدیم کند، امری که در جامعه و اندیشه شیعی جایگاهی ویژه دارد و پس از قرآن به عنوان ریشه و سرچشمه سنت مورد توجه قرار می گیرد. در نظام آموزشی کشور، یعنی در دانشگاه ها و موسسات آموزشی تا این دوران، علم حدیث تنها صرفاً در برخی از مراکز به عنوان یک گروه تخصصی و نه بیشتر از آن مورد توجه بود، اما به سعی و اهتمام جدی تولیت محترم آستان، که خود در حدیث شناسی از رجال و متخصصان بوده و میزان الحکمه ایشان نشانگر این ادعا است، به آموزش علم حدیث تا حد ایجاد دانشکده ای اختصاصی توجه شد و این افتخار تنها به مجموعه آستان مبارک اختصاص یافت. دانشکده حدیث از موسسات آموزش عالی غیر دولتی غیرانتفاعی است که با مجوز رسمی شورای عالی انقلاب فرهنگی احداث شده و زیر نظر مؤسسه فرهنگی دارالحدیث و معاونت فرهنگی آستان فعالیت می کند. اهدافی که در اساسنامه این دانشکده بیان گردیده است عبارتند از: ۱ تربیت دبیران و مربیان متخصص در علوم حدیث و معارف دینی. ۲ تربیت محققان و کارشناسان در زمینه مطالعات و تحقیقات اسلامی شاخه های مربوط به علوم حدیث. ۳ تربیت مبلغان معارف اسلامی برای داخل و خارج کشور و تأمین نیازمندی های خانه های فرهنگ جمهوری اسلامی. ۴ جذب داوطلبان مطالعات و تحقیقات علوم حدیث از کشورهای اسلامی. ۵ فراهم ساختن امکانات ارتقای سطح علمی فرهنگی کارشناسان سازمان های دولتی و نهادهای انقلاب اسلامی. ۶ شناخت استعدادها و فراهم ساختن امکانات برای ادامه تحصیل افراد علاقمند

اشاره

در دوره های بالاتر جهت تربیت محدث، مبلغ، محقق و اسلام شناس. هدف اصلی تأسیس دانشکده علوم حدیث در کنار مرقد حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام گرامی داشت مقام علمی و حدیثی ایشان است که با لقب محدث از او یاد شده است. عملیات احداث دانشکده علوم حدیث از تابستان ۱۳۷۳ آغاز و به مدت سه سال به بهره برداری رسید. زیربنای در نظر گرفته شده بالغ بر ۲۰ هزار مترمربع با مساحت ۵۴۳۲ مترمربع بود. پروژه از اردیبهشت ۱۳۷۳ آغاز و ابتدا زیربنای بخش آموزشی پی کنی شد. فونداسیون در سال ۱۳۷۴ و نیز اجرای ستون، تیر و پوشش سقف تا ۹۰٪ و دیوارهای داخلی و خارجی تا ۲۰٪ آن انجام شد. قسمت اداری این پروژه به دلیل مشکلات مربوط به زمین آن نسبت به بخش آموزشی از کندی کار برخوردار بود. در سال ۱۳۷۴، فونداسیون، اجرای ستون تیر و پوشش سقف و دیوارهای خارجی و داخلی ادامه یافت. اجرای این پروژه در قالب چهار بلوک، یعنی بلوک های ۱، ۳، ۶ و ۷ انجام پذیرفت. در این بلوک ها تقریباً به طور همزمان اجرای سقف، و نصب ستون با سرعت و بر اساس زمان پیش بینی شده پیشرفت مطلوبی حاصل کرد که در نتیجه در ۱۳۷۶ مراحل نهایی اجرای اسکلت به پایان رسید. مرحله دوم اجرای عملیات شامل نماسازی و تعبیه درها بود که تا پایان ۱۳۷۸ تکمیل و با حضور رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام بهره برداری شد. این مجموعه دارای سه ضلع غربی، جنوبی و شرقی با دو حیاط بخش اداری و آموزشی است که در سه طبقه ساخته شده است.

لوح افتتاحیه دانشکده حدیث «خداوند متعال را سپاس می گوئیم که در پرتو عنایات و الطاف خاص حضرت ولی عصر ارواحنا لتراب مقدمه الفداء و همزمان با یکصدمین سال ولادت حضرت امام خمینی قدس سره و در دوران ولایت و رهبری حضرت آیت الله

۱۱ امکانات آموزشی و پژوهشی

الف بخش آموزش (معاونت آموزش)

خامنه ای مدظله و در راستای ترویج علوم و معارف قرآنی و بسط و گسترش روایات و احادیث اهل بیت عصمت و طهارت علیهما السلام، ساختمان دانشکده علوم حدیث به وسعت ۲۰۰۰۰ (بیست هزار) متر مربع و شامل دو بخش آموزشی و اداری، کتابخانه، تالارهای سخنرانی، مجموعه ورزشی و مرکز نجوم به عنوان سومین بخش از طرح عظیم توسعه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم و با اهتمام نماینده ولی فقیه و تولیت آستان، حضرت حجه الاسلام و المسلمین محمدی ری شهری به مرحله بهره برداری رسید و در ایام ولادت باسعادت حضرت امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام در روز یکشنبه چهاردهم رجب المرجب سال ۱۴۲۰ ق برابر با دوم آبان ۱۳۷۸ با حضور ریاست محترم مجمع تشخیص مصلحت نظام، حضرت حجه الاسلام و المسلمین هاشمی رفسنجانی افتتاح گردید. عناوین سایر ساختمان های این بخش ۱ تالار همایش شیخ صدوق به وسعت ۵۸۰۰ متر مربع. ۲ بست جنوبی به وسعت ۱۰۰۰ متر مربع. ۳ موزه آستان به وسعت ۳۰۰۰ متر مربع. (تصویر شماره ۵)

۱۱ امکانات آموزشی و پژوهشی آن جا که این مکان یکی از مراکز علمی و آموزشی است، بر اساس اهداف ذکر شده به امکانات مختلف آموزشی و پژوهشی مجهز گردیده تا بتواند اهداف یاد شده را تحقق بخشد و بستر مناسبی را برای تربیت هر چه بهتر محققان و کارشناسان علوم حدیث فراهم سازد.

الف بخش آموزش (معاونت آموزش) در بخش آموزش مجموعه زیر مورد توجه قرار گرفته است.

۱ کلاس های درس

ظرفیت پذیرش دانشجو و کادر هیأت علمی

در این مجموعه شانزده باب کلاس درس پنجاه نفره به مساحت هر یک ۴۴ متر مربع با امکانات و وسایل مرسوم کلاس های دانشگاهی و نیز تعداد هفت باب کلاس ۷۰ نفره برای دروس مشترک، با مساحت ۷۲ متر مربع ساخته شده است. (تصویر شماره ۵۲)

۲ تالارهای همایش و تالار اجتماعات ۱۲۰ نفره و یک تالار همایش به گنجایش پانصد نفر در دانشکده ساخته شده است که پذیرای دانشجویان و محققان از نقاط مختلف است. تالارهای اجتماعات مزین به نام دو تن از فقها و محدثان شیعه، شیخ طوسی و شیخ مفید است.

۳ آزمایشگاه زبانین آزمایشگاه به منظور تحقق یکی از اهداف دانشکده، مبنی بر تربیت مبلغان و مروجان فرهنگ اسلامی برای کشورهای مختلف شکل گرفته که دارای تجهیزات صوتی و تصویری جهت آموزش زبان عربی و انگلیسی، به ظرفیت ۳۲ نفر است. (تصویر شماره ۵۳)

ظرفیت پذیرش دانشجو و کادر هیأت علمیان دانشکده از نیمسال اول تحصیلی ۷۹-۷۸ تعداد شصت دانشجو و در نیمسال اول تحصیلی ۷۹-۸۰، ۴۶ نفر و نیمسال اول تحصیلی ۸۰-۸۱، پنجاه نفر و در مجموع تا پایان سال تحصیلی ۸۱-۸۲ حدود ۲۳۰ دانشجو را پذیرش کرده است که در خرداد ۱۳۸۲ نخستین فارغ التحصیلان آن جذب بازار کار خواهند شد. شایان گفتن است که نیمی از دانشجویان پذیرفته شده از بین خواهران و نیمی از برادران هستند. ظرفیت نهایی این دانشکده برای پذیرش دانشجو ۶۰۰ نفر است. دانشجویان از طریق آزمون سراسری و به صورت نیمه متمرکز پذیرش می شوند. در وهله نخست بیست برابر ظرفیت پذیرش، از سوی سازمان سنجش به دانشکده اعلام و پس از شرکت در آزمون اختصاصی کتبی و شفاهی که به وسیله دانشکده برگزار می شود تعداد مورد نیاز انتخاب و پذیرش خواهند شد. آنان باید ۱۳۵ واحد شامل پنجاه و سه

ب بخش پژوهش (معاونت پژوهشی)**امکانات پژوهشی و تحقیقاتی**

پیش نیاز، هفتاد واحد تخصصی و دوازده واحد عمومی را بگذرانند. این دانشکده دارای دو کادر هیأت علمی ثابت و چندین کادر هیأت علمی پاره وقت است که این اشخاص، هم در حوزه و هم در مراکز دانشگاهی مشغول تدریس هستند. بر اساس تلاش های معاونت آموزش، این دانشکده، که هم اکنون فقط در یک رشته علوم حدیث در مقطع کارشناسی دانشجویی پذیرد، اقداماتی را نیز برای اخذ مجوز دوره های کارشناسی ارشد در رشته های زیر انجام داده است: ۱ علم الحدیث. ۲ مصطلح الحدیث. ۳ تفسیر اثری. ۴ گرایش کلام و عقاید. ۵ اقتصاد اسلامی. ۶ مدیریت اسلامی. ۷ تاریخ و سیره. ۸ عرفان اسلامی. ۹ اخلاق. ۱۰ نهج البلاغه. ۱۱ قرآن و حدیث. ۱۲ رجال حدیث. اکنون مجوز سه گرایش کارشناسی ارشد عقاید و کلام، عرفان و تفسیر اثری گرفته شد. و قرار است پس از احداث دانشگاه حدیث در قم، دانشجویان ارشد در آن مرکز مشغول تحصیل شوند. شایان گفتن است مقطع کارشناسی علوم حدیث این دانشکده بر اساس سیصد و سومین جلسه شورای عالی برنامه ریزی مورخ ۲/۷/۱۳۷۴ به تصویب رسیده است. طرح این دوره از سوی کمیته الهیات و معارف اسلامی گروه علوم انسانی شورای عالی برنامه ریزی ارایه شده بود.

ب بخش پژوهش (معاونت پژوهشی) بخش پژوهش یکی از بخش های مهم دانشکده است که بر اساس اهداف دانشکده شکل گرفته و وظیفه فراهم ساختن بستر مناسب برای تحقیق و پژوهش دانشجویان را بر عهده دارد.

امکانات پژوهشی و تحقیقاتی ۱ کتابخانه تخصصی علم الحدیث این کتابخانه که مخزن آن در زیرزمین دانشکده قرار دارد، مساحتی حدود ۷۷۰ متر

را به خود اختصاص می دهد که از ظرفیت اسمی ۲۵۰ هزار جلد کتاب برخوردار است. به هنگام افتتاح در آبان ۱۳۷۸ با چهار هزار عنوان کتاب، فعالیت خود را آغاز کرد که اکنون این دارای بیست هزار جلد است. ۷۰٪ آن در زمینه حدیث و ۳۰٪ در موضوعات متفرقه و مختلف است. در این کتابخانه مخزنی به مساحت ۲۴ متر مربع برای نسخه های خطی نیز در نظر گرفته شده که ظرفیت صد هزار نسخه دارد و قرار است نسخه های خطی آستان به این مکان منتقل شود. البته اکنون چهارصد نسخه خطی در آن نگهداری می شود. کتابخانه دارای تالار قرائتی به مساحت ۱۵۰ متر مربع است. در این مکان، بخش نشریات نیز با ۶۵ نشریه کامل، ۵۳ عنوان مجله و فصلنامه و دوازده روزنامه به امر اطلاع رسانی مشغول است. مرکز رایانه کتابخانه نیز مجهز به ده دستگاه رایانه است. (تصویر شماره ۵۴ و ۵۵)

۲ مرکز نجوم و ستاره شناسی یکی از امتیازات مهم دانشکده، برخوردار از امکانات تحقیقاتی و آموزشی پیرامون ستاره شناسی و نجوم است. دانشکده حدیث برای ترویج علوم و معارف الهی، احیای فعالیت های ستاره شناسی قرون گذشته به ویژه در اعصار اسلامی و ارایه امکانات مختلف علمی و آموزشی برای جوانان منطقه محروم جنوب تهران به تأسیس یکی از مجهزترین مراکز تحقیقاتی و آموزشی اقدام کرده است. این مرکز فعالیت رسمی خود را در ۱۳۷۹ آغاز کرد. رصدخانه ای به نام عبدالرحمان صوفی رازی، منجم معروف ری، کتابخانه تخصصی نجوم، لابراتوار عکاسی، آسمان نما، تالار علم، واحد سمعی و بصری، نمایشگاه عکس، و شبکه اینترنت و نرم افزارهای نجومی از تجهیزات این مرکز است. رصدخانه یاد شده در دو نوع مدرن و قدیم ساخته شده است. رصدخانه قدیم به نام ابوحمزه خجندی است که در قرن هفتم هجری مؤسس اولین رصدخانه در کوه بی بی شهربانو بوده است. در این رصدخانه از ابزار آلات قدیمی و کهن نجوم از جمله اسطرلاب، زاویه سنج، زیج و... برای آموزش استفاده می شود.

رصدخانه به سبک مدرن نیز به نام عبدالرحمان صوفی رازی از منجمان همین خطه نام گذاری شده که دارای یک گنبد دوار متحرک به قطر چهار متر و دریچه ای به عرض یک متر است. یک عدد تلسکوپ شکستی با فاصله کانونی هزار میلی متر و قطر عدسی شیئی ۱۸۰ میلی متری با توانایی بزرگ نمایی سی الی پانصد برابر در آن مستقر است. این تلسکوپ به نام سلسترون، ساخت آمریکا و در کشور ما پیشرفته ترین نوع تلسکوپ و منحصر به فرد است. علاقه مندان می توانند با استفاده از دوربین های حرفه ای موجود در رصدخانه از اجرام آسمانی عکس برداری و در لابراتوار همین مرکز ظهور کنند. مرکز نجوم، کتابخانه ای تخصصی نیز با هزار عنوان کتاب دارد. سه دستگاه رایانه نیز امکان ارتباط با شبکه اینترنت و ارتباط با مراکز نجومی جهان را برقرار می سازد. در این مرکز یک کلاس به نام تالار علم وجود دارد که در آن جا به آموزش نجوم می پردازند. آسمان نمایی که بر فراز این مرکز استقرار یافته دارای گنجایش سی الی چهل نفر است و گنبدی به قطر پنج متر آن را تشکیل می دهد. این مجموعه از ۱۳۷۹ در حال بهره برداری است و تاکنون چند همایش علمی و نجومی نیز در آن برگزار شده است. یکی از دوره های مهم طرح سراسری رؤیت هلال ماه در ایران (چهارمین دوره) در چهار روز از ۲۳/۵/۸۱ لغایت ۲۶/۵/۸۱ با شرکت ۱۲۰ نفر از کارشناسان و ستاره شناسان کشور از سوی این مرکز برپا شد. در این برنامه استادان صاحب نظر و متخصص در امر نجوم پیرامون مسائل نجومی و رؤیت هلال ماه از جمله در خصوص رکوردهای رؤیت هلال ماه، تجارب رصدی رؤیت هلال و روش های علمی برای پیش بینی رؤیت سخترانی کردند و نیز کارگاه های علمی رؤیت هلال در کنار آن برپا شد. شایان گفتن است نخستین فعالیت سازمان یافته علمی چند قرن اخیر در خصوص جمع آوری اطلاعات رصدی نقاط مختلف ایران به منظور اصلاح روش های نظری محاسبات نجوم در ۱۳۷۳ در کشور برگزار شده بود. علاوه بر آن هیأت هایی برای تعیین و رؤیت هلال ماه بویژه در ماه شعبان و شوال به این مرکز آمده و از امکانات آن بهره برده اند. مدیریت مرکز نجوم اخیرا از دانشکده جدا

ج بخش فرهنگی رفاهی (معاونت فرهنگی دانشجویی)

شده و به معاونت فرهنگی آستان منتقل شده است؛ اما محل آن هم چنان در دانشکده قرار دارد. البته در مدرسه علمیه برهان نیز آسمان نمایی به همراه دارالعلم ساخته و آماده بهره برداری است. (تصویر شماره ۵۶ و ۵۷)

۳ دفتر مطالعات و تحقیقات معاونت پژوهشی برای انسجام و هدایت امور تحقیقاتی دانشجویان و حمایت از آن ها، دفتری با عنوان مطالعات و تحقیقات دانشجویی ایجاد کرده است. در این دفتر، چند فصل نامه از مقالات و کارهای دانشجویان منتشر گردیده از جمله حدیث اندیشه که تاکنون چهار شماره آن چاپ شده است و نیز روایت، دستاورد و ره یافتگان از دیگر نشریات منتشره داخلی این دفتر است.

ج بخش فرهنگی رفاهی (معاونت فرهنگی دانشجویی) یکی از اهداف این بخش برقراری امکان تفریحات سالم و تسهیلات لازم برای رفاه دانشجویان و به تبع آن تأمین بهداشت روانی و ایجاد روحیه نشاط آمیز برای دانشجویان است که در امور تربیتی و آموزشی نقش مثبت و سازنده ای دارد. امکانات فراهم شده در محورهای زیر قابل اشاره هستند: ۱ امکانات ورزشی شامل استخر سرپوشیده، همراه با سونا و جکوزی، سالن بدن سازی مجهز به وسایل لازم و سالن فوتسال. ۲ امکانات خوابگاهی و تغذیه که برای برادران و خواهران تهرانی و شهرستانی خوابگاه هایی تهیه شده است. ظرفیت اتاق های آن از چهار تا هفت نفر است و در مجموع هفتاد نفر ظرفیت دارد. هم چنین سرویس غذاخوری به مساحت سیصد متر مربع با پرداخت سوبسید برای تغذیه دانشجویان از دیگر امکانات این مجموعه است. شایان ذکر است این دانشکده برخلاف نام غیرانتفاعی آن، از ناحیه دانشجو درآمدزا نیست؛ بلکه کمک هزینه و وام های تحصیلی، بیمه دانشجویی نیز برای آنان اختصاص می یابد.

۲ تالار شیخ صدوق و شیخ کلینی

در پایان شایان ذکر است این دانشکده دارای هیأت امنایی است که عبارتند از: ۱ حجه الاسلام و المسلمین سید علی قاضی عسکر، که اکنون ریاست دانشکده را به عهده دارند. ۲ آقای رحمانی، استاندار تهران. ۳ دکتر سید جعفر شهیدی، استاد دانشگاه و نویسنده. ۴ دکتر محمد باقر حجتی، استاد دانشگاه و نویسنده. ۵ - دکتر صادق آئینه وند، استاد دانشگاه و نویسنده. ۶ دکتر مهدوی راد، استاد دانشگاه و نویسنده. ۷ دکتر تفرشی. (۱)

۲ تالار شیخ صدوق و شیخ کلیندر طرح توسعه آستان به علت فقدان یک تالار و فضای مناسب برای انجام همایش ها تالاری مجهز و بزرگ برای اجرای رسالت های فرهنگی مورد نظر پیش بینی شد. عملیات اجرایی آن در اردیبهشت ۱۳۷۳ آغاز شد. این تالار با ظرفیت پانصد نفر در مساحت ۱۲۳۳ و زیربنای ۵۸۰۰ متر مربع با تمامی امکانات مورد نیاز یک تالار استاندارد طراحی شد. ابتدا عملیات گودبرداری و سپس اجرای فونداسیون را آغاز و اسکلت بتنی آن تا پایان سال ۱۳۷۴ تکمیل گردید. دیوارهای داخلی و خارجی تا ۱۳۷۵ کامل شد. عملیات نازک کاری که از ۱۳۷۳ شروع شده بود، بخشی در سال ۱۳۷۴ و بقیه در سال های ۱۳۷۵ و ۱۳۷۶ به پایان رسید. طبقه همکف تالار نیز در ۱۳۷۷ سنگ فرش و هم زمان کانال کشی های داخلی آن انجام شد.

۱- اطلاعات ارایه شده پیرامون دانشکده حدیث و بخش های مربوطه از مصاحبه با حجه الاسلام و المسلمین صادقی مسئول محترم روابط عمومی دانشکده استفاده شده است.

۳ موزه جدید

عملیات نازک کاری سقف و دیواره ها و سرسرای ورودی تا ۱۳۷۸ ادامه یافت. در زیرزمین، تالاری دیگر با عنوان شیخ کلینی احداث شد. در ابتدای این تالار سالن انتظاری نیز پیش بینی و نازک کاری آن در ۱۳۷۸ به پایان رسید. این تالار همراه با دانشکده علوم حدیث در اواخر آن سال بهره برداری شد. شایان گفتن است از این تالارها برای برگزاری گردهمایی ها، سمینارها و برنامه های فرهنگی آستان و مؤسسات وابسته و نیز نهادها و ادارات استفاده می شود. (تصویر شماره ۵۸ و ۵۹)

۳ موزه جدید به رغم وجود تمدن دیرینه و کهن شش هزار ساله ری، این شهر تا قبل از طرح توسعه از داشتن یک موزه محروم بود. آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام نیز که در طول تاریخ، هدایا، تحف و گنجینه های متعددی را از سوی پادشاهان و شخصیت ها به خود پذیرا می شد، فاقد یک موزه بزرگ و استاندارد برای نگهداری و صیانت از این ذخائر تاریخی و گرانمایه بود. در طرح توسعه پروژه ای به این منظور (در ضلع جنوب شرقی مجموعه) در نظر گرفته شد تا با فضای مورد نیاز بتوان اشیاء و آثار قدیمی، که از اطراف و اکناف این سرزمین کهن بر اساس کاوش های باستان شناسی کشف شده و یا ابزار و اشیای هنری تقدیم شده به آستان به عنوان میراث فرهنگی کشور نگهداری و سپس به نمایش و بازدید علاقه مندان گذاشته شود. لازم به ذکر است آثار و اشیایی که از قدیم الایام در آستان تعبیه و مورد استفاده بوده و سپس جای خود را به اشیاء و لوازم جدیدتری داده است در این موزه نگهداری می شوند. این پروژه با زیربنای ۴۱۳۰ مترمربع در سه طبقه و با مساحت ۱۱۵۹ متر مربع عملیات خاکبرداری آن از دی ۱۳۷۳ آغاز شد. اسکلت به همراه پوشش سقف و دیوارهای داخلی و خارجی در ۱۳۷۴ برپا و ضلع شرقی و جنوبی آن نیز در پایان آن سال تکمیل شد. عملیات نازک کاری موزه در ۱۳۷۴ آغاز و در سال بعد پایان یافت. گچ بری های زیبا به همراه کتیبه گچی و آئینه کاری اطراف آن، که مزین به آیات الهی با خط ثلث بود و نیز

۴ مرکز فرهنگی جوانان

سقف چهارکاسه در قسمت میانی موزه که بسیار زیبا است در ۱۳۷۷ تکمیل گشت. نمای شرقی موزه، با معماری سنتی و استفاده از آجر و کاشی نماسازی و کتیبه های آجری با اسامی جلاله و نام های ائمه شیعه بر زیبایی آن افزوده است. این موزه که از امکانات و تجهیزاتی شامل لوازم ضدحریق و آتش نشانی، لوازم بهداشتی و ملزومات دیگر، آسانسور، کانال های هواساز نیز برخوردار است در ۱۳۷۸ افتتاح شد. (تصویر شماره ۶۰)

۴ مرکز فرهنگی جوانان از آن جا که شهر ری، به رغم نزدیکی به تهران به لحاظ وجود مراکز فرهنگی از محروم ترین شهرها محسوب می گشت، با توسعه فضای شهری و اجرای طرح شهر سالم در سال های اخیر، لزوم وجود چنین مرکزی بیش از پیش احساس می شد. شهر ری با فرهنگ و تمدنی دیرینه از این کمبودها تا دوران اخیر رنج می برد؛ لذا دست اندرکاران و تولید آستان، بیش از پیش بر ایجاد مراکز فرهنگی برای جوانان تأکید می کرد؛ لذا در اولویت های طرح توسعه، پروژه ای برای این منظور مدنظر قرار گرفت. عملیات اجرایی ساختمان مرکز فرهنگی با زیربنای ۵۲۶۰ و مساحت ۱۷۹۲ متر مربع بود که از اسفند ۱۳۷۲ آغاز و در ۱۳۷۳ فونداسیون و اسکلت آن در دو طبقه برپا شد. دیوارهای داخلی و خارجی و تأسیسات در ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ به اجرا درآمد. در این بنا همانند سایر بناها نازک کاری و گچ بری های بسیار زیبایی به صورت مقرنس کار شد که در سال های ۱۳۷۵ تکمیل گردید. امکانات آموزشی و علمی قابل توجهی در ساخت این مجموعه فرهنگی پیش بینی شد؛ از جمله سالن کتابخانه، کلاس های آموزشی، هنری، سالن نمایش، کارگاه های هنری، سمعی و بصری، که در بخش های مختلف هنری فیلم سازی، نمایش و بازیگری علاقه مندان زیادی را به خود جلب کرده است. امکانات ویژه ای برای خواهران از جمله مدرسه قرآن، برنامه های هنری، صنایع دستی و سایر فنون مربوط به خواهران در نظر گرفته شد که اینک با استقبال خوبی روبه رو شده است. برگزاری اردوهای سیاحتی و زیارتی نیز از دیگر برنامه های این مرکز است.

۵ حوزه علمیه برهان**۶ کتابخانه جدید**

۵ حوزه علمیه برهان‌اگرچه در گذشته آستان جذابت های علمی نیز داشت و همانند سایر اماکن و زیارتگاه ها، مدرسه ای در جوار آن برای تربیت و آموزش طلاب ساخته شده بود؛ اما این مدرسه فضای کوچکی داشت و جایگاه آن با مجموعه متناسب نبود. این مدرسه که در عصر سلجوقی و در دوران طغرل بیک در مجاورت بازار قدیم و مسجد جامع در دو طبقه ساخته شد، به مدرسه عتیق معروف گشت؛ آن را در دوره های مختلف بازسازی و تعمیر کردند. سنگی که در مدخل مدرسه از طرف بازار نصب شده است باتاریخ ۱۲۰۶ ق، نشان از تعمیر این مدرسه در عصر آقامحمد خان قاجار می دهد. این حوزه علمیه بعدها در دوران رضاخان به دبستان تبدیل شد و در ۱۳۶۴ ق توسط مرحوم حاج شیخ علی اکبر برهان تهرانی در دو طبقه بازسازی و به عنوان حوزه علمیه به نام خود ایشان افتتاح گشت. این حوزه تا قبل از توسعه جدید حدود صد طلبه و ده مدرس داشت و کتابخانه ای نیز در آن احداث شده بود که در طرح توسعه جدید به لحاظ آن که گنجایش کافی برای جذب استادان و روحانیون نداشت، تخریب و ساختمان بزرگتری با زیربنای ۹۵۰۰ و به مساحت ۵۲۵۰ متر مربع در سه طبقه، به جای آن یعنی در جوار مقبره امامزاده طاهر علیه السلام ساخته شد. حیاطی نیز به وسعت ۶۰۰ متر برای آن اختصاص یافت. عملیات پی کنی آن در پایان ۱۳۷۴ و بقیه مراحل پروژه از جمله سنگ بدنه و کف، نمای حیاط، و سایر کارهای روبنایی نیز انجام و در ۱۳۸۰ کل پروژه به اتمام رسید که البته هم اکنون تزئینات داخلی آن از جمله آسمان نما و دارالعلم در حال تکمیل است. (تصویر شماره ۶۱)

۶ کتابخانه جدیدشهر ری در اعصار اسلامی مهد علم و دانش و کتابخانه های آن شهره آفاق بوده است. در قرن چهارم تنها چهار هزار شتر کتاب های کتابخانه صاحب بن عباد را حمل

می کردند. این شهر در دوران طلایی فرهنگ و تمدن درخشان اسلامی به عنوان پایتخت آل بویه مورد توجه دانشمندان و اندیشمندان بوده است؛ لذا همواره غنی ترین کتابخانه ها و ارزشمندترین کتب را برای فراهم ساختن ابزار کار تحقیق آن دانشمندان در خود جا می داده است. وزیر دانشمند و شیعی فخرالدوله یعنی صاحب بن عباد و نیز ابوعلی سینا در این خصوص تلاش های زیادی انجام داده اند. متأسفانه کتابخانه شهر ری در عصر مغول همانند سایر نقاط دستخوش غارت و آتش سوزی قرار گرفت و به کلی از بین رفت و هرگز تلاش های اعصار بعدی نتوانست آن را به جایگاه اصلی بازگرداند. امروزه در شهر ری تنها یک کتابخانه با حداقل امکانات توسط وزارت ارشاد ساخته شده است. کتابخانه دیگری نیز در آستان در جنب صحن مصلی موجود است که در ۱۳۲۴ش تأسیس شد. این کتابخانه حدود ۲۲۰۰ جلد کتاب دارد که برخی از آن ها نسخه های ارزشمند خطی است. در دوره مدیریت فعلی، بیش از ۱۲۷۰۰ کتاب خریداری و حدود هفت هزار جلد اهدایی نیز جذب و کتابخانه به رایانه مجهز گشته است. علاوه بر آن ۲۱۰۰ جلد کتاب نیز از سوی این کتابخانه به کتابخانه های مساجد و مدارس اهدا شده است. اکنون ۶۷۰۰ عضو دارد و روزانه بیش از ۷۰۰ نفر از آن بهره می گیرند. اما این کتابخانه مشکلات زیادی دارد. وقفی بودن کتاب ها و عدم امانت دادن و امکان خارج ساختن آن، فضای مطالعه بسیار کوچک و محدود، حجم کم مخازن کتاب، که امکان افزایش کتاب های آن را نمی دهد و علاوه بر آن توجه تولیت محترم آستان به مسائل علمی و فرهنگی، باعث شد تا احداث کتابخانه بزرگی، در طرح توسعه وارد گردد. ساختمان جدیدی که برای کتابخانه در شمال حرم امامزاده طاهر علیه السلام ساختند. در زیربنایی به وسعت پنج هزار متر مربع در سه طبقه از ۱۳۷۳ آغاز شد. عملیات اجرایی و فونداسیون و سپس اسکلت تا سال ۱۳۷۶ تکمیل شد و در سال بعد عملیات نازک کاری و نماسازی آن تا پایان سال ۱۳۷۸ ادامه یافت. در ۱۳۷۹ اجرای سنگ کف و بدنه در طبقه اول و نصب تأسیسات آن تکمیل و این پروژه در پایان سال ۱۳۸۰ خاتمه یافت. (تصویر شماره ۶۲ و ۶۳)

۷ مجتمع آموزشی حضرت عبدالعظیم علیه السلام

۸ دار القرآن الکریم

۷ مجتمع آموزشی حضرت عبدالعظیم علیه السلام یکی دیگر از اقدامات فرهنگی آستان، تأسیس مجتمع آموزشی شامل ۶ باب مدرسه از مقطع پیش دبستانی تا پایان دوره متوسطه است. مساحت این مجتمع که به ۴۲۰۰۰ مترمربع می رسد، به همت هیأت امنای منصوب از جانب تولیت و جلب کمک های مورد نیاز احداث و با حضور شخصیت های برجسته سیاسی، فرهنگی، افتتاح شد. هدف از ایجاد این مجتمع، تحت پوشش قرار دادن فرزندان نخبه این منطقه محروم و نیز جنوب شهر تهران در مقاطع مذکور و بدون اخذ هر گونه هزینه بود. شایان گفتن است در سال ۱۳۸۰ نسبت به پذیرش ۲۶۰ دانش آموز در مقاطع پیش دبستانی و پایه اول ابتدایی و اول راهنمایی اقدام شده است. در این مجتمع فضاهای مشترکی مانند سالن های ورزشی، آزمایشگاه، کارگاه های خودتکایی، غذاخوری و... نیز احداث شده است. (تصویر شماره ۶۴)

۸ دار القرآن الکریم دارالقرآن الکریم آستان در ۱۳۶۹ش فعالیت های خود را در بخش آموزش قرآن، محافل انس با قرآن، محافل نور، مسابقات حفظ و قرائت قرآن و فعالیت های فوق برنامه آغاز کرد. هزاران جوان و نوجوان و سایر اقشار مردم تحت آموزش های فراگیر قرآن قرار گرفته اند و حافظان زیادی نیز به جامعه حفاظ قرآن کریم تقدیم گشته است. در ایام مبارک ماه رمضان و سایر مناسبت های ویژه با دعوت قاریان ممتاز داخلی و خارجی و گروه های تواشیح برجسته کشور برنامه های زیادی توسط دارالقرآن به اجرا درآمده است. در طی فعالیت های آموزشی، برای ایجاد جذابیت و تنوع، اردوهای فرهنگی نیز به نقاط مختلف تدارک دیده شده است.

ج بخش سوم: احداث مراکز اداری و خدمات رفاهی

۱ احداث دارالتولیه

ج بخش سوم: احداث مراکز اداری و خدمات رفاهیسومین بخش از پروژه توسعه، به احداث و بازسازی مراکز خدماتی، اداری و رفاهی برای تسهیل و سازماندهی و مدیریت آستان و نیز تأمین رفاه و آسایش زائران این مجموعه اختصاص دارد.

۱ احداث دارالتولیهچنان که قبلاً شرح آن رفت، در دوران رژیم گذشته، برای استقرار تولیت آستان و نیز امور اداری و مسائل مدیریتی آن، دارالتولیه ای در ضلع غربی آستان وجود داشت؛ اما این ساختمان از یک طرف فرسوده شده و از طرف دیگر، از فضای لازم و مناسب برای استقرار متمرکز تشکیلات مختلف اداری جدید برخوردار نبود؛ زیرا اجرای طرح توسعه، طبیعتاً واحدها و دفاتر متعدد و روزافزون تری را نسبت به گذشته در سازمان اداری آستان وارد می ساخت و فضای موجود با طرح توسعه همگام نبود؛ در نتیجه این ساختمان تخریب و احداث دارالتولیه مناسب و بزرگی با مساحت ۲۲۵۳ متر مربع در زیربنای ۵۹۰۰ متر مربع در بخش جنوب غربی حرم در نظر گرفته شد. عملیات اجرایی آن از مرداد ۱۳۷۲ هم زمان با اجرای طرح احداث رواق های جدید آغاز شد. در این هنگام خانه های قدیمی و فرسوده محل اجرای پروژه تخریب و سپس عملیات اجرایی اسکلت در ۱۳۷۲ آغاز شد. نازک کاری و تأسیسات زیربنایی دارالتولیه در ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ به اتمام رسید. دیوارهای داخلی و خارجی نیز در ۱۳۷۴ ساخته شد. لازم به ذکر است پروژه دارالتولیه در دو طبقه به همراه یک پارکینگ و یک حیاط بزرگ، که اضلاع جنوبی و شرقی آن را احاطه می کنند در سال ۱۳۷۵ به پایان رسید. دارالتولیه از آن جا که برای استقرار کارکنان آستان و امور اداری در نظر گرفته شده بود، علاوه بر اتاق ها که به عنوان از آن استفاده می شود، یک آشپزخانه بزرگ با امکانات تهویه و هواسازی مناسب و موتورخانه و نیز یک تالار اجتماعات برای برگزاری مجالس و اجتماعات مردم را نیز در در خود جا داده است. نماسازی جنوبی و شمالی دارالتولیه که

۲ دارالضیافه (میهمان سرا)**۳ تجهیز و انتقال درمانگاه قدیم**

با آجر و کاشی های لاجوردی و با معماری سنتی اجرا گشته بود در سال ۱۳۷۷ پایان یافت. در ۱۳۷۵ نیز ساختمان قدیمی آستانه در ضلع جنوبی تخریب شد. (تصویر شماره ۶۵)

۲ دارالضیافه (میهمان سرا) از دیرباز، همواره دست اندرکاران مدیریت و تولید حرم های مطهر، مکان هایی را برای انجام رفادت و پذیرایی زائران اختصاص داده و برنامه هایی برای آن تدارک می دیدند. همواره غذاهای پخت این مکان های مقدس، نزد مردم متبرک بوده و علاقه مندان زیادی را به خود جذب کرده است. معمولاً نذورات مردم به صورت مواد غذایی به این مراکز تحویل و برای زائران پخته و در اختیار مردم قرار می گیرد. در حرم و آستان عبدالعظیم حسنی علیه السلام نیز به چنین مسأله ای توجه شد. ساختمان بزرگی با زیربنای پنج هزار و در مساحت ۲۹۵۰ متر مربع در ضلع شمالی مجموعه برای این کار اختصاص یافت. از ۱۳۷۲ عملیات گودبرداری دارالضیافه آغاز و تا ۱۳۷۸ اسکلت آن در دو طبقه استوار گشت. تا پایان آن سال عملیات سقف ریزی و نماسازی تکمیل شد و در ۱۳۷۹ به مرحله نازک کاری رسید. در این ساختمان علاوه بر سالن های پذیرایی، آشپزخانه مجهزی نیز پیش بینی شد که ظرفیت پخت و توزیع هزاران غذا را در یک وعده دارد. این پروژه آخرین پروژه مجموعه است که به زودی از آن بهره برداری خواهد شد. موتورخانه مرکزی مجموعه طرح توسعه آستان نیز در محوطه زیرزمین آن استقرار یافته است. مسئولیت نصب آن از معاونت عمرانی به اداره کل تأسیسات و ساختمان منتقل شده و کار احداث آن در ۱۳۸۰ به پایان رسیده است. (تصویر شماره ۶۶)

۳ تجهیز و انتقال درمانگاه قدیم قبل از توسعه جدید، در سال ۱۳۶۱ درمانگاهی کوچک در جوار حرم مطهر قرار

۴ احداث دار الشفای حضرت زهرا علیهاالسلام (کوثر)

داشت که با آغاز طرح توسعه به محل بزرگتری واقع در چشمه علی انتقال یافت آن مکان به دلیل نداشتن فضای کافی درمانی، اتاق عمل و تختخواب در حدود درمانگاه باقی مانده اما تولید جدید اقدامات مهمی برای تکمیل و تخصیصی کردن این درمانگاه انجام داد و بخشی های تخصیصی قلب و عروق، گوش و حلق و بینی، زنان، جراحی، چشم پزشکی و پوست و دندان پزشکی نیز در آن تشکیل گردید که از سال ۱۳۶۹ کار خود را آغاز کرد. از جمله فعالیت های این درمانگاه، فعالیت های بهداشتی شامل واکسیناسیون، بهداشت محیط، خانواده و... است که تا کنون خدمات مهمی به خانواده های محترم ساکن ری ارائه داشته است. این خدمات برای افراد نیازمند شامل مدارس ایتم، آموزش گاه های استثنایی و کسانی که از طریق کمیته بهداشت و درمان طرح تعاون با مؤمنین معرفی می شوند به صورت صد در صد رایگان انجام می پذیرد. کارکنان آستان، طلاب حوزه های علمیه و دانشجویان دانشکده حدیث نیز از خدمات پزشکی رایگان در این درمانگاه برخوردار هستند. شایان ذکر است تا کنون بیش از دوازده میلیون نفر با مراجعه به درمانگاه آستان و یا از طریق اعزام تیم های پزشکی و بهداشتی به مکان های مورد نظر از جمله مدارس ایتم و استثنایی و... از خدمات پزشکی برخوردار شده اند که حدود ۳۰٪ این افراد از خدمات رایگان بهره برده اند. همچنین این درمانگاه به عنوان اولین درمانگاه منتخب برای اجرای طرح بهداشت خانواده انتخاب گردید. (تصویر شماره ۶۷ و ۶۸)

۴ احداث دار الشفای حضرت زهرا علیهاالسلام (کوثر) به منظور ارائه بهتر خدمات پزشکی، در طرح توسعه پروژه ای برای احداث پلی کلینیک تخصیصی در داخل محدوده آستان با نام مبارک حضرت زهرا (کوثر) پیش بینی شد. عملیات اجرایی ساختمان آن از ۱۳۷۳ آغاز گردید که در مساحت تقریبی ۶۵۰۰ متر مربع در چهار طبقه و زیرزمین با قسمت های مختلف مورد نیاز به اجرا درآمد. عملیات گودبرداری و اسکلت تا ۱۳۷۵ ادامه یافت و در ۱۳۷۷ عملیات سفت کاری و

۵ بازار بزرگ ری

سپس نازک کاری آن به مرحله تکمیل درآمد. در ۱۳۷۸ ساختمان دارالشفاء به عملیات نازک کاری و نماسازی در اضلاع غربی و شرقی رسید. برای این مکان برخلاف درمانگاه قبلی، امکانات مجهز تخصصی در نظر گرفته شده و در حقیقت یک درمانگاه تخصصی با بخش های مختلف پزشکی، آزمایشگاه، داروخانه، رادیولوژی و... خواهد بود که می تواند سهم قابل توجهی در ارائه خدمات درمانی به مردم محروم منطقه و نیز زائران داشته باشد. نصب لوازم آتش نشانی، دستگاه ها و کانال های هواساز، لوازم بهداشتی و نصب آسانسور از دیگر کارهای انجام شده در دارالشفای حضرت زهرا است. در طی سال ۱۳۷۹ کلیه عملیات مربوط به رسمی بندی و نازک کاری آن به اتمام رسید که البته قرار است پس از افتتاح، درمانگاه قدیم به این مکان، که در داخل مجموعه آستان و پشت صحن امامزاده طاهر است منتقل شود. شایان ذکر است هنگام بازدید ریاست محترم جمهوری در سال ۱۳۷۸، ایشان تأمین اعتبار تکمیل ساختمان و تجهیز دارالشفای را پذیرفتند. اکنون اقدامات لازم برای خرید دستگاه های مدرن و پیشرفته پزشکی آن انجام شده و به زودی با نصب و راه اندازی این دستگاه ها، دارالشفای کوثر فعالیت خود را آغاز خواهد کرد. (تصویر شماره ۶۹ و ۷۰)

۵ بازار بزرگ ریاز دیرباز مجموعه های آرامگاهی و حرم های مطهر به لحاظ پذیرش تعداد زیادی از زائران و علاقه مندان از نقاط دور و نزدیک، ناخودآگاه جنبه اقتصادی و تجاری آن تقویت و در بافت سنتی خویش پذیرای بازار گردیده است. این بازارها برای تأمین مایحتاج زائران و کسب درآمد ایجاد شده و اهمیت زیادی یافته است. از آن جا که همواره حرم حضرت عبدالعظیم علیه السلام، از دور و نزدیک پذیرای زائران بوده، در جوار خود از دوران های گذشته دارای بازار بوده است. بازار قدیم که در کنار حرم و در ضلع شمالی آن قرار دارد، در گذشته تنها راه ورود به آستان بود و به لحاظ بافت سنتی و معماری قدیمی و گنجایش محدود، برای زائرین و واردین به حرم مطهر مشکلات

۶ احداث فضاهای سبز و خیابان ها

عمده ای را ایجاد کرده بود. بر این اساس در طرح توسعه مکان بسیار بزرگ در ضلع غربی مجموعه برای احداث بازاری متناسب با جمعیت روزافزون و نیز ساکنان منطقه و مطابق با استانداردهای معماری امروزی و امکانات ضروری اختصاص یافت تا علاوه بر آن به عنوان یک پشتیبان مالی و تأمین بخشی از هزینه های طرح توسعه نیز نقش خود را ایفا کند. (تصویر شماره ۷۱) زیربنای پروژه بازار در حدود هجده هزار متر مربع در سه طبقه به اجرا درآمد که مساحتی از میدان شهید مدرس تا صحن باغ طوطی را در بر می گیرد. عملیات اجرایی و خاک برداری محل پروژه از ۱۳۷۳ آغاز و موانع مختلف از جمله وجود چاه های آب و آب گرفتگی ها و سایر مشکلات، به خوبی برطرف و اسکلت فلزی آن، که تنها اسکلت فلزی به کار رفته در مجموعه توسعه است، در پایان سال استوار گردید. در ۱۳۷۴ بلوک چینی سقف ها و طبقات بالایی به اجرا درآمد و عملیات نازک کاری، سنگ کاری سقف و ستون ها و پلکانها تا ۱۳۷۶ ادامه یافت. در این پروژه تلاش شده تا از معماری سنتی بازارهای عصر صفوی متناسب با تکنولوژی جدید استفاده شود. پروژه بازار در ۱۳۷۷ به بهره برداری رسید و مغازه های آن به عنوان موقوفات به اجاره مستأجران درآمد. (تصویر شماره ۷۲)

۶ احداث فضاهای سبز و خیابان ها بخشی از فضاها و املاک برای احداث خیابان اطراف مجموعه و فضای سبز و نیز فراهم آوردن امکانات تفریحی زائران در طرح توسعه آزاد شد. در ۱۳۷۷ و هم زمان با برپایی اجلاس نماز در مصلاهی بزرگ ری، عملیات اجرایی خیابان دور مجموعه طرح توسعه (رینگ) به عرض بیست متر به همراه پیاده روی مربوطه در بخش هایی از ضلع جنوبی انجام گردید و سپس بخش های دیگری هم به آن افزوده شد. میزان کار انجام شده به چهار هزار متر مربع می رسد.

۷ قرض الحسنه

۸ سایر خدمات اجتماعی و رفاهی

۷ قرض الحسنه پروژه جدید قرض الحسنه آستان در سال ۱۳۷۹ تکمیل گشت که هسته آغازین آن در سال ۱۳۶۹ به هنگام تولیت آقای مولایی بنا گذاشته شده بود. تا کنون هزاران نفر از تسهیلات اعطایی این قرض الحسنه بهره برده اند.

۸ سایر خدمات اجتماعی و رفاهی ۱/۸ طرح تعاون با مؤمنینبر اساس دستور تولیت محترم، بخشی از درآمدهای معاونت اقتصادی آستان برای کمک به مستمندان با اولویت مجاوران حرم و اهالی ری اختصاص یافت. آن معاونت در سال ۱۳۷۴ طرحی با عنوان «تعاون با مؤمنین» ارایه کرد و در سال ۱۳۷۹ کمیته های پنج گانه تحقیق و شناسایی، جذب، سرپرستی بهداشت و درمان و بانوان برای توسعه و ساماندهی طرح تشکیل شد. از جمله کارهای عام المنفعه بر اساس این طرح، پرداخت وام به نیازمندان و نیز کمک های بلا عوض برای مستمندان به طور ماهیانه و مستمر بود که مجموعاً به بیش از سه میلیارد ریال می رسد.

۲/۸ احداث واحدهای مسکونی احداث بیش از ۱۲۰۰ واحد مسکونی ارزان قیمت با رعایت الگوی مصرف و زیربنای بیش از ۱۰۰ هزار متر مربع در مناطق جنوبی تهران توسط معاونت اقتصادی آستان از دیگر فعالیت هایی بود که برای خانه دار ساختن خانواده های کم درآمد و محروم انجام شد. در پایان این بخش شایان گفتن است که مجموع مساحت مورد استفاده در طرح بزرگ توسعه یعنی کل مساحت اراضی آزاد شده به ۵۰۲/۱۸۵ متر مربع می رسد که شامل املاک آزاد شده اطراف حرم مطهر و تملک اراضی مورد نظر در شهر ری و شهر مقدس قم است که اغلب دارای ابنیه مسکونی، تجاری و... بودند و رضایت مالکان و مستأجران آن با پرداخت های فوق العاده سنگین جلب گردیده و از این فضا حدود ۷۶۷/۱۳۶

د بخش چهارم: ایجاد مراکز و امکانات تأسیساتی و زیربنایی

۱ سیستم های تأسیساتی

مترمربع بنای استثنایی (فضای باز و بسته) در قالب ۱۷ پروژه اصلی و چندین پروژه فرعی در مجموعه آستان در ری و نیز سه پروژه در شهر قم اقدام گردید. جمع عرصه تحت اشغال در مجموعه آستان ۵۰۸/۳۷ متر مربع و مساحت بناهای احداث شده در این مجموعه ۸۷۵/۹۱ متر مربع بوده و بقیه نیز مربوط به شهر قم است.

د بخش چهارم: ایجاد مراکز و امکانات تأسیساتی و زیربنایی طرح عظیم توسعه در کنار احداث و بازسازی اماکن مذهبی و علمی برای تقویت زیر ساخت های طرح و تأمین امکانات مورد نیاز به لحاظ تأسیساتی و خدماتی اقدامات مهمی انجام داد و مراکزی را در این خصوص برپا کرد. نکته قابل گفتن این که بدیهی است هر یک از پروژه های طرح نیازمند وجود امکانات تأسیساتی برای تکمیل طرح مورد نظر بود که در قسمت های قبل در هنگام توصیف هر پروژه اجرا شده به تأسیسات داخلی آن نیز اشاره کردیم؛ اما برای کل مجموعه طرح توسعه و مراکز و امکانات تأسیساتی نیز پیش بینی شد که در این جا به اختصار به آن اشاره می کنیم.

۱ سیستم های تأسیساتی ۱/۱ سیستم برودتی و حرارتی: طراحی سیستم های برودتی و حرارتی پروژه های طرح توسعه عمدتاً بر اساس دستگاه های هوا رسان صورت گرفته و در برخی موارد مانند کلاس های درس دانشکده از فن کویل سقفی نیز استفاده شده است. علت اساسی استفاده از دستگاه های هوا رسان، وسیع و مرتفع بودن فضاها و بالا بودن تعداد نفرات استفاده کننده از مجموعه است. دستگاه های هوا رسان علاوه بر داشتن کویل های برودتی استاندارد، که از طریق چیلرها، هوای مطبوع را تأمین می کنند، دارای محفظه ایرواشر (سیستمی شبیه کولر آبی با راندامان بالاتر) نیز هستند، به طوری که در ایام هفته و یا مواقعی که افراد کمتری از

مجموعه استفاده می کنند، سیستم ایرواشر مشغول به کار خواهد بود و چیلرهای موتورخانه مرکزی خاموش و از مدار خارج می شوند. در طرح توسعه مجموعاً ۳۵۰ فن کویل و ۶۵ دستگاه هوارسان مورد استفاده قرار گرفته است.

۲/۱ تجهیزات موتورخانه مرکزی موتورخانه مرکزی از دستگاه های اصلی زیر تشکیل شده است: ۱ سه دستگاه چیلر آبسردکن. ۲ دستگاه برج خنک کن. ۳ چهار دستگاه دیگ بخار. ۴ سه دستگاه مبدل حرارتی. ۵ سه دستگاه منبع کویلی آب گرم مصرفی. ۶ دو دستگاه دیگ فولادی آب گرم. ۷ یک دستگاه سختی گیر آب. ۸ ایستگاه های تقلیل فشار بخار. ۹ سیستم تحت فشار آب مدار آب رسانی. ۱۰ سیستم تحت فشار آب مدار آتش نشانی. ۱۱ ۳۵ دستگاه پمپ سیرکولاتور جهت مدارهای مختلف برودتی و حرارتی. ۱۲ تانک کندانس، دو عدد منبع گازوئیل، منبع انبساط برودتی، منبع انبساط حرارتی، منبع انبساط دیگ های آب گرم، مخزن جمع آوری آب دیگ ها. ۱۳ مخازن ذخیره آب مصرفی و آتش نشانی. ۱۴ حدود ۴۲ عدد تله بخار و ۶ عدد شیر کنترل بخار. (تصویر شماره ۷۳ و ۷۴)

۳/۱ سیستم های برقییرآورد برق مورد نیاز مجموعه حرم و پروژه های جدید، حدود چهار مگاوات (۴۰۰۰ کیلو وات) است. این میزان برق مورد نیاز از طریق پست پاساژ، که لوازم اندازه گیری در آن نصب شده است و به وسیله دو دستگاه پست فرعی برق رسانی به کلیه

۲ پشتیبانی طرح توسعه

ساختمان ها انجام می شود. سیستم های طراحی شده برای ساختمان ها به شرح ذیل قابل اشاره است: ۱ سیستم روشنایی داخلی و بیرونی کلیه ساختمان ها. ۲ برق رسانی پریزهای برق داخلی و بیرونی کلیه ساختمان ها. ۳ برق رسانی هواکش، فن کوئل های ساختمان ها. ۴ برق رسانی به هوارسان ها و پمپ های مربوطه. ۵ برق رسانی به موتورخانه مرکزی شامل پمپ ها، دیگ ها، چیلرها. ۶ سیستم اعلام حریق کلیه ساختمان ها. ۷ سیستم صوتی کلیه ساختمان ها. ۸ سیستم تلفن مرکزی کلیه ساختمان ها. ۹ تابلوهای برق دیواری و ایستاده برای کلیه ساختمان ها و موتورخانه ها و هوارسان ها. ۱۰ طراحی محاسبه کابل های برق مورد استفاده کلیه پروژه ها. برای این منظور سه پست برق برای تأمین برق مورد نیاز نصب شده است.

۲ پشتیبانی طرح توسعه آن جا که پروژه های طرح توسعه آستان مقدس دارای ویژگی های خاصی از نظر معماری اسلامی و سنتی است و در عین حال به دلیل وسعت کار، میزان مصالح مورد استفاده نیز از حجم قابل توجهی برخوردار است، لذا معاونت عمرانی به منظور تأمین مستقیم آن اقلام به تأسیس کارگاه های متعددی اقدام کرد. از جمله کارگاه سنگبری، نجاری، شیشه بری، لوسترسازی، برق، آهن گری، کانال سازی، آزمایشگاه، بتن و مکانیک خاک با مدرن ترین تجهیزات و نیز تأسیس انبارهای بزرگ برای جمع آوری مصالح و لوازم یدکی جهت امکان سریع و دست یابی به آن مواد و نیز صرفه جویی در هزینه های خرید و ضررهای حاصل از تورّم سالانه و... اقدام شد.

ه بخش پنجم: آشنایی با تشکیلات اداری آستان و متصدیان طرح توسعه

۱ معاونت عمرانی

ه بخش پنجم: آشنایی با تشکیلات اداری آستان و متصدیان طرح توسعه: آشنایی با تشکیلات اداری آستان و متصدیان طرح توسعه سریع طرح های عمرانی و توسعه آستان مقدس، اقدام به تشکیل معاونت های مختلف کرده و در راستای اهداف مورد نظر، هر یک از معاونت ها مسئولیت بخشی از توسعه های عمرانی و اقتصادی را بر عهده گرفتند. آنان براساس وظایف مقرر، مسئولیت نظارت بر حسن اجرای پروژه ها را در زمینه های مختلف به عهده داشتند. در این بخش به معرفی اجمالی و تلاش های قابل تقدیر آنان در اجرای طرح توسعه خواهیم پرداخت.

۱ معاونت عمرانیکی از معاونت های مهم تولید آستان، معاونت عمرانی است. این معاونت نظارت بر طرح های توسعه و نیز در مجموع هماهنگی امور فنی و عمرانی را از ابتدای ۱۳۶۹ تا پایان بر عهده داشته است. معاونت عمرانی به عنوان نیابت تولید، وظایف و مسئولیت های زیر را به لحاظ قانونی و اجرایی در طرح های اجرا شده بر عهده داشته است. ۱ تدوین برنامه های کلی عمرانی آستان. ۲ برآورد اعتبار مورد نیاز پروژه ها و نظارت بر آنها. ۳ تهیه و تدوین برنامه های پروژه ها. ۴ تهیه طرح های مورد نیاز در زمینه های مهندسی، معماری، سازه و نقشه برداری. ۵ نظارت و کنترل بر مجریان طرح ها. ۶ ایجاد ارتباط فعال با دواير دولتی جهت پیشبرد اهداف. ۷ عقد قراردادهای مصوب. ۸ تهیه گزارش های لازم از نحوه اجرای طرح ها و انجام سایر امور محوله از طرف مقام تولید. شایان ذکر است این گزارش ها به صورت ماهانه و سالانه به طور کامل و جزئی تاکنون از طرح توسعه ارایه شده است.

واحد معماری و دفتر فنی

اکنون در تشکیلات جدید آستان معاونت عمرانی جای خود را به معاونت اقتصادی داده است. برای تسهیل و تسریع و حسن انجام وظایف، معاونت عمرانی به تشکیل واحدهای مختلفی در سال ۱۳۷۳ اقدام کرد. از جمله: ۱ معماری و دفتر فنی، ۲ سازه، ۳ نظارت، ۴ قراردادها، ۵ کنترل پروژه ها، ۶ تأسیسات. برای انجام امور محوله و سایر کارهای اطلاع رسانی، یک مرکز کامپیوتر با امکانات مورد نیاز و پیشرفته به منظور پشتیبانی اجرایی و اطلاعاتی پروژه ها و تنظیم و کنترل سیستم های مالی و پرداختی تأسیس شد. شناسایی شرکت های مهندسی مشاوره، تهیه طرح ها و نقشه های پروژه ها، به مزایده گذاشتن طرح های پروژه ها و عقد قرارداد با شرکت های انتخاب شده و سپس نظارت دقیق و همه جانبه بر پیشرفت امور پروژه از دیگر وظایف این معاونت بود. یکی از اقدامات مهم معاونت عمرانی، تأمین پشتیبانی طرح توسعه بود که به علت حجم زیاد مصالح مورد نیاز و تلاش برای صرفه جویی در خرید مصالح و هزینه های دیگر اقدام به تشکیل کارگاه های حرفه ای و فنی و پشتیبانی در داخل و خارج کرد. از جمله فعالیت های واحد معماری و دفتر فنی معاونت عمرانی می توان به موارد زیر اشاره داشت: ۱ بررسی و ایجاد تغییرات و تکمیل نقشه های دارالتولیه، مرکز فرهنگی، دانشکده، بست جنوبی، تالار اجتماعات، مصلی، موزه، حوزه علمیه برهان، کتابخانه ری و بازار. ۲ طراحی رصدخانه، استخر و فضاهای ورزشی دانشکده. ۳ طراحی جدید نقشه های دارالضیافه، بیمارستان، زیرزمین بست جنوبی و دانشکده. ۴ تهیه جزییات کف سازی ها، نقوش گره ها و جزییات ازاره ها، آب نماها،

نوع معماری و سبک های سنتی طرح توسعه

نقشه های در و پنجره، آجر و کاشی نماهای خارجی و کتیبه ها. همچنین از فعالیت های اصلی بخش سازه کنترل نقشه های اجرایی ارایه شده توسط مشاوران بوده و با توجه به ایرادات موجود، اکثر کارها اصلاح و یا مجددا طراحی و در این کار، از گروه های مهندسی مشاور بهره گرفته شد. این بخش نوع سازه ها را با توجه به نوع کاربری ساختمان ها به شرح ذیل تعیین کرد. ۱ اسکلت بتن آرمه، برای ساختمان های فرهنگی و مذهبی. ۲ اسکلت فلزی، برای بازار.

نوع معماری و سبک های سنتی طرح توسعه مجموعه حرم حضرت عبدالعظیم مجموعه ای است فرهنگی و مذهبی و به همین لحاظ سعی شده است در طراحی و شکل دهی فضاها، از معماری سنتی استفاده شود. در واقع با این روش سازه بتونی در پشت ظاهر معماری سنتی پنهان شده و معماری سنتی به صورت سقف و بدنه کاذب به اسکلت پیوند خورده است. در این جا به برخی از شیوه های اجرا شده اشاره می گردد:

۱ قوس: قوس برای پوشاندن سقف ها، سر درها، درگاه ها و.. به کار می رود. چنان چه پوشش با انحنای همراه باشد، تحمل بار در بنا چند برابر می شود و این پدیده در معماری سنتی به قوس یا دور معروف است. قوس در واقع سازه بنا در معماری سنتی، است که یا معمولی هستند یا گنبدی و از هر دو نوع پروژه ها استفاده شده است.

۲ رسمی: از زمانی که آجر در بنا استفاده شد، برای پوشش سطوح چهار گوش، گوشه سازی رایج گردید که رسمی سازی تکامل یافته گوشه سازی است. در مجموعه حرم در شبستان ها، ورودی ها، و راهروها و هم چنین در سایر فضاها در پاره ای موارد اجرا شده است.

۲ معاونت اقتصادی

۳ نیمکار: نیم کار یعنی نصف چشمه که در سردرها، ورودی، محراب و... استفاده می شود.

۴ یزدی بندی: یزدی بندی حالتی بین رسمی و مقرنس، است به این صورت که کلید رسم و اجرای آن تخته هایی بر روی دایره هایی است که در مرکز شمشه قرار می گیرند.

۵ کاسه سازی یا شمشه زیاداز تلفیق چند رسمی با هم، شمشه زیاد یا چند کاسه به وجود می آید که می توان به وسیله آن دهانه های بزرگ و کوچک را بدون نیاز به ستون پوشاند.

۶ مقرنس یا قطاربندی به آنچه به شکل نردبان و پله ایجاد شده باشد مقرنس گویند که مانند آویزه های فنذیل مانند ساخته می شود.

۷ گره سازی گره سازی به تزئیناتی گفته می شود که به صورت هندسی و با قواعد مشخص رسم می شود و در بسیاری از مکان ها می توان از آن استفاده کرد. (۱) (تصاویر شماره ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸ و ۷۹)

۲ معاونت اقتصادیدر تشکیلات اداری آستان، وجود یک معاونت اقتصادی برای تأمین هزینه های اجرایی طرح توسعه، تعمیر و نگهداری اماکن و تأسیسات، تأمین هزینه های اقدامات فرهنگی و رفاهی، ایجاد زمینه برای تحصیل درآمد لازم در بلند مدت ضروری می نمود. این معاونت با منابعی محدود و بهره برداری های کوتاه مدت از وجوه

۱- اطلاعات ارایه شده در این بخش از گزارش های ماهانه معاونت امور عمرانی، دهه هفتاد مستفاد شده است.

۳ معاونت هماهنگی و امور اجرایی

اشاره

استقراض شده و اخذ امتیازات اعطایی دولت و شهرداری تهران نسبت به فعالیتهای مثبت اقتصادی مبادرت ورزید و با تأسیس شرکتهای وابسته ای چون شرکت بازرگانی فؤاد ری، شرکت ریسندگی و بافندگی زاینده روز اصفهان، شرکت کشاورزی بیجین گستر ری، شرکت ساختمانی و عمرانی امید ری و شرکت خدمات صنعتی تکنو ری، در امر بازرگانی، عمرانی و کشاورزی و برای دستیابی به سه هدف مهم به فعالیت پرداخت: ۱ پرداخت بدهی ها و تعهدات ایجاد شده ۲ تامین هزینه های سنگین اجرا و اتمام پروژه های طرح توسعه ۳ تامین هزینه های اداره مجموعه حرم. از دیگر امور مهمی که معاونت اقتصادی، تلاش های ویژه ای برای تحقق آن مبذول داشت، آزادسازی املاک موقوفه است که متأسفانه برخی از مستأجران فعلی به نیات واقعی واقفان توجهی ننموده و از آن اراضی بهره برداری سودجویانه و خلاف شأن کرده اند که این امر نیز در گزارش بازرسان رهبری و نیز در حکم تولیت آقای ری شهری منعکس گشته بود. تنها راه، خلع ید از این مستأجران و بهره برداری بهینه از این املاک است.

۳ معاونت هماهنگی و امور اجراییه دنبال تغییرات به وجود آمده در سازمان اداری آستان مقدس در سال ۱۳۸۱، از ادغام معاونت حقوقی و موقوفات آستان و اداره کل اراضی صنعتی و کشاورزی معاونت اقتصادی، معاونتی جدید تحت عنوان معاونت هماهنگی و اجرایی ایجاد شد. این معاونت در حال حاضر دارای بخش های ذیل است: ۱ اداره کل املاک و مستغلات. ۲ اداره کل حقوقی. ۳ اداره کل اداری و مالی. ۴ اداره کل پشتیبانی و رفاه. ۵ دفتر گزینش و ارزشیابی.

۱ اداره کل امور حقوقی و قراردادها

۶ دفتر ارتباطات و بین الملل. شایان ذکر است علاوه بر اقداماتی که این معاونت در چهارچوب ادارات یادشده انجام می دهد، یکی دیگر از مهمترین وظایف آن ایجاد ارتباط و هماهنگی آستان مقدس با مسئولان کشور، نهادها و ادارات دولتی و غیردولتی در سطح کلان است. همچنین پشتیبانی مادی و معنوی واحد تعاون با مؤمنین و مجتمع فرهنگی و آموزشی حضرت عبدالعظیم علیه السلام نیز در عهده این معاونت قرار دارد.

اداره کل موقوفات این اداره که در سال ۱۳۶۹ تأسیس شد. ابتدا تحت نظر معاونت حقوقی و موقوفات وقت قرار داشت و در اواسط سال ۱۳۸۰ بر اساس دستور تولیت آستان و مصوبه هیأت امناء، قسمتی از وظایف اداره کل موقوفات (کشاورزی شوارع) به معاونت اقتصادی محول گردید و بر اساس حکم صادره از سوی معاونت اقتصادی، اداره اراشی موقوفات تشکیل و راه اندازی شد. در اواخر بهار سال ۱۳۸۱ در اجرای سیاست های مصوب آستان، اداره کل موقوفات سابق و اداره اراضی کشاورزی و صنعتی و نیز اداره اراضی موقوفه در یک مجموعه تحت عنوان اداره کل موقوفات ادغام شد.

۱ اداره کل امور حقوقی و قراردادها این اداره که زیر نظر معاونت اقتصادی فعالیت می کند وظیفه تنظیم و ارسال اظهارنامه ها و دادخواست ها و نهایتاً پیگیری عملیات اجرایی آرا قضایی صادره در مورد مستأجران و اموال و موقوفات استان را بر عهده دارد. علاوه بر آن پیگیری حقوق آستان در بخش موقوفات، پیگیری توقیف اموال پرونده هایی که رأی محکومیت در مورد آنان صادر شده است، بازنگری و بررسی پرونده های مسکونی و تجاری و اراضی کشاورزی موقوفه، اخذ حکم جلب مستأجرین و متفرقاتی که بدهی خود را نپرداخته اند یا چک های بلامحل صادر کرده اند از دیگر وظایف این اداره است.

۲ اداره کل موقوفات

امور حقوقی با تلاش های خود در طی اجرای طرح توسعه، به اعاده بخشی از حقوق آستان موفق گردیده است. در طی این مدت یعنی از ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۹ به تنظیم و ارسال اظهارنامه نزدیک به دوهزار مورد، تنظیم و ارسال و دادخواست بیش از پانصد مورد پرداخته که از این تعداد ۳۲۱ مورد مختومه منجر به رأی، ۶۹ مورد اجرای قرار کارشناسی، ۵۲ مورد صدور اجراییه در سال های ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹ گشته است. در این رابطه اداره حقوقی به اقداماتی دیگر نیز پرداخته است از جمله: رفع نقص اختاریه های دادگاه ها و ابلاغ آن ها، تلاش برای رفع تصرف عدوانی در زمین های موقوفات از جانب اشخاص حقیقی و حقوقی، وصول تدریجی آرای صادره، انجام پیگیری های لازم در خصوص ارجاع پرونده ها به وکلای محترم واحد حسابداری و برادران بازرسی جهت انجام امور مقتضی، احضار کشاورزان ده خیر که اجاره خود را نپرداخته بودند و سایر موقوفات، حکم جلب مستأجران، بررسی و بازنگری تعداد ۲۵۰ فقره پرونده متصرفان و مستأجران موقوفات و غیره.

۲ اداره کل موقوفات احیای موقوفات این اداره وظیفه شناسایی و احیای موقوفات و بازگرداندن آن موقوفاتی را که بر اثر گذر زمان دستخوش تغییر یا حوادث تاریخی قرار گرفته است بر عهده دارد. برای تحقق این امر اقدامات زیر از سوی آن اداره انجام شده است. ۱ بررسی مدارک موجود در سازمان ثبت. ۲ انجام استعلامات لازم از دوائر ثبتی. ۳ کاوش به منظور یافتن اصل یا تصویر وقف نامه ها (در آستانه و خارج آن). ۴ انجام تحقیقات و پژوهش های لازم در مورد انطباق اسامی قدیم و جدید شهرها. ۵ برقراری ارتباط با مراکز علمی و کتابخانه ها، برای دستیابی به اسناد تاریخی و

شناسایی موقوفات. ۶ مراجعه به قریه های مختلف در زمین های کشاورزی، زراعی، باغ ها و بررسی وضعیت آن به لحاظ موقوفی بودن. برای این امر تلاش واحد مزبور در مسیری متمرکز شد که بتواند ضمن تحقیقات جامع، مستندا در پیشبرد اهداف یادشده تأثیر گذار باشد. برای تحقق اهداف یاد شده، اداره احیای موقوفات برای هر یک از مناطق موقوفی یا آنان که احتمال وقفی بودن آن می رفت، کلاسسه پرونده خاصی تهیه و پس از تعیین پلاک ثبتی هر منطقه آن را به مشاور امور ثبتی اعلام کردند. فعالیت های یاد شده در این زمینه عبارتند از: ۱ مراجعه به قریه مبارک آباد و انجام تحقیقات محلی در خصوص شناسایی محل مورد نظر با توجه به نقشه های موجود. ۲ مراجعه به قریه بی بی مریم و انجام تحقیقات محلی در خصوص شناسایی محل مورد نظر و یافتن پلاک ثبتی برای پیگیری در دوائر ثبتی. ۳ تحقیق و بازرسی از منطقه «چاله هرز» و «بالغ آباد» در خصوص وقفیت احتمالی آن. ۴ انجام تحقیقات و مطالعه در خصوص موقوفه ای موسوم به «دانگ استره» واقع در بلوک غار ری و تطبیق مورد مطالعه در متون تاریخی با محله ای به نام «دانگه» واقع در اتوبان بهشت زهرا که البته پس از مذاکره با افراد بومی و شورای اسلامی، چنین منطقه ای یافت نشد. ۵ بازدید از منطقه چشمه شاهی در حوالی حرم مطهر حضرت امام قدس سره و تطبیق آن با منطقه مزرعه شاهی موجود در اسناد وقفنامه های تاریخی و نتیجتا متفاوت بودن با آن. ۶ انجام تحقیقات متعدد در خصوص مناطق مختلف از جمله عیسی آباد و حسین آباد و قنات موسوم به قرشی. ۷ مراجعه به اداره موقوفات شمیران و انجام تحقیقات جامع با راهنمایی مشاوران

۳ اداره کل املاک و مستغلات

محترم امور موقوفات و امور ثبتی در مورد قریه زرگنده (خصوصاً منطقه ای که سفارت روس در آن بنا شده). البته سابقه تقاضای ثبت و اقدامات دیگری در اداره ثبت مشاهده نشد. نهایتاً پس از تحقیقات و پیگیری های ثبتی مفصل در خصوص مناطق مبارک آباد، بی بی مریم، چهارده بنگاه آب قنات مقصود آباد هیچ گونه سابقه ثبتی به نام آستان محرز نگردید. ج تحقیق در مورد محل دقیق مناطق، دهکده ها و مزارعی که احتمال موقوف بودن آن وجود داشت و تطبیق آن موارد با نقشه های موجود (۱).

۳ اداره کل املاک مستغلات ۱/۳ واحد موقوفات باغ ها، اراضی و شوارع این واحد صرفاً به بررسی و نظارت بر زمین ها، خیابان ها و باغ های موقوفی آستانه می پردازد. در طی یک دهه اخیر هزار مورد کارشناسی انجام شده و ۱۱۶۰ مورد اسناد استیجاری منعقد و ۷۲ مورد فرم شناسایی مستأجران موقوفه ده خیر تکمیل شده است. برای انجام این کار، کشاورزان دعوت نامه هایی دریافت کرده و با ادارات مختلف مکاتبه شده است. از جمله کارها و فعالیت های دیگر این واحد می توان به موارد زیر اشاره داشت: ۱ بازدید از اراضی الیمان و جاده نظامی، جاده ترانزیت مافتون، مدرسه دخترانه واقع در محله سرتخت، باغ های سینک شهریار و تذکر به مستأجران در خصوص تغییر کاربری. ۲ تشکیل جلسه در خصوص محله شاه غلامان در شهرداری منطقه ۲۰ و نیز با کارشناسان رسمی دادگستری و شرکت ملی نفت در خصوص اراضی موقوفه آستان که معبر خط لوله نفت است.

۱/۳ واحد موقوفات تجاری

۲/۳ واحد موقوفات مسکونی

فعالیت‌های اقتصادی

۳ انجام کارشناسی منطقه جاده نظامی در خصوص قنات قلعه نو. و پست امداد آب واقع در شهرک علائین و تجدید اجاره با شرکت آب و فاضلاب شهر ری. و نیز منبع هوایی آب و موتورخانه واقع در ده خیر.

۲/۳ واحد موقوفات تجاری این واحد نیز به امور مربوط به موقوفات تجاری رسیدگی و بر آن‌ها نظارت می‌کند. در طی دهه اخیر ۵۷۶۸ مورد دعوت نامه برای مستأجران واحدهای تجاری ارسال شده که ۴۵۷۵ مورد از آنان مراجعه کرده‌اند. کارشناسی‌های انجام شده ۱۰۸۱ مورد است که ۲۳۰۰ مورد نیز اسناد استیجاری منعقد گشته است. این واحد، پرونده تعدادی از متصرفان را به اداره کل امور حقوقی و واحد حسابداری برای اقدام مقتضی ارجاع داد.

۳/۳ واحد موقوفات مسکونی این واحد در طی دهه اخیر ۱۶۳۱ مورد جهت تنظیم اسناد استیجاری و ۸۳۹ مورد نیز جهت تجدید سند استیجاری مراجعه داشته است. ۶۱۹ مورد مراجعه جهت انتقال موقوفه تحت تصرف به دیگری و ۱۴۰ مورد انجام کارشناسی و ۲۳۴۱ مورد انعقاد اسناد استیجاری از تلاش‌های یک دهه این واحد است. (۱)

فعالیت‌های اقتصادی برای تحقق اهداف مورد نظر در اجرای پروژه توسعه، نگهداری و تداوم و تکمیل آنها، تلاش‌هایی از سوی معاونت اقتصادی در امور زیر انجام شد.

۱- اطلاعات مربوط به این بخش از گزارش‌های سال ۱۳۷۹ و گزارش دهه ۷۰ معاونت حقوقی و موقوفات تهیه و نگارش شده است.

۱ ساخت و ساز زیر بنایی بالغ بر ۲۸۵/۲۶۱ متر مربع که بخش عمده ای از آن مسکن ارزان قیمت در قالب ۱۷۸۵ واحد آپارتمانی و ۰۵۹/۱ واحد تجاری و یک واحد تولیدی در چند قطعه زمین به وسعت ۸۴۰/۲۳۷ متر مربع شامل ۱۵ پروژه بهنام های پروژه جوانمرد قصاب، شهرک رضوان (شهر ری) و بلوار فردوس و سرو و... ۲ احداث پروژه چند منظوره کارخانه زاینده رود اصفهان و انتقال کارخانه قدیمی به خارج از شهر. این کارخانه توانایی تولید سالانه ۲۵۰۰ تن انواع نخ های پنبه ای و بافت شش میلیون متر مربع انواع پارچه را داراست. ۳ فعالیت در امر صادرات و واردات با رعایت کلیه اصول و ضوابط دولت که بیش از ۹۰٪ آن به واردات مواد اولیه صنایع تبدیلی اختصاص یافته است که در مجموع بالغ بر ۰۰۰/۸۰۰ تن می گردد. ۴ فعالیت در ارتباط با امور کشاورزی و باغداری که صدها هکتار از اراضی آستان زیر کشت نهال پسته قرار گرفته است. (تصاویر شماره ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳)

موقوفات آستان در گذشته و حال

اشاره

موقوفات آستان در گذشته و حالمعمولاً زیارت گاه ها به سبب احترام و تقدسی که دارند همواره مورد توجه اصحاب ثروت و قدرت بوده اند. اموال، زمین ها، و مزارع فراوانی که آنان به عنوان موقوفات تقدیم می داشتند، پشتوانه ای مطمئن و مورد اعتماد برای حفظ و نگهداری آن اماکن متبرکه محسوب و عمده درآمدها و بهره های مادی از آن موقوفات از سوی متولیان در آن راه هزینه می شد. از دیرباز تاکنون موقوفات فراوانی به آستان مبارک حضرت عبدالعظیم علیه السلام اختصاص یافته که هر یک دارای فرامین سلطنتی و حکومتی و یا اسناد ثبتی است. برخی از آن ها تا امروزه نیز موجود است؛ اما بسیاری نیز در طی سالیان دراز تحت تصرف غیر درآمده و یا تغییرات ماهوی یافته است. نخستین بار مجدالملک بر او ستانی وزیر شیعی طغرل سلجوقی، ضمن ساختن بقعه برای آستان، تمامی زمین های اطراف بقعه را به عنوان موقوفه برای آستان قرار داد که بقعه در وسط آن قرار می گرفت. در دوران سلجوقی در این مکان مزرعه بسیار بزرگی به نام مبارک آباد وجود داشت و پس از آن که طغرل سلجوقی آن را وقف آستان کرد، به خیرآباد تغییر نام یافت. (۱) او همچنین موقوفاتی دیگر برای اداره آستان مقرر داشت. (۲) امروزه در خصوص موقوفات

۱- در این مورد بنگرید به مزرعه مبارک آباد در ادامه همین بحث.

۲- عبدالجلیل قزوینی، النقض، ص ۲۲۰.

۱ مزرعه ایرین**۲ مزرعه سید عبدالله ایض****۳ مزرعه عین آباد**

آستان، بیست فقره فرمان و وقفنامه موجود است که قدیمی ترین آن ها به امضای شاه طهماسب اول صفوی رسیده و صورت و مشخصات کامل موقوفات آن عصر در آن فرمان قید گشته است. این موقوفات عبارتند از:

۱ مزرعه ایرین این مزرعه در ۲۵ کیلومتری جنوب تهران معروف به «ایرین چیچیکلو» واقع است. این مزرعه که در بلوک غار شرقی ری واقع بوده، یک ربع از آن را سید شرف الدین (متولی آستان در عصر طغرل سلجوقی) وقف کرده و تولیت آن را برای خود قرار داده و سه ربع دیگر آن را کیا ابوالقاسم بن کیا جمال الدین تهرانی از حاکمان و سادات آل کیا در مازندران و ری وقف کرده است. او نیز تولیت آن را به سید شرف الدین واگذار کرده است.

۲ مزرعه سید عبدالله ایض این مزرعه وسیع، در محل امامزاده عبدالله واقع در قسمت جنوبی آستان (در شهر ری) واقع است که نصف آن را امیر غیاث الدین محمود نور کمال وقف کرده و تولیت آن را به امیر سید خلیل الله و امیر سید عنایت الله از متولیان آستان در عصر صفوی قرار داده است. این موقوفه پس از آن ها به اولاد و فرزندان ذکور نسل به نسل منتقل می گردد. واقف یک سوم آن را برای تصرف متولیان و باقی را برای مصرف فقرا، مستمندان و زایران اختصاص داده است.

۳ مزرعه عین آباد این مزرعه را پیر علی نامی وقف کامل (شش دانگ) آستان کرده و تولیت آن را به سید علی شاه فرزند سید شرف الدین حسین از متولیان آستان در قبل از صفویه سپرده است. خمس درآمدهای دایر شده این مزرعه بابت حق التولیه به متولی و باقی آن پس از

۴ مزرعه سینک و ده «واریز»**۵ مزرعه مافتان****۶ مزرعه استروهه**

خرج قنات ها و مسائل زراعتی در آستان به مصرف فقرا و مستمندان می رسیده و مجموع شصت ده از جمله ورامین را شامل می شده است. امروزه از این دهستان وسیع تنها دهکده ای به نام «بهنام سوخته» باقی مانده که جزو بلوک خوار است.

۴ مزرعه سینک و ده «واریز» این مزرعه و ده، از توابع شهریار است که امروزه به «وارش» معروف و هر شش دانگ آن وقف آستان گشته است. این موقوفه به علت قرار گرفتن در محدوده شهری و امکان استفاده از اراضی در بخش های مسکن و تجاری و صنعتی و همچنین باغ نمونه کوثر از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

۵ مزرعه مافتان این مزرعه در بلوک غار (ری) واقع است که نصف آن را فرزند امیر قباد و نصف دیگر را امیر فولمار قبایک وقف آستان کرده اند. هر دو نفر تولیت آن را به سید علی شاه فرزند سید شرف الدین حسین از متولیان آستان در عصر قبل از صفوی واگذار کرده اند. این مزرعه جزو بلوک شرقی است و امروزه در مجاورت کهریزک قرار دارد. به علت احداث پالایشگاه و بهشت زهرا در مجاورت آن به شهر متصل شده است.

۶ مزرعه استروهه این مزرعه از بلوک «سیور قرچ» است که نواب خلیفه شاه قلی (مهرداد) بر آستان وقف کرده و تولیت آن را به سید خلیل الله و سید عنایت الله از متولیان عصر صفوی داده است که پس از وی به اعقاب او منتقل می گردد. این مزرعه بین خوار و دماوند قرار داشته و از بزرگترین دهستان های ری با ۹۰ ده بوده است. امروزه فقط نام «ایوان کیف» از آن باقی مانده و استروهه نیز وجود ندارد.

۷ باغچه ای در «وسفنارد»

۸ مزرعه علائین

۷ باغچه ای در «وسفنارد» یک قطعه باغچه در قریه «وسفنارد» از بلوک غار ری توسط نواب حسین خان سلطان روملو وقف آستان بوده و تولیت آن را به دو سید سابق الذکر واگذار کرده است. این قطعه باغچه که در جنوب غربی تهران، بیرون دروازه سه راه ساوه متصل به شهر بوده، امروزه جزو تهران است.

۸ مزرعه علائین مزرعه در سه کیلومتری آستان قرار دارد و از آب چشمه علی مشروب می شود. واقف آن در فرمان شاه طهماسب، سید شرف الدین حسین متولی آستان در عصر سلجوقی است که بر اساس وقفنامه ای تولیت آن را به فرزندانش سپرده است. وقفیت این مزرعه شش دانگ کامل بوده که در فرمان به آن اشاره شده است. پس از مدتی سه دانگ از آن به تصرف غیر درآمد که شخصی به نام «سلطان بنت علی» پس از اثبات وقفیت آن، تولیتش را به فرزندانش سید شرف الدین برگرداند؛ آنان باید درآمد دو سوم آن را خرج آستان از قبیل اجرت خادمان، حفاظ و مؤذن کرده و یک سوم عواید آن را به عنوان حق التولیه برای خود مصرف کنند. در ای بعد بازماندگان تولیت قبلی یک دانگ آن را از شش دانگ وقفی خارج و به نام خود ثبت کردند و به ملکیت دیگران درآوردند. در دوران پهلوی، به هنگام اصلاحات ارضی، زمین های این مزرعه به زارعان فروخته شد و آنان نیز به کسان دیگری واگذار کرده و یا در آن دخل و تصرفاتی به عمل آوردند تا پس از پیروزی انقلاب، سند پنج دانگ آن ها باطل و به موقوفه بازگشت داده شد. امروزه این مزرعه از آبادترین موقوفات آستان است که یک دانگ آن هم چنان در تصرف مالکان قرار دارد. در قسمت هایی از این پلاک، شهرک رضوان، شهرک معلم، شهرک نظامی، که بیشترین واحدهای مسکونی موقوفات را به خود اختصاص می دهند، قرار دارد. این اراضی کشاورزی آن به لحاظ قرار گرفتن در محدوده شهری اهمیت زیادی دارد و قسمت هایی از پلاک نیز در طرح های دستگاه های اجرایی از جمله شهرداری، آب و فاضلاب، اداره گاز و... واقع شده است.

۹ چهار هرز (چاله هرز) و بالغ آباد**۱۰ مزرعه «آبه غار» (ده خیر)****۱۱ مزرعه «مبارک آباد» (خیر آباد)**

۹ چهار هرز (چاله هرز) و بالغ آباد این دو منطقه در شمیران واقع بوده و از موقوفاتی است که در فرامین عصر صفوی به آن اشاره شده است.

۱۰ مزرعه «آبه غار» (ده خیر) دو دانگ این مزرعه را سید شرف الدین حسین متولی آستان در عصر سلجوقی وقف کرده که دو سوم محصول آن باید صرف ضروریات آستان شود. واقف تولیت آن را به اولاد مذکور خود سپرده است. ده خیر بلوک منطقه غار شرقی شهر ری و در اراضی ری باستان قرار دارد که تپه میل از آثار ساسانیان در جنوب آن واقع و اکنون به شهر ری متصل است. امروزه مزرعه و ده خیر در طرح های توسعه شهری و کشاورزی دارای قابلیت خوبی است.

۱۱ مزرعه «مبارک آباد» (خیر آباد) مزرعه مبارک آباد جزو بلوک غار را طغرل سلجوقی وقف کرده که از آن پس به خیر آباد تغییر نام داده است. (۱) بقعه مبارک و آستان در داخل این مزرعه احداث شده است. محدوده این موقوفه از سمت شمال به انتهای حسین آباد فعلی، از جنوب به بهشتی و عماد آور، از شرق انتهای ظهر آباد و علایین و از غرب به ابتدای ولی آباد فعلی محدود است. این مزرعه از ابتدا وقف و شامل تاکستان ها و باغ های میوه و سبزی بوده و باقی مانده آن تا قبل از توسعه اخیر هم چنان به صورت باغ موجود بوده است. در گذشته منطقه وسیعی از اطراف همین مزرعه را باغ تشکیل می داده است.

۱- بنگرید: علی اکبر شهابی، تاریخچه وقف در اسلام، صص ۷۲ و ۷۳؛ محمدعلی هدایتی، آستانه ری، ص ۳۱۳۲

۱۲ مزرعه «بندگردان»

۱۳ مزرعه شرقی «چشمه شاهی»

۱۴ مزرعه هوسنه بهنام

۱۵ مزرعه ایلمان

۱۲ مزرعه «بندگردان» این مزرعه را فولاد قبا وقف و تولیت آن را به سید شرف الدین سپرده است. مزرعه بندگردان در مجاورت شهر کرج و در سمت غرب آن قرار دارد که به مرور زمان از تصرف وقف خارج و پس از انقلاب به آسایشگاه کهریزک بخشیده شده است. قسمتی از اراضی آن را نیز صاحبان صنایع به منظور ایجاد شهرک صنعتی خریده اند.

۱۳ مزرعه شرقی «چشمه شاهی» این مزرعه به «شاهی» نیز معروف بوده که آن را سید شرف الدین حسین وقف کرده است. مزرعه یاد شده از دهات غار غربی و در شمال ده اندرمان واقع شده است. اکنون اراضی آن به تأسیسات آرامگاه حضرت امام خمینی (ره) اختصاص یافته است.

۱۴ مزرعه هوسنه بهنامسه دانگ از این مزرعه که در دهستان بهنام است، از موقوفات سید شرف الدین بوده و امروزه هم چنان در تصرف آستان قرار دارد. و از موقعیت خوبی برخوردار است.

۱۵ مزرعه ایلمانامروزه به «ایلمان» و «جلال آباد» نیز معروف است که در غار ری قرار دارد و غازی خان تکلو از سران طایفه تکلو در عصر صفوی آن را وقف و تولیت آن را به امیر عنایت الله و امیر خلیل الله واگذار کرده است. قسمت عمده این مزرعه در اجرای طرح آزادسازی از کشاورزان تحویل گرفته شده و هم اکنون به صورت اجاره در اختیار شرکت بیجین گستر ری قرار داده شده است و برای استفاده بهینه از اراضی مطالعات کارشناسی لازم انجام شده و در بخش کشاورزی و توسعه آبی اراضی یاد شده دارای موقعیت مناسبی است.

۱۶ مزرعه «دز»**۱۷ مزرعه «خوارذیل»****۱۸ قنات مقصودآباد**

۱۶ مزرعه «دز» این مزرعه در بلوک غار ری واقع و سید شرف الدین حسین آن را دایر و دو دانگ مزرعه را وقف آستان کرده است. او تولیت آن را بعد از خود برای اولاد ذکور گذارده است. امروزه این مزرعه در آبادی به نام «دز آه» قرار دارد که جزو غار غربی و مکان آن ابتدای مسیر قم است. (۱)

۱۷ مزرعه «خوارذیل» این مزرعه در بلوک غار واقع شده و از موقوفات آستان از سوی زینت بیگم دختر شاه طهماسب صفوی است که وقف نامه ای برای آن در ذی قعدة ۹۹۷ هجری امضا و مهر کرده است. بر اساس این وقفنامه، سه دانگ و ربع مشاع از آن مزرعه به آستان وقف شده و تولیت آن به امیر مجد الدین بن امیر ابراهیم حسینی و اولاد او نسل در نسل واگذار شده است. (۲) این موقوفه شامل زمین های اطراف، قنات ها و باغ ها است که در جنوب غربی تهران، بعد از نعمت آباد سر راه ساوه قرار دارد.

۱۸ قنات مقصودآباد یک بنگاه آب کامل از چهارده بنگاه آب قنات مقصودآباد، مشهور به فیروز آباد از سوی امیر سلیمان خان قاجار به سال ۱۲۱۴ ق وقف آستان شده است. تولیت آن را به آقا سید ابوالحسن، متولی آستان در عصر قاجار واگذار کرده اند. (۳)

۱- در مورد برخی از این موقوفات بنگرید. شهابی، علی اکبر، تاریخچه وقف در اسلام، صص ۷۲ و ۷۳؛ هدایتی، آستانه ری، ۳۱-۳۲.

۲- شهابی؛ همان ص ۷۵. مقدسی، نام خوار را به عنوان قریه ای در شهر ری ذکر کرده است (مقدسی، مطهر بن طاهر، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، تحقیق محمد مخروم ۱۹۸۷، ص ۳۶).

۳- همان ص ۷۵.

۱۹ قریہ عماد آور غار ری.**۲۰ مزرعہ بہشتی غار ری.****۲۱ مزرعہ بی بی مریم****۲۲ مزرعہ جلال آباد**

۱۹ قریہ عماد آور غار ری. ۲۰ مزرعہ بہشتی غار ری. این دو مزرعہ بر اساس سندی کہ نزد عبداللہ عقیلی از بازماندگان یکی از تولیت ہا موجود است، در دورہ صفویہ بہ سال ۱۱۵۵ق بہ عنوان سیور غال وقف آستان بودہ است. (۱)

۲۱ مزرعہ بی بی مریمدر بلوک غار شرقی، کہ یازدہ کیلومتر با شہر ری فاصلہ دارد واقع و از شش دانگ، یک سوم را امیر قباد وقف کردہ کہ باید تا دو سوم محصول آن بہ مستحقان و در راہ ماندگان برسد. این مزرعہ امروزہ جزو موقوفات آستان نیست.

۲۲ مزرعہ جلال آبادمزرعہ جلال آباد حدودا در غار ری بودہ ولی موقعیت آن دقیقا روشن نیست. یک سوم آن راغازی خان تکلو از سرداران صفوی وقف کردہ و تکلیف باقی آن روشن نیست. اما پس از ۹۶۰ق کہ تاریخ فرمان شاہ طہماسب است، تا بہ امروز قریہ ہا، رقبات، و مستغلات دیگری وقف آستان گردیدہ است. از آن موقوفات تنها امروز پنج رقبہ در دست آستان باقی است کہ عبارتند از مافتون، علائین، دہ خیر، ہوسنہ و سینک کہ آبادترین آن ہا مزرعہ علائین واقع در حومہ شہر ری امروزی است و از آب چشمہ علی مشروب می شود. (۲) موقوفات یاد شدہ عبارتند از:

- ۱- ایرج افشار، «شہر ری»، آیندہ، سال نہم، شمارہ ۸ و ۹، ۱۳۶۲ ص ۶۴۵.
- ۲- شہابی؛ تاریخچہ وقف در اسلام، ۷۲؛ ہدایتی، آستانہ ری، ۳۱-۳۲. سایر رقبات موقوفہ بہ مرور زمان بہ تصرف غاصبان در آمدہ و از تصرف آستان خارج شدہ است و حتی نام برخی از آن ہا را نیز تغییر دادہ اند.

۱ مزرعه دولاب در جنوب غربی تهران. ۲ قریه ویمکرد در غار ری. ۳ مزرعه محمود آباد شهریار (شش دانگ وقفی). ۴ مزرعه واریز آغاج در بلوک غار ری (شش دانگ وقفی). ۵ مزارع اسکله در غار ری (شش دانگ وقفی). ۶ زرگنده در شمیران تهران (شش دانگ وقفی) بر اساس فرمان محمد شاه قاجار در ۱۲۶۰ ق به سفارت روس واگذار شده است. ۷ بالغ آباد در غار ری (شش دانگ وقفی) ۸ نعمت آباد در شش کیلومتری جنوب غربی تهران سر راه ساوه. ۹ روستای مردهاباد شهریار که همان مردآباد است. شش دانگ آن را شاه عباس اول وقف صرف طعام و روشنایی آستان کرده است. ۱۰ کاروانسرای شاه عباسی در ضلع غربی خیابان اصلی شهر ری، بین دروازه قاجاری و بازار، از موقوفات شاه عباس اول. ۱۱ یک بنگاه از ۲۴ بنگاه آب قنات مقصود آباد که امیر سلیمان خان وقف نموده است. ۱۲ شش دانگ قنات مهدی آباد که میرزا شفیع صدر اعظم فتحعلی شاه وقف کرده است. ۱۳ کلیه بازار قدیم که بنا به مندرجات سند مالکیت موجود و عرصه آن متعلق به آستان و اعیانی آن دارای مالک بوده است. (۱) اما آنچه امروزه به عنوان اراضی موقوفه باقی مانده و مساحت آن مشخص گردیده عبارتست از: ۱ الیمان، ۳/۲۰۸/۰۰۰

۱- حسین مؤذنی، آشنایی با موقوفات آستان مقدس حضرت عبدالعظیم، گزارش منتشر نشده، ص ۱۱.

۴ معاونت اداری و مالی

۵ معاونت فرهنگی

۲ سینک شهریار، ۳۰۰۰/۸۳۴/۳ مافتون، ۴۰۰۰/۲۰۰/۱ علایین، ۵۰۰۰/۰۹۰/۶ خلایزیر، ۶۰۰۰/۱۵۶/۲ خوراین، ۷۰۰۰/۵۸۲/۱ ده خیر، ۸۰۰۰/۸۴۶/۳ هوسنه، ۹۰۰۰/۴۵۷/۲ لازم به ذکر است مجموع این اراضی ۳۷۳/۲۱ متر مربع است که با تلاشهای معاونت اقتصادی، اکنون با پرداخت مبالغ فراوان و جلب رضایت متصرفین و بدون کاربرد اهرم فشار و اضرار به غیر، در مجموع ۶۱۵/۳۲۴/۲ متر مربع از آن اراضی یعنی حدود ۱۰ درصد کل اراضی موقوفه در سالهای گذشته آزاد گردیده است.

۴ معاونت اداری و مالی این معاونت، که در تشکیلات جدید آستان به معاونت های قبلی اضافه شده است، وظیفه سرپرستی و نظارت بر کل ادارات و رسیدگی به امور دفاتر در واحدهای تحت نظر را برعهده دارد.

۵ معاونت فرهنگی این معاونت که در مجموع وظیفه برنامه ریزی و سیاست گذاری های فرهنگی آستان را برعهده دارد شامل ادارات زیر است: ۱ اداره کل امور فرهنگی. ۲ آموزش و تحقیقات. ۳ اداره کل تبلیغات و امور بین الملل. چنان که شرح آن رفت، در طرح توسعه بخش عمده ای از توسعه، تحت محور

فعالیت های آموزشی و علمی انجام گرفت که نتیجه آن تشکیل یک دانشکده علوم حدیث، مرکز نجوم، کتابخانه تخصصی، مرکز دارالحدیث و سایر فعالیت های عمرانی فرهنگی بود و ما در بخش گذشته به طور مبسوط به آن پرداختیم. امروزه به لحاظ اداری، مؤسسات و مراکز فرهنگی ایجاد شده تحت نظارت و مدیریت معاونت فرهنگی قرار دارد. علاوه بر فعالیت های یاد شده، معاونت فرهنگی اقدام به برگزاری مراسم ها و اردوها و کلاس های متعددی کرده است از جمله برپایی جشنهای تکلیف که بر عهده اداره آموزش این معاونت قرار داشته است. این جشنها در سالن اندیشه برپا شده و از سال ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۱ پذیرای نزدیک به ۲۰ هزار دانش آموز مکلف گردیده است. از دیگر برنامه های اجرا شده پذیرایی از ارودهای دانش آموزی است که برای بازدید از آستان مقدس حضور می یابند. این آستان پذیرای ۱۴۵ هزار دانش آموز در مقاطع مختلف به همراه ۱۱۶۰۰ تن از مربیان آنان بوده است. اداره آموزش معاونت فرهنگی برای ارتقای سطح علمی خواهران و برادران اقدام به برگزاری کلاسهای مختلف علمی، فرهنگی و هنری از جمله تفسیر قرآن، نهج البلاغه، احکام، عربی، عکاسی، نجوم، رایانه و... کرده که در مجموع صدها نفر را تحت تربیت و آموزش قرار داده است. طرح «تابستان در آستان» از دیگر طرح های فرهنگی این معاونت است که در دو قسمت مجزا برای فرزندان پرسنل و هم چنین پایگاه های تابستانی و مساجد سطح شهر ری برگزار شده است. در این طرح که در تابستان ۱۳۸۱ برگزار شد، ۱۵۰۰ نفر به همراه ۱۵۰ مربی شرکت داشته اند. این معاونت از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۱ مقدمات بازدید حدود ۱۰ هزار نفر از جوانان و دانشجویان و علاقمندان به علم نجوم را از مرکز نجوم فراهم آورده و چیدن دوره آموزش نجوم و کارگاه های مختلف و سخنرانی های متعددی به همراه ارائه مقالات در خصوص علم نجوم، تقویم، رؤیت هلال و موضوعات دیگر برپا کرده است.

۶ معاونت اماکن متبرکه**۷ معاونت بهداشتی و درمانی****۸ معاونت روابط عمومی و بین الملل**

از دیگر مجموعه های فرهنگی این معاونت، کتابخانه مرکزی است که نقش مهمی در اعتلای علمی و پر کردن فراغت دانش آموزان و دانشجویان داشته است. آمار ارائه شده نشان از استقبال فراوان از منابع و کتابهای موجود در این کتابخانه دارد. در طی سال ۱۳۷۸ نزدیک به ۱۲۰ هزار نفر از کتابهای آن بهره برداری کرده اند که این رقم در سال ۱۳۷۹ به ۱۸۵ هزار نفر و در سال ۱۳۸۰ نیز به ۲۴۰ هزار نفر افزایش یافته است. این رقم در سال ۱۳۸۱، ۱۵۰۰۰۰ نفر بوده است. شایان گفتن است مجموع کتب موجود این کتابخانه ۳۲۰۰۰ جلد و اعضای آن ۶۷۰۰ و روزانه ۷۳۰ نفر از آن استفاده می کنند. (اطلاعات مربوط به این قسمت از گزارش سالانه معاونت فرهنگی اقتباس شده است).

۵ معاونت اماکن متبرکه یکی از معاونت هایی که در تشکیلات جدید آستان ایجاد شده، معاونت اماکن متبرکه است. این معاونت وظیفه سرپرستی و نظارت بر کارهای ادارات حوزه مربوطه را بر اساس خط مشی و سیاست های تعیین شده به نیابت از مقام تولیت بر عهده دارد.

۶ معاونت بهداشتی و درمانی این معاونت تازه تأسیس، به نیابت از مقام تولیت وظیفه سرپرستی بر فعالیت های ادارات و واحدهای تابعه را در راستای اهداف و سیاست های مصوب در اجرای طرح ها و برنامه های خدمات درمانی و دیگر کارهای مرتبط با آن را عهده دار است.

۷ معاونت روابط عمومی و بین المللی دیگر از معاونت های آستان، معاونت روابط عمومی و بین الملل است که عمدتاً وظیفه هدایت و سازماندهی برنامه های لازم پیرامون امور تبلیغاتی را بر عهده دارد. این معاونت اداری دفتری، با عنوان دفتر مشاورین و نیز مجمعی با عنوان مجمع

۹ اداره کل حراست و گزینش

بخش ششم: پروژه های خارج از شهری

مؤسسه فرهنگی دارالحدیث

شعرا و مادحان است. ادارات تابعه این معاونت عبارتند از: ۱ اداره کل روابط عمومی. ۲ اداره کل روابط بین الملل. ۳ اداره کل دارالقرآن الکریم.

۸ اداره کل حراست و گزینشیکی دیگر از ادارات تازه تأسیس آستان، اداره کل حراست و گزینش است که وظیفه نظارت بر کار واحدهای تابعه در زمینه حراست پرسنل، تأسیسات و اسناد و هم چنین گزینش افراد و تأیید صلاحیت های آنها از لحاظ اخلاقی، سیاسی، عقیدتی و علمی برای جذب را بر عهده دارد. ادارات گزینش و تأمین نیرو، حفاظت اسناد، پرسنلی، و حفاظت فیزیکی از زیرمجموعه آن فعالیت می کنند.

بخش ششم: پروژه های خارج از شهری ری ۱ مؤسسه فرهنگی دارالحدیثیکی دیگر از مجموعه های فرهنگی، مؤسسه فرهنگی دارالحدیث بود. این مرکز در قم و در زیرمجموعه معاونت فرهنگی آستان قرار دارد. مؤسسه دارالحدیث اولین و بزرگترین مجموعه فرهنگی در زمینه حدیث و علوم مربوط به آن است. که در تاریخ ۲۲/۸/۱۳۷۴ مصادف با سالروز ولادت حضرت فاطمه علیهاالسلام با پیام مقام معظم رهبری و با حضور برخی از اندیشمندان و برجستگان حوزه و دانشگاه رسماً افتتاح شد. در بخشی از آن پیام آمده است: «اکنون تأسیس مجمع دارالحدیث به همت جناب حجه الاسلام والمسلمین آقای ری شهری که در کار حدیث گذشته از شوق و علاقه، تبخّر و سابقه و تجربه نیز دارند، این مژده را می دهد که به حصول این خواسته ها و نیازها در امر حدیث به تدریج نزدیک خواهیم شد. انشاء الله تعالی». (تصویر شماره ۸۴)

۱/۱ مرکز تحقیقات دار الحدیث**۱/۱ گروه موسوعه نگاری (دائرة المعارف نویسی)**

۱/۱ مرکز تحقیقات دار الحدیث چنان که قبلاً اشاره شد عبدالعظیم حسنی به محدث نیز مشهور است. سخن از اهمیت حدیث در کنار قرآن در این موجز جایگاهی ندارد اما همواره در طول تاریخ محدثان و اندیشمندان همواره کوشیده اند تا در حفظ و بقای حدیث تأثیر گذار باشند و احادیث صحیح و حسن را از احادیث مجعول، ضعیف و متروک بازشناسند و فرهنگ غنی اسلام را از آن‌ها بپیرایند. موسسه فرهنگی دارالحدیث نیز به عنوان نخستین مرکز مستقل حدیث شناسی در این باره نقشی حیاتی داشته و این اهداف را دنبال می‌کند: ۱ پژوهش و تحقیق در علوم وابسته به حدیث با هدف دفاع از سنت و پالایش احادیث. ۲ تبیین و ترویج معارف حدیثی. ۳ تدوین کتب حدیثی. ۴ انتشار و نشر تألیفات پیرامون حدیث. ۵ - تربیت محققان و حدیث پژوهان در حوزه های مختلف علوم حدیث. این اهداف توسط شش گروه در حال تحقق است.

۱/۱ گروه موسوعه نگاری (دائرة المعارف نویسی) این گروه دستیابی محققان به دائرة المعارف‌ها را در مجموعه های گسترده حدیثی تسهیل و فراهم می‌سازد و این اهداف را دنبال می‌کند: ۱ تدوین مجموعه های روایی با موضوعات خاص و عام از احادیث مربوط به همه فرق اسلامی. ۲ فراهم ساختن بستر مناسب برای فعالیت های افراد و گروه ها جهت نشر حدیث. ۳ تهیه شناسنامه برای تمامی احادیث. ۴ امکان بازیابی سریع احادیث در جوامع روایی. زیربنای کار این گروه، موسوعه میزان الحکمه بود که نخستین جرقه های آن سال‌ها

۲/۱ گروه احیا و تصحیح**۳/۱ گروه ترجمه و تدوین**

پیش از سوی تولیت آستان جناب آقای محمّدی ری شهری زده شد و تا حدود ده مجلد آن انتشار یافت. این مرکز به هنگام تأسیس در ۱۳۷۴ در ادامه آن کار نقش بسزایی داشت که هم چنان در حال تداوم و تکمیل آن موسوعه عظیم هستند. هم چنین تدوین موسوعه الامام علی علیه السلام فی الکتاب و السنه و التاریخ نیز در دوازده مجلد از سوی این گروه به انجام رسیده است.

۲/۱ گروه احیا و تصحیح این گروه وظیفه احیا و تصحیح متون حدیثی خطّی و پراکنده و دور از دسترس را بر عهده دارد تا آن را در اختیار محققان و حدیث پژوهان قرار دهد. اهداف این گروه در محورهای زیر در حال تحقق است: ۱ شناسایی و طبقه بندی آثار حدیثی. ۲ تصحیح و احیای آثار حدیثی. ۳ همکاری با پژوهشگران سایر مراکز در تصحیح متون حدیثی. یکی از طرح های این گروه تدوین فهرستگان نسخه های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه است که در آینده ای نزدیک در قالب کتاب و نرم افزار عرضه خواهد شد. هم چنین انتشار مداوم مجموعه دفترهای میراث حدیث شیعه نیز از فعالیت های دیگر این گروه است.

۳/۱ گروه ترجمه و تدوین بنا به ضرورت نشر معارف حدیثی، گروه ترجمه و تدوین می کوشد تا بر اساس اهداف زیر، دستیابی محققان را به متون حدیثی از زبان های دیگر آسان سازد. ۱ ترجمه متون حدیثی به فارسی و دیگر زبان ها بر اساس نیاز. ۲ ساده سازی متون و تدوین متون حدیثی جهت مخاطبان مختلف. ۳ تهیه مجموعه هایی بر اساس معارف حدیثی جهت مخاطبان مختلف.

۱/۱ گروه رجال**۱/۱ گروه تاریخ و مصطلح الحدیث**

۴ آموزش نیروهای کارآمد در عرصه ترجمه و حدیث و تدوین متون. ترجمه هایی از قبیل خردگرایی در قرآن و حدیث، علم و حکمت در قرآن و حدیث، اهل بیت در قرآن و حدیث از نمونه فعالیت های این گروه است. ترجمه برخی از متون حدیثی به زبان انگلیسی و اردو و... نیز در این گروه در حال اجراست و یک نشریه حدیثی با عنوان زندگی، ویژه جوانان از دست آوردهای این گروه است.

۱/۱ گروه رجال شناسی و بازیافت احادیث صحیح از ضعیف و متروک و در حقیقت جرح و تعدیل، یکی از راه های مهم برای حصول اطمینان نسبت به احادیث است که گروه رجال اهداف زیر را در این مورد بر عهده دارد: ۱ بازشناسی منابع اصیل رجالی و مبانی آن ها. ۲ نقد و تحلیل منابع و متون. ۳ ارائه روش ها و شیوه های کاربردی. ۴ - ارائه شیوه های مختلف ارزشیابی صدور حدیث. ۵ تمیز احادیث معتبر از غیرمعتبر. از آثار تدوین شده و آماده انتشار این گروه می توان به معجم مصطلحات الرجال و الدرایه، رجال ابن الغضائری و مأخذشناسی رجال شیعه نام برد.

۱/۱ گروه تاریخ و مصطلح الحدیث بررسی تاریخ و مصطلحات حدیث بر اساس اهداف زیر یکی از کارهایی است که در دارالحدیث در حال اجراست. ۱ شناخت مکاتب حدیثی. ۲ شناخت تأثیر محیط ها، حکومت ها و گرایش های سیاسی و مذهبی در تدوین کتب حدیثی.

۱/۱ گروه فقه الحدیث

۲/۱ فعالیت های فرهنگی و پژوهشی دارالحدیث

۱ ۲/۱ فصل نامه علوم حدیث

۳ شناخت تأثیر و تأثرات مکاتب حدیثی. ۴ آگاهی بر عوامل مؤثر در پیدایش احادیث مجعول و جریان های حدیث ساز. ۵ شناخت اصطلاحات و روند تغییر و تحول آن ها. از طرح های در حال اجرای این گروه شناخت روش تحقیق محدثان بزرگ شیعه مثل فیض کاشانی و علامه مجلسی است.

۱/۱ گروه فقه الحدیث شناخت قواعد استنباطی حدیث یکی از وظایف مهم گروه فقه الحدیث است که در سه محور انجام می شود: ۱ استخراج و تنقیح قواعد کلی و اختصاصی فهم حدیث. ۲ بحث های تطبیقی در زمینه متن حدیث از قبیل ناسخ و منسوخ، علل الحدیث، غریب الحدیث. ۳ شرح و تفسیر احادیث.

۲/۱ فعالیت های فرهنگی و پژوهشی دارالحدیث علاوه بر تلاش های مداوم گروه های علمی یاد شده و نتایج منتشره آن ها، دارالحدیث فعالیت های دیگری نیز در نشر علوم مربوط به حدیث و معارف آن به شرح زیر برعهده دارد:

۱ ۲/۱ فصل نامه علوم حدیث فصلنامه علوم حدیث نخستین نشریه تخصصی در این مقوله به زبان فارسی است که بر اساس اهداف زیر انتشار می یابد: ۱ گسترش و نشر فرهنگ حدیث و سنت. ۲ تبیین جایگاه حدیث و سنت در اسلام شناسی.

۲۲/۱ میراث حدیث شیعه

۳۲/۱ نشریه زندگی

۳ - دستیابی به قواعد روشن در مسیر فهم سنت و حدیث. ۴ ارائه معیارهای روشن برای پالایش حدیث. ۵ معرفی و احیای حدیث شیعه و اهل سنت. ۶ ارائه دیدگاهی نو در عرصه حدیث. ۷ معرفی پژوهشگران و پژوهش‌های مهم حدیثی. نشریه مذکور از پاییز ۱۳۷۵ تا کنون به طور مستمر در هر فصل انتشار یافته است. علاوه بر آن فصلنامه دیگری به همین نام به زبان عربی منتشر می‌گردد که مطالب آن با فصلنامه فارسی متفاوت است.

۲۲/۱ میراث حدیث شیعه سلسله دفتراهایی است که رساله‌های مختصر و کوتاهی در آن تصحیح و احیا می‌شود. هر یک از این دفتراها دارای پنج بخش است: ۱ متون حدیث. ۲ شرح و ترجمه حدیث. ۳ علوم حدیث. ۴ اجازات. ۵ معرفی نسخه‌ها. از این مجموعه تاکنون چهار شماره در طی دو سال منتشر شده است.

۳۲/۱ نشریه زندگیبیان و انتقال حدیث به نسل جدید و جوانان، یکی از اهداف این مجموعه است. مقالات علمی، قطعات ادبی، شعر و داستان، گزارش، گفتگو، معرفی کتاب... از جمله موضوعات این مجموعه است که هر دفتر آن به یک موضوع اختصاص می‌یابد. تا کنون چند شماره از این نشریه منتشر شده است.

۴ ۲/۱ کتابخانه تخصصی حدیث**۵ ۲/۱ معاونت اطلاع رسانی حدیث****۶ ۲/۱ مرکز چاپ و نشر**

۴ ۲/۱ کتابخانه تخصصی حدیثین کتابخانه به هدف جمع آوری و نگهداری متون مختلف حدیثی برای استفاده حدیث پژوهان برپا شد. هسته اولیه کتابخانه تخصصی حدیث در معاونت آموزشی بعثه در سازمان حج و زیارت در ۱۳۷۰ شکل گرفت. وقتی دارالحدیث در قم به سال ۱۳۷۴ بنیاد نهاده شد، این کتابخانه که در ابتدای کار دارای حدود پنج هزار جلد کتاب بود، به آن شهر منتقل شد، تا کنون ۲۲ هزار جلد کتاب در آن گردآوری شده و آرشیو نشریات آن نیز با بیش از صد عنوان نشریه اسلامی برای خدمات دهی به دانش پژوهان فعال است. در این کتابخانه ۴۰۰ نسخه خطی و ۷۰۰ نسخه عکسی نیز وجود دارد.

۵ ۲/۱ معاونت اطلاع رسانی حدیث برای ترویج و همگانی کردن احادیث، فعالیت های عمده ای در این مرکز صورت گرفته که نمونه عینی آن تأسیس پایگاه «حدیث نت» در اینترنت و عرضه پژوهش های انجام شده این مرکز در شبکه جهانی اطلاع رسانی است. هم چنین انتشار سال نامه حدیثی نور، تولید نرم افزارهای کنز العمال و میزان الحکمه، تشکیل بانک اطلاعات حدیث و نیز ایجاد کانون حدیث، برگزاری مسابقات و نمایشگاه ها از دیگر فعالیت های مهم و مؤثر این معاونت است.

۶ ۲/۱ مرکز چاپ و نشر این مرکز از ابتدا تاکنون آثار زیادی انتشار داده است. در نخستین سال فعالیت یعنی در ۱۳۷۵ دو اثر، سال ۱۳۷۶، چهار اثر، سال ۱۳۷۷ هفت اثر در ۲۱ مجلد، سال ۱۳۷۸، دوازده اثر در بیست جلد، سال ۱۳۷۹، سه اثر در چهارده مجلد. میزان الحکمه که توسط دارالحدیث تولید محترم آستان تدوین گشت، بیشترین حجم مجلدات آثار منتشره را به خود اختصاص می دهد. این مرکز آثار منتشره را از طریق نمایندگی های خود در تهران، مشهد، قم و بیروت توزیع می کند.

۲ دانشگاه علوم حدیث در قم**۳ مجتمع فرهنگی، تفریحی کوثر**

این انتشارات علاوه بر مجلات مختلف تخصصی و غیر تخصصی تا کنون بیش از ۱۱۰ عنوان کتاب را در شمارگان ۴۱۳۰۰۰ جلد منتشر و به علاقمندان در ایران و سایر کشورهای اسلامی تقدیم داشته است. انتشارات در حال حاضر مشغول راه اندازی چاپخانه جدیدی است و کتابهای فوق الاشاره توسط چاپخانه مؤسسه انجام می شد که اخیراً به علت قرار گرفتن در طرح توسعه حرم مطهر حضرت امام قدس سره به آن آستان واگذار شده است.

۲ دانشگاه علوم حدیث در قم برای احداث این مجموعه عظیم و مهم، زمین مناسبی در شهر قم به وسعت ۲۳۰۰۰ مترمربع خریداری شده و مقدمات احداث ساختمان آن و سیر مراحل راه اندازی مقطع کارشناسی ارشد در حال انجام است که مجوز سه گرایش ارشد گرفته شده است. این دانشکده در نظر دارد تا برای آموزش تخصصی رشته حدیث به طلاب حوزه علمیه قم نیز خدمات ارائه کند. در حقیقت برای تحصیلات تکمیلی دانشجویان فارغ التحصیل دانشکده علوم حدیث و نیز سایر علاقمندان، کلنگ عملیات اجرایی این پروژه در سال ۱۳۸۰ با حضور شخصیت های فرهنگی کشور به زمین زده شده است. این دانشکده در زیر بنایی بالغ بر ۱۹ هزار متر مربع در سه بلوک اصلی (آموزش، پژوهش، ورزشی) و در چهار طبقه طراحی شده و در حال احداث است.

۳ مجتمع فرهنگی، تفریحی کوثر این مجتمع در روته فشم و در منطقه کوهستانی به مساحت ۳۳۰۰ متر مربع شامل ۱۲ سوئیت مسکونی با کتابخانه، مسجد و پارک احداث شده است. این مکان برای استفاده کارکنان آستان، اردوهای آموزشی و تفریحی دانشجویان دانشکده حدیث و طلاب حوزه های علمیه اختصاص یافته است.

۴ زائر سرای حضرت عبدالعظیم در مشهد مقدّس

۴ زائر سرای حضرت عبدالعظیم در مشهد مقدّس این پروژه در زمینی به مساحت ۷۳۵ و زیر بنای حدود ۳۷۰۰ متر مربع شامل ۱۶ آپارتمان و محلّ سالن غذاخوری در یکی از نقاط شهر مقدّس مشهد اجرا شده است که پس از تکمیل مورد استفاده کارکنان حرم مطهر و طلاب حوزه های علمیه قرار خواهد گرفت. (تصویر شماره ۸۵)

بازدید مقام های عالی رتبه نظام از طرح توسعه

بازدید مقام های عالی رتبه نظام از طرح توسعه در طی اجرای مراحل توسعه، تولید و مسئولان محترم آستان برای ارایه گزارشهای اجمالی از طرح های در دست اجرا به مناسبت های مختلف از مسئولان و مقامات عالی رتبه نظام از جمله مقام معظم رهبری، رؤسای محترم قوای سه گانه، رئیس مجمع تشخیص مصلحت، نمایندگان مجلس خبرگان و مجلس شورای اسلامی، اعضای شورای نگهبان، وزرا و شهرداران و اعضای شورای شهر تهران و سایر مسئولان نظام برای بازدید و افتتاح قسمتهایی از طرح دعوت به عمل آورده و ضمن ارایه گزارشهایی از طرح توسعه، مشکلات و مسائل شهر ری، در صدد جلب حمایت های مادی و معنوی آنان برآمدند که در تسریع روند اجرای طرح نقش مهمی داشته است.

۱ بازدید مقام معظم رهبري مقام معظم رهبري در روز پنجم آبان ۱۳۷۳ به منظور بازدید از طرح توسعه و نیز زیارت امامزادگان واجب التکریم، وارد ری شدند. ایشان پس از زیارت مرقم مطهر حضرت عبدالعظیم علیه السلام و نیز امامزاده حمزه و طاهر علیهما السلام از بخشهای مختلف طرح توسعه بازدید کردند. در این بازدید تولید محترم آستان مقدس ری و قم، امام جمعه شهر ری و چند تن از وزرا و نیز شهردار تهران حضور داشتند.

مقام معظم رهبری در صحن آستان به ایراد سخنرانی پرداختند و ضمن تجلیل از مقام معنوی و شخصیت والای حضرت عبدالعظیم علیه السلام پس از تشریح مسائل مربوط به شهر ری و جایگاه مهم آستان مقدس، بر ضرورت آبادان سازی این شهر و بقاع متبرکه آن تأکید کردند. ایشان هم چنین در دیدار علما و روحانیون شهر ری در جوار مرقد، کارهای انجام شده در ری را قابل تقدیر دانستند و اهمیت شهر ری و جایگاه مراقد مطهر آستان را چنین بیان کردند: «شهر ری به خاطر بقعه مطهره جناب عبدالعظیم حسنی و جناب حمزه و طاهر علیهما السلام و قبور مطهر علمای بزرگ، از لحاظ معنوی، قبله و ریشه و مرکز اشعاع تهران است. قبر مطهر امام قدس سرهم بر این همه اضافه شد و آن بارگاه با عظمت و معنوی هم اتفاقاً باز نصیب شهر ری شد. شهر ری با این ذخیره معنوی، باید از لحاظ دین داری، فرهنگ و روحیه انقلابی و روح حماسی مردم در زمینه های مختلف، درجه یک باشد». ایشان در ادامه اظهار داشتند: «خواهش من از شما آقایان علمای شهر ری که بحمدالله عده کثیر و قابل توجهی هستید و در بین شما بحمدالله بزرگانی هستند این است که حقیقتاً به این ابعاد و جنبه های زندگی اجتماعی شهر و کشور خود پردازید و هر چه را کم است جبران کنید... این بقاع مطهره ای که در این شهر وجود دارد، خیلی باارزش است، این ذخیره معنوی است، از این هم باید استفاده کرد. بحمدالله از قدیم الایام همیشه در این منطقه درس و بحث و علم بوده و امروز هم هست و خواهد بود». (تصویر شماره ۸۶)

۲ بازدید ریاست جمهور وقت جناب آقای هاشمی رفسنجانی و نایب ریاست مجلس خبرگانازدیگرمقاماتی که به بازدید و افتتاح برخی از پروژه های طرح توسعه آستان پرداختند، آقای هاشمی رفسنجانی، و آیت الله مشکینی بودند. در این بازدید که در مورخه دهم خرداد ماه ۱۳۷۴ صورت گرفت، طرح های توسعه حرم امامزاده حمزه علیه السلام امامزاده

طاهر علیه السلام و شبستان بین الحرمین در مجاورت حرم حضرت عبدالعظیم علیه السلام افتتاح شد. آقای هاشمی رفسنجانی طی یک سخنرانی در جمع روحانیون و زائران محترم از زحمات آقای محمدی ری شهری برای اصلاح ساختار حرم قدردانی کرد و اظهار داشت: «طرح توسعه حرم مطهر حضرت عبدالعظیم کار بسیار بزرگی است که به همت آقای ری شهری و یاران پرتلاش وی در حال انجام است. دولت نیز کمک به تسریع اجرای این طرح را وظیفه خود می داند». رئیس جمهوری وقت تأکید کرد که دولت، شهر ری را به عنوان یک شهر تاریخی و مایه سعادت و عرفان این کشور به یک شهر نمونه و سال تبدیل خواهد کرد». وی همچنین ضمن ابراز رضایت و خشنودی از تلاشهای انجام شده گفت: «تهران به این بزرگی و به این ثروتمندی، در جنوبش جایی مثل حرم مقدس حضرت عبدالعظیم علیه السلام که زیارتش مثل زیارت حضرت اباعبدالله علیه السلام است برای زائران مخلص، این جای کوچک و مساحت کم، کوچه های تنگ و خانه های نیمه ویران اطراف و خیل انبوه عاشقان این حرم مقدس، هیچ تناسبی نداشت.... کار خیلی بزرگ است، انصافاً. اطراف را حالا آدم بگرده، مصلی را با آن بزرگی، دانشگاه حدیث و صحن های متعدد و دار التولیه، کتابخانه، موزه، رواقهای فراوان و خیابان های اطراف و خیلی چیزهایی که لازمه این کار است. کار سنگینی است. شروعش، تعهدش کار بزرگی بود.... پیشرفت کار بسیار مطلوبه، در فاصله این مدت، حدود یک سال که این جا نیامده بودم، پیشرفتهای چشمگیری می بینم. سرعت عمل بسیار مطلوب است....».

آقای هاشمی رفسنجانی همچنین در بهمن ۱۳۷۵ برای مرتبه دوم از روند توسعه حرم بازدید و مصالای بزرگ را افتتاح کرد. در این بازدید، علاوه بر آن، مرکز فرهنگی جوانان، صحن امامزاده حمزه علیه السلام و دار التولیه حضرت عبدالعظیم نیز افتتاح شد. وی در یک سخنرانی در حرم مطهر، ضمن ستودن تلاشهای دست اندرکاران طرح توسعه و قدردانی از زحمات آنان اظهار داشت: «اجرای طرح توسعه حرم حضرت عبدالعظیم، نمونه بسیار خوبی برای توسعه مراکز مقدس مذهبی در کشور است». او همچنین افزود:

«با اجرای این طرحها، «ری» به گلستانی در کنار تهران مبدل خواهد شد». آقای هاشمی رفسنجانی، در مقام رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام در آبان ۱۳۷۸، برای سومین بار به بازدید از طرح توسعه حرم پرداخت که با حضور وی دانشکده علوم حدیث رسماً کار خود را آغاز کرد. او در یک سخنرانی در کنار مرقد مطهر حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام با قدردانی از تلاشهای تولیت آستان و هیأت امنای دانشکده، اقدامات انجام شده را بسیار مهم و اساسی خواند و اظهار امیدواری کرد با تکمیل طرح توسعه حرم، و تأسیسات جانبی آن، یک پایگاه بزرگ برای جهان اسلام به ویژه شیعیان در شهر ری ایجاد شود. رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام ضمن تشریح اهمیت جایگاه حدیث در اسلام اظهار داشت: «وجود آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام، مقابر علمای اسلام همچون شیخ صدوق، کلینی و سابقه دیرینه فرهنگی، شهر ری را به مناسب ترین مکان برای نشر حدیث تبدیل کرده است». وی افزود: «شهرستان ری مستحق توجه و توسعه بیشتر است، چرا که مشکلات تهران را تحمل کرده است». (تصویر شماره ۸۷)

۳ بازدید آقای سید محمد خاتمی، رئیس جمهوری آقای سید محمد خاتمی، در شهریور ماه سال ۱۳۷۸ از طرح توسعه حرم مطهر و پیشرفت های حاصله بازدید کرد. در این بازدید، بهره برداری از رصدخانه ری که در مرکز نجوم دانشکده علوم حدیث واقع است آغاز شد. وی در نشست با هیأت امنای و مسئولان آستان مقدس ضمن تأکید بر جایگاه ویژه مقابر امامزادگان در تحکیم و ماندگاری تشیع، از شهرستان ری به عنوان یکی از کانونهای بزرگ اندیشه شیعی و مرکز علم، ایمان و خدمات بزرگ اجتماعی یاد کرد و لزوم برنامه ریزی مناسب و اصولی برای رفع تنگناهای این منطقه را ضروری خواند. وی با اشاره به نزدیکی حرم حضرت عبدالعظیم و حرم بنیانگذار جمهوری اسلامی افزود: این دو مکان مقدس می توانند کانون فرهنگ و تفکر و اندیشه و دین اسلام باشند». (تصویر شماره ۸۸)

ص: ۲۳۲

..

فهرست منابع و مآخذ

منابع و مآخذ الف منابع اصلی ۱. ابن اثیر، عزالدین ابی الکرّم، الکامل فی التاریخ، بیروت، دارصادر، دار بیروت، ۱۳۸۵ ق ۲. ابن اسفندیار کاتب، محمد بن حسن، تاریخ طبرستان، به کوشش عباس اقبال، تهران، خاور، ۱۳۶۶ ش. ۳. ابن خردادبه، عبید الله بن عبد الله، المسالك و الممالک، تصحیح محمد مخزوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق. ۴. ابن حوقل، صوره الارض، ترجمه جعفر شعار، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۶۳ ش. ۵. ابن داوود حلّی، تقی الدین حسن بن علی، رجال، تحقیق محمد صادق آل بحر العلوم، نجف، مطبته الحیدریه، ۱۳۹۲ ق. ۶. ابن سعد، محمد بن منیع، الطبقات الکبری، بیروت، دار صادر، دار بیروت، ۱۴۰۴ ق. ۷. ابن طباطبای، ابراهیم بن ناصر، منتقله الطالبیه، نجف [بی تا]. ۸. ابن عربشاه، زندگانی شگفت آور تیمور، (عجایب المقدور فی اخبار تیمور)، ترجمه محمد علی نجاتی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر، ۱۳۳۹ ش.

۹. ابن عنبه، عمدہ الطالب فی انساب آل ابی طالب، بیروت، دار مکتبه الحیاه [بی تا]. ۱۰. ابن فقیه، احمد بن محمد، مختصر کتاب البلدان، لیدن، بریل، ۱۳۰۲ ق. ۱۱. ابن قتیبه، ابی محمد عبداللہ بن مسلم، المعارف، تحقیق ثروت عکاشہ، قاہرہ، دار الکتب المصریہ (۱۹۶۰). ۱۲. ابن کثیر، عماد الدین ابی الفداء، البدایہ و النہایہ، بیروت، [بی تا]. ۱۳. ابن ہشام کلبی، ابوالمنذر، نسب معدو اليمن و الکبیر، تحقیق فردوس العظم، ریاض عبدالمجید مراد، دمشق، دارالنهضة العربیہ (بی تا). ۱۴. ابو دلف، سفرنامہ ابودلف در ایران (در سال ۳۴۱ق) تصحیح و تعلیق ولادیمیر مینورسکی، ترجمہ ابوالفضل طباطبائی، تهران، ۱۳۴۲ ش. ۱۵. اصطخری، المسالک و الممالک، ترجمہ جعفر شعار، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵ ش. ۱۶. اصفہانی، حمزہ بن الحسن، تاریخ پیامبران و شاہان، ترجمہ جعفر شعار، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۷ ش. ۱۷. اصفہانی، ابوالفرج، مقاتل الطالبین، سرگذشت کشتہ گان خاندان ابوطالب. ۱۸. انصاری دمشقی، شمس الدین ابی عبداللہ، نخبہ الدهر فی عجائب البر و البحر، لایپزیک، ۱۹۲۳ م و نیز ترجمہ حمید جلیسیان، بنیاد فرهنگستان های ایران، ۱۳۵۷ ش. ۱۹. اردبیلی غروی حائری، محمد بن علی، جامع الرواہ و ازاحہ الاشتباہات عن الطرق و الاسناد، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۳ ق. ۲۰. بلاذری، احمد بن یحیی جابر، انساب الاشراف، تحقیق احسان عباس، بیروت، ۱۴۰۴ ق. ۲۱. همو، فتوح البلدان، تصحیح محمد رضوان، بیروت، دارالکتب العلمیہ، ۱۳۶۸ ق. ۲۲. بنداری اصفہانی، زبده النصر و نخبہ العصر، ترجمہ محمد حسین جلیلی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران. ۲۳. بیہقی، ابوالفضل محمد بن حسین، تاریخ بیہقی، تصحیح علی اکبر فیاض، مشهد، دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۶ ش. ۲۴. ترکمان، اسکندر بیک، تاریخ عالم آرای عباسی، تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۷ ش.

۲۵. تستری، شیخ محمدتقی، قاموس الرجال، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۱۸ق. ۲۶. جوینی، عظاملک، تاریخ جهانگشای جوینی، تحقیق محمدبن عبدالوهاب قزوینی، لیدن، بریل، ۱۳۳۴ ش. ۲۷. جهشیاری، محمدبن عبدوس، الوزراء و الکتاب، ترجمه ابوالفضل طباطبایی، تهران، ۱۳۴۸ش. ۲۸. جیهانی، ابوالقاسم بن احمد، اشکال العالم، تحقیق علی بن عبدالسلام کاتب، (بی جا). ۲۹. حلی، یوسف بن مطهر، خلاصه الاقوال، نجف، [بی تا]. ۳۰. خواندمیر، غیاث الدین بن همام الدین، تاریخ حبیب السیر فی اخبار البشر، ترجمه جلال الدین همایی، تهران، خیام. ۳۱. خاوندشاه، میر محمدبن سید برهان الدین، تاریخ روضه الصفاء، تهران، خیام (بی تا). ۳۲. دینوری، ابوحنیفه احمدبن داوود، الاخبار الطوال، ترجمه محمد مهدی دامغانی، تهران، نی، ۱۳۶۴. ۳۳. رازی، امین احمد، هفت اقلیم، ترجمه جواد فاضل، تهران، ادبیه، (بی تا). ۳۴. رازی، نجم الدین ابوبکر بن محمد، مرصاد العباد، ترجمه محمد امین ریاحی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر، ۱۳۵۳ش. ۳۵. راوندی، محمدبن علی بن سلیمان، راحه الصدور و آیه السرور فی تاریخ آل سلجوق، ترجمه و تصحیح محمد اقبال، تهران، علمی، (بی تا). ۳۶. شابشتی، علی بن محمد، الدیارات، تحقیق کورکیس عواد، بیروت، دارالرائد، ۱۴۰۶ ق. ۳۷. شامی، نظام الدین، ظفرنامه، به کوشش پناهی سمنانی، [بی تا]. ۳۸. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، عقاب الاعمال، تهران [بی تا]. ۳۹. همو، من لا یحضره الفقیه. ۴۰. همو، الامالی. ۴۱. همو، عیون اخبار الرضا. ۴۲. همو، اکمال الدین و اتمام النعمه.

۴۳. صفوی، سام میرزا، تذکره تحفه سامی، ترجمه رکن الدین همایون فرخ، تهران، علمی، (بی تا). ۴۴. طبری، محمد بن جریر، تاریخ الطبری، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دارسویدان، ۱۳۷۸ ق. ۴۵. طوسی، خواجه نظام الملک ابوعلی حسن، سیر الملوک، تصحیح هیوبرت دارک، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۷ ش. ۴۶. طوسی، محمد بن محمد بن احمد، عجایب المخلوقات، به اهتمام منوچهر ستوده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر، ۱۳۴۵ ق. ۴۷. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، رجال الطوسی، تحقیق جواد القیومی، قم، جامعه مدرسین [بی تا]. ۴۸. عتبی، عبدالجبار ابو نصر محمد، ترجمه تاریخ یمینی، ترجمه جعفر شعار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر، ۱۳۵۷ ش. ۴۹. فخر رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر، الشجره المبارکه فی انساب الطالبیه، قم، [بی تا] ۵۰. فردوسی، شاهنامه، تحقیق برتلس، مسکو، ۱۹۶۶ م. ۵۱. قدامه بن جعفر، الخراج و صنعه الکتابه، تصحیح محمد حسین الزبیدی، بغداد، دارالرشید، ۱۹۸۱ م. ۵۲. قزوینی رازی، عبدالجلیل، بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض، تصحیح جلال الدین محدث، تهران، انجمن آثار ملی (بی تا). ۵۳. قزوینی، حمد اللّٰه بن ابی بکر، نزهه القلوب، ترجمه محمد بیر سیاقی، تهران، طهوری، ۱۳۲۶ ش. ۵۴. قزوینی، محمود بن ذکریا، عجایب الخلوقات و غرائب الموجودات، (بی تا). ۵۵. قمی، حسن بن محمد، تاریخ قم، تصحیح سید جلال الدین تهرانی، تهران، مطبعه مجلس، (بی تا). ۵۶. قوامی رازی، دیوان قوامی، تصحیح محدث ارموی. ۵۷. گردیزی، ابوسعید عبدالحی، زین الاخبار، تصحیح سعید نفیسی، تهران، نگین، ۱۳۳۳ ش.

۵۸. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، قم، سید جواد العلوی، محمد الاخوندی، تهران، ۱۲۸۸ق. ۵۹. مجهول المؤلف، مجمل التواریخ و القصص، تهران، بنگاه ترجمه و نشر [بی تا] ۶۰. مجهول المؤلف، حدود العالم من المشرق الى المغرب، ترجمه منوچهر ستوده، تهران، زبان و فرهنگ ایران، ۱۹۸۳ م ۶۱. محدث نوری، حسین، مستدرک الوسائل، تهران، اسلامى ۱۲۸۲ق. ۶۲. مسکویه، ابوعلی احمدبن محمد، تجارب الامم و تعاقب الهمم، مصر، شرکه التمدن، ۱۹۱۴ م. ۶۳. مسعودی، علی بن الحسین، مروج الذهب و معادن الجوهر، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۲ق. ۶۴. همو، التنبیه و الاشراف، لیدن، بریل، ۱۸۹۳ م. ۶۵. مستوفی، حمد الله، نزهه القلوب، تصحیح محمد دبیر سیاقی، تهران، طهوری، ۱۳۳۶ ش. ۶۶. مفید، محمد بن نعمان، الاختصاص، قم، مکتبه الزهراء، ۱۴۰۲ق. ۶۷. مقدسی، مطهر بن طاهر، البدء و التاریخ، پاریس، ۱۹۰۳ م. ۶۸. نجاشی اسدی، ابوالعباس احمدبن علی، رجال النجاشی، قم، موسسه النشر الاسلامی لجماعه المدرسین مقیم، ۱۴۰۷ ق. ۶۹. یاقوت حموی، معجم البلدان، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۹۷۹ م. ۷۰. یعقوبی، احمد بن ابی واضح، تاریخ یعقوبی، بیروت، ۱۳۹۰ ق. ۷۱. همو، البلدان، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۷ ش. ب منابع و تحقیقات جدید ۷۲. اعتماد السلطنه، محمد حسن، مرآه البلدان، تصحیح عبدالحسین نوایی، میرهاشم محدث، تهران، ۱۳۶۸ ش. ۷۳. همو، المآثر والاثار، چهل سال تاریخ ایران، تصحیح ایرج افشار، تهران، اساطیر، ۱۳۶۳ ش. ۷۴. همو، درالتیجان فی تاریخ بنی الاشکان، به کوشش نعمت احمدی، تهران، ۱۳۱۳ق. ۷۵. همو، تطبیق لغات جغرافیایی قدیم و جدید ایران، تهران، دنیای کتابی [بی تا].

۷۶. افشار، ایرج، «آثار تاریخی تهران»، مجله آینده، ص ۸ ش ۴-۳، ۱۳۶۲-۱۳۶۱ ش. ۷۷. اورسل، ارنست، سفرنامه اورسل، ترجمه علی اصغر سعیدی، بی تا. ۷۸. بهرامی، احسان، فرهنگ واژه های اوستایی بر پایه فرهنگ کانگا و نگرش به فرهنگ های دیگر، تهران، بنیاد نیشابور، ۱۳۶۹ ش. ۷۹. پوپ، اپهام آرتور، معماری ایران، ترجمه غلامحسین صدری افشار، (بی تا). ۸۰. پیرنیا، حسن، تاریخ ایران باستان، تهران، دنیای کتاب [بی تا]. ۸۱. پیرنیا، محمدکریم، «درگاه و کتیبه آستانه حضرت عبدالعظیم»، باستان شناسی و هنر، س ۲، ش ۲ (بهار ۱۳۴۸) تهران. ۸۲. تاریخچه آستانه، نشریه انجمن آثار ملی، شم ۳ و ۴، پاییز و زمستان ۱۳۵۵، ص ۷۶. ۸۳. جابری انصاری، میرزا حسن، تاریخ اصفهان و ری، تهران، بی تا، ۱۳۳۱ ش. ۸۴. جعفریان، رسول، تاریخ گسترش ری، تهران، آستانه حضرت عبدالعظیم، ۱۳۷۱ ش. ۸۵. جواهر کلام، عبدالعزیز، تاریخ طهران، تصحیح محمد قزوینی، تهران، (بی تا). ۸۶. حکیمی، محمدرضا، امام در عیثت جامعه. ۸۷. خویی، ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث، قم، بی نا، الطبعة الخامسة، ۱۴۱۳. ۸۸. دائره المعارف بناهای تاریخی ایران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی حوزه هنری، ۱۳۷۴ ش. ۸۹. دائره المعارف الاسلامیه، احمد الشنتاوی، ابراهیم زکی خورشید، عبدالحمید یونس، تهران، جهان، [بی تا] ۹۰. دوستخواه، جلیل، اوستا، تهران، مروارید، (بی تا). ۹۱. دیاکونوف، تاریخ ماد، ترجمه کریم کشاورز، تهران، بنگاه ترجمه و نشر، ۱۳۴۵ ش. ۹۲. دیولافوا، مادام، سفرنامه، ترجمه بهرام فره وشی، تهران، خیام، ۱۳۳۲ ش. ۹۳. زنجانی، ابراهیم الموسوی، جوله فیالاماکن المقدسه، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات. ۹۴. سیف الدوله، سلطان محمد، سفرنامه سیف الدوله، ترجمه علی اکبر خداپرست، تهران، نی، ۱۳۶۳ ش. ۹۵. شاردن، سیاحت نامه، ترجمه محمد عباسی، تهران، ۱۳۵۰ ش.

۹۶. شریف رازی، محمد، اختران فروزان ری و تهران، قم: مکتبه الزهراء، [بی تا]. ۹۷. شیل، لیدی، خاطرات لیدی شیل، ترجمه حسین ابوترابیان، تهران، نشر نو، ۱۳۶۴ ش. ۹۸. شهری، جعفر، تهران قدیم، تهران، معین، ۱۳۷۱ ش. ۹۹. شهابی، علی اکبر، تاریخچه وقف در اسلام. ۱۰۰. صادقی اردستانی، احمد، زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی، تهران، حافظ نوین، ج دوم، ۱۳۷۲. ۱۰۱. صافی گلپایگانی، شرح حدیث عرض دین حضرت عبدالعظیم حسنی، قم، موسسه انتشارات حضرت معصومه، ۱۳۷۶ ش. ۱۰۲. عطاردی قوچانی، عزیز الله، عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده، تهران، ۱۳۴۳ ش. ۱۰۳. همو، راویان امام رضا در مسند الرضا، مشهد، کنگره جهانی امام رضا، ۱۳۶۷. ۱۰۴. فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، نصرت الله مشکوتی، انجمن آثار ملی. ۱۰۵. قائدان، اصغر، کتابشناسی موضوعی ری، تهران، رایزن، ۱۳۷۲ ش. ۱۰۶. کالارکلوزنز، دیوان سالاری در عهد سلجوقی، ترجمه یعقوب آژند، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳ ش. ۱۰۷. کارلاسرنا، مادام، آدم ها و آئین ها در ایران، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، زوار، ۱۳۶۲ ش. ۱۰۸. کریمان، حسین، ری باستان، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۵ ش. ۱۰۹. همو، «تاریخچه ری باستان» بررسی های تاریخی ش ۲، س دوازدهم (خرداد و تیر ۱۳۵۶)، ص ۱۱۴. ۱۱۰. کریستین سن، سرآرتور، ایران در عصر ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران. ۱۱۱. کلباسی، محمد ابراهیم، تذکره العظیمه، (بی تا) ۱۱۲. کجوری مازندرانی، محمد باقر، جنه النعیم و العیش السلیم، تهران، چاپ سنگی، ۱۳۸۵ ق. ۱۱۳. کمونه حسینی، عبدالرزاق، آرامگاه های خاندان پاک پیامبر و صحابه و تابعین، ترجمه عبدالعلی صاحبی، مشهد، آستان قدس رضوی ۱۳۶۳.

۱۱۴. محلاتی، ذبیح الله ، اختران تابناک یا کشف الکواکب، تهران، اسلامیه، ۱۳۴۹ ش. ۱۱۵. مشیر الدوله پیر نیا، حسن، ایران باستان، تصحیح و تعلیق باستانی پاریزی، تهران، دنیای کتاب. ۱۱۶. مدرس، علی، ریحانه الادب فی تراجم معروفین بالکنیه او للقب، تهران. ۱۱۷. مشکوتی، نصرت الله ، از سلاجقه تا صفویه، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۳ ش. ۱۱۸. همو، بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، تهران، انجمن آثار ملی، (بی تا). ۱۱۹. مصطفوی، محمد تقی، آستانه حضرت عبدالعظیم، مجله آثار ملی، ش ۳-۴، ۱۳۵۵ ش. ۱۲۰. همو، آثار تاریخی طهران، به اهتمام میرهاشم محدث، تهران، انجمن آثار ملی. ۱۲۱. هدایتی، محمدعلی، آستانه ری، تهران، ۱۳۴۴ ش. ۱۲۲. معارف اسلامی، نشریه سازمان اوقاف، ش ۲۶، ۱۳۵۶. ۱۱. Encyclopedia of Islam, Brill Leden , ۱۹۸۷ . ۲۱. Jacson, williams, Persia past and present, London, ۱۹۰۹. ۳۱. Arthur epham pop, A survey of persian art, London, ۱۹۷۶. ۴۱. Godare, andre, The art . of Iran, London. ۵۱. Encyclopedia of world art, New York, London

ص: ۲۴۱

تصاویر .

ص: ٢٤٢

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٢٤

ص: ۲۴۳

تصاویر

M۴۵۴_T۱_File_۳۰.۲۷.۲۷

ص: ٢٤٤

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٢٨

.

ص: ٢٤٥

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٢٩

ص: ٢٤٦

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٣٠

ص: ٢٤٧

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٣١

ص: ٢٤٨

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٣٢

ص: ٢٤٩

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٣٣

ص: ٢٥٠

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٣٤

ص: ٢٥١

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٣٥

ص: ٢٥٢

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٣٦

ص: ٢٥٣

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٣٧

ص: ٢٥٤

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٣٨

ص: ٢٥٥

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٣٩

ص: ٢٥٦

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٤٠

ص: ٢٥٧

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٤١

ص: ٢٥٨

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٤٢

ص: ٢٥٩

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٤٣

ص: ٢٦٠

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٤٤

ص: ٢٦١

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٤٥

ص: ٢٦٢

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٤٦

ص: ٢٦٣

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٤٧

ص: ٢٦٤

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٤٨

.

ص: ٢٦٥

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٤٩

ص: ٢٦٦

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٥٠

ص: ٢٦٧

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٥١

ص: ٢٦٨

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٥٢

ص: ٢٦٩

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٥٣

ص: ٢٧٠

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٥٤

ص: ٢٧١

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٥٥

ص: ٢٧٢

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٥٦

ص: ٢٧٣

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٥٧

ص: ٢٧٤

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٥٨

ص: ٢٧٥

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٥٩

ص: ٢٧٦

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٦٠

ص: ٢٧٧

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٤١

ص: ٢٧٨

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٦٢

ص: ٢٧٩

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٩٣

ص: ٢٨٠

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٦٤

ص: ٢٨١

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٦٥

ص: ٢٨٢

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٦٦

ص: ٢٨٣

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٦٧

.

ص: ٢٨٤

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٦٨

ص: ٢٨٥

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٦٩

ص: ٢٨٦

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧٠

ص: ٢٨٧

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧١

ص: ٢٨٨

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧٢

ص: ٢٨٩

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧٣

ص: ٢٩٠

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧٤

ص: ٢٩١

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧٥

ص: ٢٩٢

M٤٥٤_T١_File_٣.٢٧.٧٦

ص: ٢٩٣

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧٧

ص: ٢٩٤

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧٨

ص: ٢٩٥

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٧٩

ص: ٢٩٦

M٤٥٤_T١_File_٣٠٢٧٠٨٠

ص: ۲۹۷

فهرست .

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

خانه کتاب

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

